

Monitor en evaluatie waardenoverdracht nieuwkomers

- EINDRAPPORT -

Auteurs

Jeanine Klaver
Bertine Witkamp
m.m.v.
Lisanne Wichgers
Esther van Eijk

Amsterdam, 4 december 2017
Publicatienr. 16210

© 2017 RegioPlan, in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van RegioPlan. RegioPlan aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

Inhoudsopgave

1 Inleiding	1
1.1 Achtergrond en inrichting pilot	1
1.2 Vraagstelling onderzoek	3
1.3 Methodologische verantwoording	3
1.4 Leeswijzer	5
2 Opzet en onderbouwing pilots	8
2.1 Spoor 1: excursies van nationaal-historische betekenis	8
2.2 Spoor 2: dichtbij en praktisch in lokale context	12
2.3 Spoor 3: dialoogbijeenkomsten	16
2.4 Spoor 4: controlegroep	21
2.5 Samenvatting en reflectie	23
3 Uitvoering in de praktijk	28
3.1 Spoor 1: excursies van nationaal-historische betekenis	28
3.2 Spoor 2 – dichtbij en praktisch in lokale context	30
3.3 Spoor 3: dialoogbijeenkomsten	32
3.4 Spoor 4: controlegroep	33
3.5 Samenvatting	34
4 Kwalitatieve opbrengsten	36
4.1 Beleving van de cursisten	36
4.2 Ervaren opbrengsten	38
4.3 Samenvatting	44
5 Nadere verkenning werkzame onderdelen	47
5.1 Getoetste kennis van normen en waarden	47
5.2 Erkenning van normen en waarden	50
5.3 Vergelijkende analyses	52
5.4 Reflectie	56
6 Samenvatting en conclusies	59
6.1 Samenvatting invulling aanpakken en interventielogica	59
6.2 Opbrengsten	60
6.3 Verschillen naar doelgroep	62
6.4 Randvoorwaarden	63
6.5 Inbedding van waardenoverdracht	65
6.6 Tot slot	65
Bijlage 1 Beschrijvende statistieken pilotorganisaties	67
Bijlage 2 Vragenlijst deelnemende nieuwkomers	68
Bijlage 3 Toelichting op de QCA	74
Bijlage 4 Opschonen databestand	75
Bijlage 5 QCA tabellen bij hoofdstuk 5	78

REGIOPLAN
BEELDISONDERZOEK

Inleiding

1

1 Inleiding

Het kabinet streeft ernaar om nieuwe migranten zo snel mogelijk kennis te laten nemen en vertrouwd te maken met de Nederlandse samenleving en de kernwaarden waarop onze samenleving gebaseerd is, waaronder vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en participatie. Aandacht voor waardenoverdracht wordt gezien als een essentieel aspect in het bevorderen van sociale cohesie en de integratie van nieuwkomers. Waardenoverdracht aan nieuwkomers krijgt onder meer gestalte via de inburgerings- en participatieverklaringstrajecten.

Naar aanleiding van de motie Marcouch en Heerma (nr. 141, 2 juni 2016), waarin de regering wordt verzocht om met voorstellen te komen om nieuwkomers actief kennis te laten maken met de Nederlandse cultuur en samenleving, heeft het ministerie van SZW een pilot opgezet waarin geëxperimenteerd wordt met verschillende vormen van waardenoverdracht. Het doel van de pilot is het vergroten van de effectiviteit van de waardenoverdracht.

Dit rapport doet verslag van het onderzoek naar de opbrengsten van de verschillende aanpakken die in het kader van de pilot zijn uitgevoerd.

In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de achtergrond en inrichting van de pilot (paragraaf 1.1.), de vraagstelling van het onderzoek (paragraaf 1.2) en de methodologische verantwoording van het onderzoek (paragraaf 1.3). Het hoofdstuk sluit af met een leeswijzer voor het rapport (paragraaf 1.4).

1.1 Achtergrond en inrichting pilot

Achtergrond

Sinds de invoering van de verplichte inburgering voor nieuwkomers in Nederland in 1998 is expliciet aandacht voor het onderdeel kennis van de Nederlandse samenleving. De invulling van dit onderdeel van het inburgeringsexamen heeft altijd een tweeledig karakter gehad waarbij enerzijds aandacht is voor allerlei praktische zaken die te maken hebben met het leven in Nederland en anderzijds voor geldende normen en waarden en de principes van onze rechtsstaat. Aanvankelijk lag het accent in de inburgering meer op maatschappelijke oriëntatie (voornamelijk feitelijke/praktische kennis), maar gaandeweg is steeds meer aandacht gekomen voor gewenst gedrag en de onderliggende normen en waarden voor dat gedrag (zie ook Adviescommissie Normering Inburgeringseisen, 2004). In het examen komt dit tot uitdrukking in vragen met betrekking tot feitelijke kennis en kennis over gedragsregels. Het gaat er bijvoorbeeld niet alleen om dat nieuwkomers weten dat in Nederland sprake is van gelijkwaardigheid tussen de seksen, maar ook dat zij weten wat de sociaal geaccepteerde manier is om hiermee om te gaan.

In het kader van de voorbereiding op het inburgeringsexamen worden nieuwkomers dus vertrouwd gemaakt met de Nederlandse samenleving en nemen zij kennis van de belangrijkste kerninstituties en kernwaarden van onze samenleving. Dit onderdeel wordt uitgevoerd door aanbieders van inburgeringscursussen.

De aandacht voor waardenoverdracht weerspiegelt zich in het beleid. Nieuwkomers worden herhaaldelijk in aanraking gebracht met de kernwaarden van de Nederlandse samenleving. Het ministerie SZW zet, in samenwerking met het ministerie J&V (COA), actief in op het ontwikkelen van een doorlopende leerlijn op overdracht van normen en waarden aan nieuwkomers.¹ Het COA verzorgt op de opvanglocaties voorlichting over huis- en leefregels. De huis- en leefregels zijn gebaseerd op het Nederlandse normen- en waardenstelsel. Daarnaast kunnen asielmigranten met een status die nog in de centrale opvang van het COA wonen sinds 2006 voorafgaand aan de inburgering op vrijwillige basis deelnemen aan voorinburgeringsprogramma's. Ook in deze programma's, die worden uitgevoerd door het COA, is aandacht voor kernwaarden. De onderdelen van voorinburgering, het taalonderwijs en de module kennis van de Nederlandse samenleving, zijn in 2016 uitgebreid. Overige nieuwkomers (reguliere gezinsmigranten)

¹ Kamerstukken I 2016/2017 19 637, nr. 2243. Betreft voortgang integratie en participatie verhoogde asielinstroom (<https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/kamerstukken/2016/10/27/kamerbrief-over-voortgang-integratie-en-participatie-verhoogde-asielinstroom.pdf>).

komen in aanraking met de kernwaarden via het onderdeel van het inburgeringsexamen buitenland: Kennis van de Nederlandse Samenleving. Voor hun komst naar Nederland moeten zij basale kennis hebben opgedaan over leven in Nederland.

Daarnaast worden sinds januari 2016 statushouders in het kader van het participatieverklaringstraject nieuwkomers zo snel mogelijk na vestiging in de gemeente in aanraking gebracht met de basisprincipes van de Nederlandse samenleving, de arbeidsmarkt en de voorzieningen, en de rechten en plichten die daarbij horen. Met het ondertekenen van de participatieverklaring tonen nieuwkomers hun betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving en hun bereidheid om daar actief aan deel te nemen. Met dit instrument wil het kabinet voorkomen dat er groepen zijn of ontstaan die weinig tot niet deelnemen aan de Nederlandse samenleving. Per 1 oktober 2017 wordt het participatieverklaringstraject een vast onderdeel van de verplichte inburgering en wordt daarmee ook van toepassing voor andere groepen nieuwkomers. Deze trajecten bestaan uit een aantal verplichte landelijke onderdelen, te weten het ondertekenen van de participatieverklaring en een inleiding in de kernwaarden, bijvoorbeeld door middel van een workshop of dialoog.

Ter ondersteuning van het participatieverklaringstraject is materiaal beschikbaar gesteld zoals een brochure 'Kernwaarden van de Nederlandse Samenleving' en een film over de kernwaarden. Zowel de brochure als de participatieverklaring is in meerdere talen beschikbaar. In het participatieverklaringstraject staan vier kernwaarden centraal: vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en participatie. In de uitvoering kunnen gemeenten overigens meer waarden en begrippen behandelen. Gemeenten hebben de mogelijkheid om een lokale invulling te geven aan het participatieverklaringstraject, bijvoorbeeld door hier elementen van kennismaking met de lokale samenleving aan te koppelen. Omdat gemeenten vrij zijn in deze invulling, zijn er veel varianten van het participatieverklaringstraject. Op de website van de VNG staan praktijkvoorbeelden van participatieverklaringstrajecten.²

De pilot waardenoverdracht

Om uitvoering te geven aan de motie van Marcouch/Heerma heeft het ministerie van SZW in 2017 een pilot opgezet waarin geëxperimenteerd is met verschillende vormen van waardenoverdracht. Het experimenteren met intensieve(re) vormen van waardenoverdracht is van belang, omdat voor een effectieve waardenoverdracht de vorm/invulling moet aansluiten bij de behoeften en praktijk van burgers. Naar aanleiding van het advies van de commissie 'Uitdragen kernwaarden van de rechtstaat' werd reeds vastgesteld dat: *'de rechtsstaat pas gaat leven als de gekozen vorm en invulling van de overdracht aansluit op de praktijk van de rechtsstaat voor een bepaald dilemma of voor een bepaalde doelgroep. Te vaak blijkt dat de wijze waarop de overheid de kernwaarden uitdraagt te generiek is of dat de vorm van de boodschap te weinig aansluit bij de gevoelde behoefte van burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Met als gevolg dat de overdracht te weinig of geen effect heeft.'* (ministerie van BZK, 5 december 2008, 5575768/08, p.4)

Het ministerie van SZW heeft de pilot uitgewerkt langs vier inhoudelijke sporen waarbinnen gemeenten en cursusinstellingen met verschillende vormen van waardenoverdracht aan de slag konden gaan:

- Spoor 1 bestond uit kennismaking met de Nederlandse kernwaarden door het bezoeken van organisaties en plaatsen van nationaal historische betekenis ('high impact'-plekken) die een duidelijke link hebben met de relevante kernwaarden.
- Spoor 2 bestond uit het kennismaken met kernwaarden in de dagelijkse praktijk door bezoeken aan lokale waardendragers in verschillende domeinen (bijvoorbeeld werk, wonen, instanties et cetera).
- Spoor 3 bestond uit het kennismaken met de Nederlandse cultuur en samenleving door middel van het aangaan van dialoog (onder andere via mensenrechtenambassadeurs).
- Spoor 4 was een controlespoor, bestaande uit verschillende trajecten waarin in het kader van deze pilot geen aanvullende activiteiten zijn georganiseerd ten opzichte van het al bestaande traject.

² Zie <https://vng.nl/files/vng/20170705-voorbeelden-pvt.pdf>.

In het najaar van 2016 heeft het ministerie van SZW gemeenten en cursusinstellingen benaderd om deel te nemen aan de pilot. Het streven was om per spoor vier pilots te laten starten bij gemeenten waarbij een koppeling werd gemaakt met het participatieverklaringstraject en één pilot bij een cursusinstelling waarin een koppeling werd gemaakt met de inburgeringscursus. Uiteindelijk zijn verdeeld over de vier sporen 19 pilots van start gegaan (zie tabel 1.1). In spoor 1 heeft uiteindelijk één gemeente meer deelgenomen dan voorzien en in de sporen 3 en 4 ieder één gemeente minder dan voorzien. Gemeenten en cursusinstellingen hebben voor de uitvoering van de pilots en deelname aan het onderzoek aanvullende middelen van het ministerie ontvangen. De pilots zijn (grotendeels) uitgevoerd in de periode januari tot en met juli 2017.

Tabel 1.1   **Overzicht pilotuitvoerders**

	Spoor 1	Spoor 2	Spoor 3	Spoor 4
Gemeenten	Assen	Amsterdam	Leiden	Lansingerland
	Deventer	Houten	Nijmegen	Ronde Venen
	Nijmegen	Lelystad	Rotterdam	Rotterdam
	Tynaarlo	Vianen		
	Tholen			
Cursusinstellingen	TopTaal	Delken&Boot	Fiolet	Alfa-College

1.2 Vraagstelling onderzoek

Het doel van het onderzoek is om inzicht te krijgen in de werking en de effectiviteit van de verschillende aanpakken (sporen) om nieuwkomers nader kennis te laten maken met de Nederlandse cultuur en samenleving. De vraagstelling voor het onderzoek luidde als volgt:

Opzet/invulling van de aanpakken

1. Hoe zijn de verschillende aanpakken opgezet en vormgegeven?
2. Wat is de veronderstelde werking van de verschillende aanpakken? Hoe kunnen die onderbouwd worden?

Resultaten en effecten van de aanpakken

3. Wat is het effect van de verschillende vormen van versterkte kennismaking met de Nederlandse cultuur en samenleving op waardenoriëntaties van nieuwkomers ten aanzien van de Nederlandse kernwaarden vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en participatie?
4. In hoeverre verschilt dit voor verschillende groepen nieuwkomers? (bijvoorbeeld naar herkomstland, naar opleiding)?
5. Welke werkwijzen zijn het effectiefst en waarom?
6. Wat zijn de succesvolste elementen uit de verschillende aanpakken en wat maakt ze effectief?
7. Hoe kunnen de succesvolste elementen uit de verschillende aanpakken gecombineerd worden?
8. Via welke instantie (gemeente, cursusinstelling) kan de kennismaking met de Nederlandse kernwaarden en samenleving het beste worden ingestoken en waarom?
9. Hoe ervaren verschillende betrokkenen (nieuwkomers, gemeenten, cursusinstellingen) de verschillende werkwijzen?

Randvoorwaarden

10. Wat zijn noodzakelijke randvoorwaarden voor de uitvoering van effectieve aanpakken?

1.3 Methodologische verantwoording

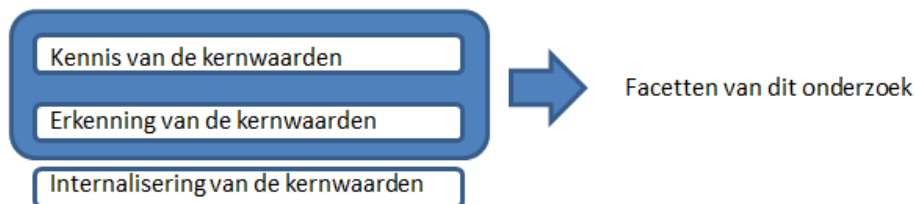
Om uitspraken te kunnen doen over de effectiviteit van verschillende aanpakken ten behoeve van waardenoverdracht aan nieuwkomers is gebruik gemaakt van een combinatie van kwalitatieve en kwantitatieve dataverzamelmethode. Voordat we dit nader toelichten is het echter belangrijk om stil te staan bij het begrip waardenoverdracht.

Operationalisering waardenoverdracht

In de meest letterlijke interpretatie van waardenoverdracht gaat het over het overbrengen van kennis van waarden, in dit geval de kernwaarden van de Nederlandse samenleving aan nieuwkomers. Nieuwkomers wordt kennis bijgebracht over kernwaarden die bij de Nederlandse samenleving horen en wat de betekenis is van deze waarden. Een verdergaande interpretatie van waardenoverdracht gaat over de acceptatie of het respecteren van de waarden. Het gaat hier niet alleen om de vraag in hoeverre nieuwkomers de Nederlandse kernwaarden kennen, maar ook in hoeverre zij deze waarden erkennen (d.w.z. rekening mee houden, respecteren). Immers, uiteindelijk heeft waardenoverdracht tot doel om de integratie van nieuwkomers in de Nederlandse samenleving te bevorderen.³

In dit onderzoek betrekken we beide facetten van waardenoverdracht, te weten kennis van waarden en het erkennen van die waarden. Wat betreft dat laatste is het belangrijk op te merken dat we dit alleen in kaart brengen op basis van wat mensen zelf zeggen. Over in hoeverre waarden daadwerkelijk geïnternaliseerd zijn, doen we geen uitspraken. Figuur 1.1 illustreert welke facetten van waardenoverdracht we in dit onderzoek betrekken.

Figuur 1.1 Facetten van waardenoverdracht die we betrekken in dit onderzoek

Dataverzameling

In de eerste fase van het onderzoek is de werkwijze in de verschillende pilots in beeld gebracht door middel van het bestuderen van de plannen van aanpak en telefonische interviews met de pilotuitvoerders. Vervolgens zijn voor de sporen 1 tot en met 3 groeps gesprekken gehouden met uitvoerders waarin gezamenlijk de veronderstelde werkzame elementen van de aanpakken zijn geïdentificeerd.

Vervolgens zijn de uitvoering en resultaten van de pilots in beeld gebracht door middel van telefonische interviews en per spoor afsluitende groeps gesprekken met pilotuitvoerders. In de afsluitende groeps gesprekken is met de uitvoerders gereflecteerd op de uitkomsten en de geïdentificeerde werkzame elementen en is gezocht naar verklaringen voor gevonden verschillen tussen pilots.

Daarnaast is een vragenlijst afgenomen onder nieuwkomers en zijn per spoor twee aanvullende groeps gesprekken met nieuwkomers gevoerd. Tabel 1.2 geeft een overzicht van de gevoerde groeps gesprekken met deelnemers. De groeps gesprekken zijn op één na allen uitgevoerd met behulp van een tolk. In de groeps gesprekken hebben we deelnemers per kernwaarde (vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en participatie) gevraagd *wat* ze in de cursus hebben geleerd over de waarde; of ze dit in hun directe omgeving *herkennen*; of deze kennis hen helpt om in Nederland te leven en of ze beter te *snappen* waarom Nederlanders doen en reageren zoals ze doen; en of ze de kennis al eens hebben kunnen *toepassen* in de praktijk. We hebben telkens doorgevraagd naar voorbeelden. Daarnaast hebben we gevraagd of ze dingen moeilijk of minder fijn vinden aan de Nederlandse kernwaarden, en wat ze van de opzet van de cursus vonden.

³ Op een nog dieper niveau van waardenoverdracht gaat het over feitelijk gedrag en uitingen van mensen in relatie tot de waarden. In een ideale situatie worden effecten van de pilots op alle drie niveaus gemeten. Voor het laatste niveau is observatieonderzoek de enig mogelijke manier. De onderhavige thematiek leent zich echter niet voor observatieonderzoek, omdat waarden dusdanig abstracte begrippen zijn dat er niet slechts een of enkele gedragsregels uit kunnen worden afgeleid (WRR, 2003).

Tabel 1.2   **Overzicht groeps gesprekken met deelnemers**

Spoor 1	Spoor 2	Spoor 3	Spoor 4
Assen (gemengde groep: voornamelijk Syriërs)	Vianen (gemengde groep)	Rotterdam (Eritreeërs)	Ronde Venen (Syriërs)
TopTaal (Syriërs)	Delken & Boot (gemengde groep: voornamelijk Syriërs)	Fiolet (Syriërs)	Alfa-college (gemengde groep: voornamelijk Syriërs)

Ook hebben we een schriftelijke vragenlijst afgenomen onder de deelnemers aan de pilots. Met deze vragenlijst zijn onder meer de ervaringen van de deelnemers met de pilot in kaart gebracht. Daarnaast bevatte de vragenlijst een serie vragen waarmee kennis van de Nederlandse kernwaarden werd getest en een serie vragen waarmee het erkennen van de kernwaarden in beeld werd gebracht. De kennis is getest aan de hand van twintig goed/fout-stellingen. De erkenning van belangrijke kernwaarden is gemeten aan de hand van negen situaties waarvan respondenten moesten aangeven dit wel/niet te respecteren (zie bijlage B2 voor de vragenlijst). De vragenlijst was beschikbaar in vier talen (Nederlands, Arabisch, Tigrinya en Engels).

De vragenlijsten zijn tijdens de laatste bijeenkomsten in het kader van de pilots ingevuld door de deelnemers. Een onderzoeker van Regioplan heeft alle pilots één maal bezocht om de vragenlijsten uit te delen en indien nodig toe te lichten.⁴ Bij sommige pilots zijn meerdere groepen geënquêteerd. Indien dat het geval was hebben de pilotuitvoerders de vragenlijsten uitgedeeld bij de overige groepen. In totaal zijn 372 vragenlijsten afgenomen (zie bijlage B1 voor een overzicht van de gerealiseerde respons per pilotorganisatie).

De analyse

In de enquête wordt eenmalig gemeten wat de kennis (en erkenning) is van deelnemers na afloop van het traject. Vanwege de relatieve korte duur van de interventies, maar ook vanwege de belasting voor de nieuwkomers en pilotuitvoerders was het niet haalbaar om in korte tijd twee metingen (voor- en nameting) uit te voeren. Met de vragenlijst wordt dus niet de leerwinst van het traject in kaart gebracht. De resultaten van de enquête zijn gebruikt om een vergelijking te maken tussen sporen/pilots. Aanvankelijk was het plan om de resultaten tussen de vier sporen onderling te vergelijken om op basis daarvan uitspraken te doen over welke sporen meer of minder bijdragen aan (getoetste) kennis over kernwaarden. Gedurende het onderzoekstraject werd echter duidelijk dat de variatie binnen de sporen aanzienlijk was en dat sommige pilots in hun trajecten elementen hadden geïncorporeerd die kenmerkend zijn voor een ander spoor. Hierdoor was het niet meer mogelijk om een zuivere vergelijking te maken tussen de vier sporen. Om toch uitspraken te kunnen doen over welke elementen meer of minder bijdragen aan (getoetste) kennis over waarden hebben we een fijnmaziger analysemethode toegepast. Met behulp van de Qualitative Comparative Analysis (QCA-methode), is per pilot de aan- of afwezigheid van een bepaalde factor (ook wel conditie genoemd) vast gesteld en vervolgens gekeken welke combinatie van factoren leiden tot een uitkomst (kennis/erkenning Nederlandse waarden) (zie bijlage B3 voor een nadere toelichting op deze analysemethode).

1.4 Leeswijzer

Het rapport is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk 2 geeft een uitgebreide beschrijving van de pilots in de vier sporen waarin ingegaan wordt op de opzet van de trajecten, de gebruikte werkvormen en veronderstelde werkzame elementen. In hoofdstuk 3 wordt vervolgens beschreven hoe de uitvoering van de trajecten in de praktijk is verlopen. In hoofdstuk 4 staan de opbrengsten van de pilots centraal. Hierin wordt vanuit het perspectief van zowel de nieuwkomers als de pilotsuitvoerders in kaart gebracht wat de opbrengsten zijn van de verschillende vormen van waardenoverdracht. In hoofdstuk 5 worden deze

⁴ Bij twee pilots (Deventer en Nijmegen spoor 3) is geen vragenlijst onder deelnemers afgenomen. Vanwege de vertraagde uitvoering van deze twee pilots was het niet mogelijk om deze gegevens binnen de looptijd van het onderzoek te verzamelen.

kwalitatieve inzichten ten aanzien van de opbrengsten van de trajecten systematischer verkend met behulp van de QCA-methode. Tot slot, worden in hoofdstuk 6 de belangrijkste bevindingen van het onderzoek samengevat en de onderzoeksvragen beantwoord. Ook wordt in dit hoofdstuk ingegaan op belangrijke randvoorwaarden voor uitvoering van dergelijke pilots.

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

Opzet en onder- bouwing pilots

2

2 Opzet en onderbouwing pilots

In dit hoofdstuk worden de opzet en de onderbouwing van de pilots per spoor beschreven. In de eerste vier paragrafen bespreken we voor elk van de vier sporen afzonderlijk welke pilotorganisaties meedoen, wat zij doen, hoe de kernwaarden terugkomen in hun programma's, en wat de veronderstelde werking van de pilotactiviteiten is. We baseren deze informatie op de plannen van aanpak van de pilotorganisaties en op interviews met projectleiders en uitvoerende organisaties. Voor de sporen 1, 2 en 3 hebben we voordat de pilotactiviteiten van start gingen per spoor een groepsgesprek gehouden dat eveneens als input dient voor de paragrafen over deze sporen.

In de laatste paragraaf (paragraaf 2.5) geven we een samenvatting en maken we een verbinding tussen de werkvormen van de sporen en hetgeen we uit de literatuur weten over (burgerschaps)onderwijs.

2.1 Spoor 1: excursies van nationaal-historische betekenis

Kern van spoor 1

In dit spoor maken nieuwkomers kennis met de Nederlandse kernwaarden door het bezoeken van organisaties, instellingen en/of plaatsen van nationaal-historische betekenis. Deze plekken hebben een duidelijke link met relevante kernwaarden. Het doel is dat deelnemers tijdens de bezoeken de kernwaarden 'ervaren' en meemaken hoe deze kernwaarden in Nederland worden beleefd. Bij de cursusinstelling worden deze bezoeken ingebed in de inburgeringscursus, en bij gemeenten in het participatieverklaringstraject. De excursies duren meestal een dag.

Opzet programma's

Zes organisaties nemen deel aan spoor 1. Dit zijn de gemeenten Deventer, Nijmegen, Assen, Tynaarlo, Tholen, en de cursusinstelling TopTaal. De vier eerstgenoemde gemeenten besteden de pilot uit aan een externe partij. Deventer, Nijmegen en Assen werken hiervoor samen met een onafhankelijke organisatie. Tynaarlo heeft zzp'ers voor de uitvoering gecontracteerd. Ten slotte voeren de gemeente Tholen en cursusinstelling TopTaal de pilot zelf uit. Bij de gemeenten zijn de excursies een aanvulling op de reguliere lessen van de participatieverklaring. Voor de cursusinstelling is het een toevoeging op het lesprogramma Kennis van de Nederlandse Maatschappij dat in het kader van de inburgering wordt aangeboden.

In **Assen** is de uitvoering van zowel de pilot als het participatieverklaringstraject (pvt) bij VluchtelingenWerk belegd. Er worden vier excursies in het kader van de pilot georganiseerd. Deze excursies volgen na afloop van het participatie-verklaringstraject dat uit twee bijeenkomsten bestaat.

Ook in **Deventer** is de uitvoering van zowel de pilot als het participatie-verklaringstraject bij VluchtelingenWerk belegd. In Deventer bestaat het pilottraject uit vier excursies in aanvulling op het participatieverklaringstraject dat ook uit vier bijeenkomsten bestaat. Een deel van pilotdeelnemers heeft het gehele participatieverklaringstraject al afgerond. Voor hen zijn de excursies dus na afloop van het traject. Een ander deel van de nieuwkomers heeft dit traject nog niet afgerond. Zij krijgen per kernwaarde eerst een bijeenkomst (in het kader van het participatieverklaringstraject) en gaan dan op excursie (in het kader van de pilot). De vier kernwaarden worden zo achtereenvolgens behandeld.

In **Nijmegen** worden de excursies in het kader van de pilot uitbesteed aan Steunpunt Taal, Educatie en Participatie (STEP). Zij zijn samen met VluchtelingenWerk eveneens uitvoerder van het participatieverklaringstraject. De pilot bestaat uit vier excursies, die na afloop van het participatie-verklaringstraject (4 bijeenkomsten) worden georganiseerd.⁵

In **Tholen** worden vier excursies georganiseerd in het kader van de pilot. Deze excursies zijn gekoppeld aan het participatieverklaringstraject. Deelnemers krijgen in het kader van het participatieverklaringstraject eerst een workshop over de Nederlandse rechten, plichten en kernwaarden, gevolgd door een stadswandeling in Tholen (in totaal 1 dagdeel). Daarna vinden de pilot-excursies plaats. Vervolgens start de rest van het traject gericht op het versterken van integratie en participatie. Dit traject duurt dan nog

⁵ De gemeente Nijmegen doet zowel aan spoor 1 als spoor 3 mee.

een jaar.⁶ Ten slotte besteedt Tholen de pilot niet uit aan een externe organisatie; de gemeente voerde de pilot zelf uit in samenwerking met Vluchtelingenhulp Tholen.

In **Tynaarlo** duurt het participatieverklaringstraject een halfjaar. Nieuwkomers kunnen meedoen aan vier excursies in het kader van de pilot ongeacht in welke fase van het participatieverklaringstraject ze zich bevinden. Sommige pilotdeelnemers zullen dus net met het traject begonnen zijn, terwijl anderen het traject wellicht al hebben afgerond. Tynaarlo heeft voor de uitvoering zzp'ers ingehuurd. Het betreft mensen die ervaring hebben met de doelgroep statushouders.

De cursusinstelling **TopTaal** heeft vier excursies in het kader van de pilot samengevoegd met het lesprogramma waarin Kennis van de Nederlandse Maatschappij (KNM) wordt aangeboden. Er zijn in totaal 9 contactmomenten. Er is telkens eerst een contactmoment met een voorbespreking van de excursie, waarbij gebruik wordt gemaakt van het KNM-lesmateriaal. Het volgende contactmoment bestaat uit de excursie. En in het daarop volgende contactmoment wordt de excursie nabesproken en de nieuwe excursie voorbereid. Voor elk van de vier excursies wordt dit patroon gevolgd.

In tabel 2.1 wordt de opzet van de programma's per pilotorganisatie kort samengevat. Daarnaast worden het aantal groepen en groepssamenstelling weergegeven.

De pilotorganisaties hebben met elkaar gemeen dat zij ieder vier pilot-excursies organiseren. Met uitzondering van de gemeente Tynaarlo hebben de excursies een vaste plek gekregen in het participatieverklaringstraject (gemeenten) of de inburgeringscursus (TopTaal). De opzet van Tynaarlo wijkt hiervan af omdat nieuwkomers in Tynaarlo meedoen aan de pilot ongeacht waar ze zich in het participatieverklaringstraject bevinden. Daarnaast verschillen gemeenten in de intensiteit van de participatieverklaringstrajecten waarin de excursies ingebed zijn. De gemeenten Assen, Deventer en Nijmegen organiseren twee tot vier bijeenkomsten, terwijl Tynaarlo en Tholen trajecten hebben van respectievelijk een half tot een heel jaar. Daarbij moet opgemerkt worden dat hoewel Tholen een zeer intensief traject heeft, de excursies vrijwel aan het begin van dit traject plaatsvinden. Hierdoor hebben deelnemers in Tholen, voorafgaand aan de excursies, minder contactmomenten gehad vergeleken met Assen, Deventer en Nijmegen.

In twee van de zes pilots wordt gewerkt met homogene taalgroepen⁷ (Assen⁸ en Tynaarlo). In de overige pilots is gewerkt met gemengde taalgroepen. Met uitzondering van de pilot bij cursusinstelling TopTaal zijn de groepen gemengd wat betreft opleidingsachtergrond/leervermogen van deelnemers. In alle pilotorganisaties behalve TopTaal maken ook analfabeten deel uit van de groep. Deze pilotorganisaties streven er namelijk naar dat hun groepen een zo goed mogelijke afspiegeling zijn van de gehele populatie statushouders. Analfabeten doen mee in het reguliere lesprogramma van de pilot. Dit is mogelijk omdat informatie alleen mondeling en visueel wordt overgebracht. De cursusinstelling TopTaal was een aparte groep voor analfabeten begonnen, met een aangepast programma. In de praktijk bleek echter dat ook dit aangepaste programma voor hen te moeilijk was. Zodoende heeft TopTaal de pilot met deze groep vroegtijdig stopgezet (hierover meer in hoofdstuk 3).

⁶ Tholen voert geen vaststaand participatieverklaringstraject uit; de activiteiten verschillen per groep nieuwkomers. Nieuwkomers krijgen, verspreid over een jaar, enkele activiteiten aangeboden in het kader van waardenoverdracht, inburgering en sociale activering. Het participatieverklaringstraject is verweven met de maatschappelijke begeleiding.

⁷ Groepen waarin personen zitten die dezelfde taal spreken.

⁸ In Assen bestaat de groep vanuit praktische overwegingen bovendien uit alleen vrouwen.

Tabel 2.1 Opzet programma's spoor 1

Pilot-organisatie	Frequentie, intensiteit en inbedding	Aantal pilotgroepen	Samenstelling groepen		Aanwezigheid Tolk/ETO ⁹
			Taal	Opleidingsachtergrond/leervermogen	
Gemeente Assen	4 excursies na afloop van het pvt (2 lessen)	1 groep	Homogeen	Gemengd	ETO
Gemeente Deventer	4 excursies worden gekoppeld aan de 4 lessen van het pvt. Thema's worden achtereenvolgens behandeld.	1 groep	Gemengd	Gemengd	Tolk
Gemeente Nijmegen	4 excursies na afloop van het pvt (4 lessen)	1 of 2 groep(en), afhankelijk van de excursie	Gemengd	Gemengd	Tolk en ETO
Gemeente Tynaarlo	4 excursies los van het pvt (half jaar)	1 groep	Homogeen	Gemengd	ETO
Gemeente Tholen	4 excursies vrijwel aan het begin van het pvt (1 jaar)	1 groep	Gemengd	Gemengd	ETO
Cursusinstelling TopTaal	4 excursies zijn een aanvulling op het lesprogramma waarin KNM wordt aangeboden (in totaal 9 contactmomenten).	8 lesgroepen, verdeeld naar 1 of 2 excursiegroep(en), afhankelijk van de excursie	Gemengd	Homogeen	ETO

Kernwaarden en werkvormen

In spoor 1 wordt een directe koppeling gemaakt tussen een kernwaarde en het bezoeken van relevante organisaties, instellingen of plaatsen. Zolang de verbinding tussen de kernwaarde en excursie helder is, staat het pilotorganisaties vrij de excursies naar eigen inzicht vorm te geven. Bij het bespreekbaar maken van de kernwaarden is een voor- en nabespreking van de excursies een centraal onderdeel van spoor 1. Alle pilotorganisaties doen dit. Dit wordt ofwel gedaan tijdens aparte contactmomenten, ofwel tijdens de heen- en terugreis van/naar de excursie. Naast dialogosessies, wordt door enkele pilotorganisaties (TopTaal en Tynaarlo) ook gebruikgemaakt van beeldmateriaal en/of (huiswerk)opdrachten.

Vrijwel alle deelnemende gemeenten hebben ervoor gekozen om de kernwaarde **vrijheid** te koppelen aan een bezoek dat in het kader staat van oorlog en/of vrede. De gemeente Assen beschrijft bij het projectplan bijvoorbeeld dat de geschiedenis van Nederland laat zien dat er in ons land voor vrijheid is gevochten en dat mensen hun eigen vrijheid hiervoor op het spel hebben gezet. Tijdens de rondleiding bij het onderduikershol in Valthe wordt verteld waar grenzen liggen van acceptabel en onacceptabel gedrag en respect voor elkaar. De cursusinstelling TopTaal heeft voor een iets andere invulling gekozen dan de andere pilotorganisaties door te focussen op persvrijheid. Zij brengen een bezoek aan het Museum voor Beeld en Geluid in Hilversum.

Bij de excursies in het kader van de kernwaarde **gelijkwaardigheid** ligt er een grote nadruk op anti-discriminatie. De meeste pilotorganisaties (de gemeenten Assen, Deventer, Nijmegen en Tynaarlo) brengen tijdens de excursies verdieping aan door een museum of organisatie te bezoeken met een focus op een specifieke vorm van gelijkwaardigheid, zoals religie, seksuele voorkeur of geslacht. Deze pilotorganisaties zoeken in de voor- en nabespreking echter wel de verbreding op door te praten over gelijkwaardigheid en gelijke rechten voor iedereen. Een voorbeeld is het bezoek aan het Etty Hillesum Centrum in Deventer.¹⁰ Bij de voor- en nabespreking wordt niet alleen over de holocaust gesproken, maar

⁹ ETO staat voor eigen-taalondersteuner.

¹⁰ Het Etty Hillesum Centrum biedt onder andere activiteiten en programma's aan die een positieve bijdrage moeten leveren aan bewust en respectvol samenleven, met als bronnen de geschiedenis van de joden in Deventer en het gedachtegoed van Etty Hillesum.

wordt er eveneens aandacht besteed aan tolerantie, mensenrechten en de anti-discriminatievoorzieningen.

Van de drie pilotorganisaties die naar het openluchtmuseum in Arnhem gaan, doen twee organisaties (Deventer en TopTaal) dit in het kader van de kernwaarde **solidariteit**. Hier kunnen nieuwkomers zien hoe het leven en werken in Nederland er door de eeuwen heen heeft uitgezien. Een voorbeeld van een koppeling tussen de kernwaarde en een bezoek aan het openluchtmuseum wordt hieronder gegeven. Tholen kiest bewust voor een excursie in de regio, namelijk een bezoek aan Neeltje Jans, gevolgd door een film over de stormvloedkering. Tijdens de voor- en nabespreking wordt gesproken over de stormvloedkering en de solidariteit onder de Nederlandse samenleving in tijden van nood.

Bezoek aan het openluchtmuseum in het kader van solidariteit

Bij de cursusinstelling TopTaal brengen cursisten in het kader van solidariteit een bezoek aan het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem. Zij krijgen eerst uitleg over wat deze kernwaarde in Nederland betekent. Bijvoorbeeld dat we elkaar helpen (vrijwilligerswerk). Ook het Nederlandse zorgstelsel en het recht op minimumloon zijn voorbeelden die worden genoemd. In het openluchtmuseum krijgen cursisten de opdracht om op zoek te gaan naar voorbeelden van deze kernwaarden. In de nabespreking worden deze voorbeelden besproken.

Vier van de zes pilotorganisaties brengen in het kader van de kernwaarde **participatie** een bezoek aan de Tweede Kamer. Deventer houdt het meer lokaal met een bezoek aan het provinciehuis. De pilotorganisaties laten zo aan nieuwkomers zien wat democratie in Nederland betekent en wat de kenmerken hiervan zijn. In Tynaarlo wordt de kernwaarde participatie gekoppeld aan een bezoek aan Amsterdam. Aan de hand van door deelnemers zelf gemaakte foto's en filmpjes van plekken in Amsterdam, wordt besproken hoe de kernwaarden (waaronder participatie) daarin herkend kunnen worden.

De instellingen die de pilotorganisaties hebben bezocht in het kader van de kernwaarden staan samengevat in tabel 2.2.

Tabel 2.2 Koppeling bezoeken en kernwaarden spoor 1

	Vrijheid	Gelijkwaardigheid	Solidariteit	Participatie
Gemeente Assen	Onderduikershol in Valthe	Kamp Westerbork	Nieuw Land erfgoed, Lelystad	Provinciehuis Drenthe
Gemeente Deventer	Oorlogs- en Vredesmuseum Nijverdal	Etty Hillesum Centrum, Deventer	Openluchtmuseum Arnhem	Bezoek Tweede Kamer, Den Haag
Gemeente Nijmegen	Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-45, Groesbeek	COC Nijmegen/Bureau Ieder1Gelijk, Nijmegen	Museumpark Heilig Land Stichting Orientalis, Groesbeek	Tweede Kamer en ProDemos Huis voor democratie en rechtstaat, Den Haag
Gemeente Tynaarlo	Kamp Westerbork Deelname aan de dodenherdenking op 4 mei	Bezoek aan Universiteit Groningen en bezoek standbeeld Aletta Jacobs in Groningen	Alle kernwaarden: bezoek aan Amsterdam	
Gemeente Tholen	Vredespaleis, Den Haag	Openluchtmuseum Arnhem	Neeltje Jans + rondvaart Nationaal Park Oosterschelde	Bezoek Binnenhof, Den Haag
Cursusinstelling TopTaal	Museum voor Beeld en Geluid, Hilversum	Fort van de Democratie in Utrecht	Openluchtmuseum Arnhem	Bezoek Tweede Kamer, Den Haag

Veronderstelde werking

Voor spoor 1 hebben we de volgende drie veronderstelde werkzame elementen geïdentificeerd: 1) zien en beleven, 2) nationaal-historische betekenis en 3) voorbespreking en reflectie.

De pilotorganisaties benadrukken dat ‘zien en beleven’ een bewezen effectieve didactische methode is om cursisten iets nieuws te leren, die bijvoorbeeld ook in het basisonderwijs van kinderen wordt toegepast. Tijdens de excursies, rondleidingen en opdrachten ontstaat er beeld en gevoel bij Nederland, wat moeilijk te realiseren is vanuit een boek of klaslokaal. Het creëren van beeld en gevoel is volgens pilotorganisaties erg belangrijk, temeer omdat de begrippen voor deelnemers lastig zijn. Ten slotte stellen de pilotorganisaties dat belevingen beter onthouden worden dan bijvoorbeeld een tekst uit een boek: de bezoeken maken zodoende dat de informatie beter beklijft.

Een tweede belangrijke element voor spoor 1 is de nationaal-historische betekenis. De gemeente Assen verwoordt dit als volgt:

“om een land, de mensen en zijn gebruiken te snappen, moet je weten wat de geschiedenis is van zo’n land. Geschiedenis is dat wat ons van oudsher verbindt, onze gebruiken, onze collectieve vreugdes maar ook verdriet. Alleen als je de geschiedenis kent kun je de huidige situatie in context plaatsen.”

Daarbij wordt door de gemeente Tholen tevens benadrukt dat niet alleen de nationale geschiedenis belangrijk is, maar ook de regionale geschiedenis. Integratie gebeurt voor een groot deel in de stad/gemeente van de nieuwkomer. Daarom is het belangrijk voor een nieuwkomer welke geschiedenis (bijvoorbeeld de watersnoodramp in Zeeland) in zijn/haar nieuwe woonplaats leeft.

Ten slotte is de voorbespreking van en reflectie op de excursie een belangrijk element dat in elk van de pilots terugkomt. Deze bespreking is essentieel voor de koppeling tussen het bezoek en de kernwaarde. De relatie tussen die twee is volgens pilotorganisaties voor deelnemers namelijk niet vanzelfsprekend en wordt niet altijd in het museum of bij de organisatie/instelling expliciet gemaakt. Bovendien is een voorbespreking nodig om deelnemers te leren wat begrippen betekenen aangezien hun Nederlandse taalniveau vaak nog laag is. Een terugkerend element dat we in de voorbespreking en reflectie waarneemen is de verbinding tussen de Nederlandse cultuur en de cultuur van herkomst. Pilotorganisaties zeggen unaniem dat het belangrijk is deze verbinding expliciet te bespreken, omdat de cultuur van herkomst fungeert als referentiekader van de nieuwkomer. Ten slotte stellen de pilotorganisaties dat deelnemers door de voorbespreking en reflectie langer blootgesteld worden aan informatie: hoe meer/vaker ze informatie krijgen, hoe beter het zal beklijven.

2.2 Spoor 2: dichtbij en praktisch in lokale context

Kern van spoor 2

In dit spoor maken nieuwkomers in hun directe omgeving kennis met de Nederlandse kernwaarden en de wijze waarop deze in de lokale samenleving tot uiting komen. Nieuwkomers gaan op bezoek bij lokale instellingen en organisaties waar de kernwaarden in verschillende domeinen, zoals werk, wonen, gezondheidszorg en onderwijs/opvoeding in de praktijk tot uitdrukking komen. Het doel van deze bezoeken is om binnen de lokale context praktisch aan de slag te gaan met de Nederlandse kernwaarden door erover in gesprek te gaan met elkaar en met de ‘lokale waardendragers’, en te onderzoeken hoe invulling wordt gegeven aan de kernwaarden en wat de betekenis is van deze kernwaarden in het dagelijks leven.

Opzet programma’s

De gemeenten Amsterdam, Houten, Lelystad, Vianen en de cursusinstelling Delken&Boot zijn de deelnemende pilotorganisaties in spoor 2. De vier gemeenten voeren de pilot uit in samenwerking met een externe, uitvoerende partij; de cursusinstelling voert de pilot uit in twee gemeenten (Maassluis en Leiden). De bezoeken aan de lokale waardendragers zijn bij de cursusinstelling een verdieping en aanvulling op het onderdeel KNM; bij de gemeenten maken deze bezoeken deel uit van het participatieverklarings-traject. Alle pilots in spoor 2 hebben gewerkt met gemengde groepen zowel wat betreft taalachtergrond als opleidingsniveau/leervermogen.

In **Amsterdam** is de pilot onderdeel van het Taalverwerving & Oriëntatie-programma voor Vluchtelingen (TOV), een programma voor alle statushouders die zich vestigen in Amsterdam. Het programma bestaat uit een aantal modules; de pilot valt onder de module participatieverklaring. De uitvoering van het programma, en ook deze pilot, is in handen van Placement Projecten. In de Amsterdamse pilot (duur: twee weken) wordt één bezoek aan een lokale waardendrager afgelegd; daarnaast vindt er nog een stadswandeling plaats waarbij de kernwaarden ook ter sprake worden gebracht.

In **Houten** is de pilot onderdeel van het participatietraject 'Blijven is meedoen in Houten'. In dit traject is er niet alleen aandacht voor de kernwaarden in het kader van de participatieverklaring, maar het traject richt zich ook op opleiding en werk. De uitvoering is in handen van 'Van Houten&co'; deze organisatie verzorgt ook de maatschappelijke begeleiding van statushouders. Houten werkt met een knipkaart: per kernwaarde worden verschillende workshops of bezoeken aangeboden. Iedere deelnemer wordt geacht per kernwaarde ten minste één bijeenkomst te bezoeken. Met uitzondering van de workshop van de GGD, worden alle excursies in het Nederlands gehouden. Er zijn geen tolken of eigen-taalondersteuners (ETO's) aanwezig.

In **Lelystad** is de pilot onderdeel van een nieuw opgezet participatie-verklaringstraject. De pilot wordt uitgevoerd door Welzijn Lelystad, de uitvoerder van de maatschappelijke begeleiding van vergunninghouders. Deelnemers in Lelystad bezoeken gedurende een periode van vier maanden verschillende lokale waardendragers, waarbij in het bijzonder aandacht wordt besteed aan de kernwaarde participatie.

In **Vianen** is de pilot onderdeel van de aanpak participatieverklaring. In deze aanpak wordt gekozen voor een integrale benadering, dat wil zeggen dat de gemeente kiest voor een combinatie van praktijk, maatschappelijke begeleiding, kernwaarden en inburgering ten behoeve van de integratie van statushouders. De uitvoering van de pilot is belegd bij ARTA Academy; deze organisatie voert in Vianen (ook) het participatietraject en de inburgering uit. Gedurende de pilot worden verschillende bezoeken gebracht aan lokale instellingen en komen lokale waardendragers voorlichting geven aan de deelnemers. Een onderscheidend element voor de pilot in Vianen is dat de voertaal (ook voor de groepsgesprekken) Nederlands is en er geen gebruik wordt gemaakt van tolken of ETO's.

Bij de cursusinstelling **Delken&Boot** is de pilot onderdeel van de cursus KNM ter voorbereiding op het inburgeringsexamen. De pilot wordt uitgevoerd in de Delken&Boot-vestigingen van Maassluis en Leiden. De deelnemende groepen worden begeleid door hun reguliere docent, die naast het onderdeel KNM ook de andere onderdelen van de inburgeringscursus doceert. Delken&Boot kiest ervoor om de kernwaarden onder te brengen bij vijf inhoudelijke thema's; bij ieder thema wordt een buitenschoolse activiteit uitgevoerd.

Zoals het onderstaande schema laat zien, zijn de vijf pilotprogramma's verschillend in opzet, vooral qua duur en intensiteit. Wat opvalt is dat de looptijd en het aantal contactmomenten per pilot verschilt. Zo bieden bijvoorbeeld de gemeenten Lelystad en Vianen een programma aan met een looptijd van vier maanden met veel contactmomenten; het programma van de gemeente Amsterdam is daarentegen veel korter met een maximale looptijd van twee weken.

Tabel 2.3 Opzet programma's spoor 2

Pilotorganisatie	Frequentie, intensiteit en inbedding	Aantal pilot-groepen	Samenstelling groepen		Aanwezigheid tolk/ ETO
			Taal	Opleidingsachtergrond/ leervermogen	
Gemeente Amsterdam	2 contactmomenten (waaronder 1 excursie) na afloop van het pvt (12 bijeenkomsten)	3 groepen	Gemengd	Gemengd	ETO
Gemeente Houten	Wisselend: deelnemers hebben keuze uit minimaal 2 tot maximaal 8 bijeenkomsten/ activiteiten na afloop van het pvt (1 dagdeel).	4 groepen voor het pvt, geen vaststaand aantal groepen voor de pilot ¹¹ bijeenkomsten.	Gemengd	Gemengd	Nee (m.u.v. workshop van de GG&GD)
Gemeente Lelystad	13 bijeenkomsten. Pilot is het nieuwe pvt.	1 groep	Gemengd	Gemengd	ETO (alleen voor de Syriërs)
Gemeente Vianen	24 bijeenkomsten. Pilot is het nieuwe pvt.	2 groepen	Gemengd	Gemengd	Geen
Cursusinstelling Delken&Boot	5 excursies in aanvulling op bestaande KNM-cursusprogramma van 30 lessen.	4 groepen	Gemengd	Gemengd	ETO (alleen tijdens excursies)

Kernwaarden en werkvormen

De koppeling tussen de kernwaarden en de bezoeken aan de lokale waardendragers is door de organisaties naar eigen inzicht en voorkeur vormgegeven. De wijze waarop kernwaarden aan de lokale context worden gekoppeld, verschilt dan ook per pilotprogramma, zoals tabel 2.4 laat zien.

Het onderdeel 'bezoeken en contact met lokale waardendragers' is het centrale en onderscheidende kenmerk van spoor 2. Vier van de vijf pilotorganisaties geven aan de vier kernwaarden in onderlinge samenhang ter sprake te brengen tijdens de bezoeken, bijvoorbeeld: tijdens een bezoek van een wijkagent in de gemeente Vianen komen zowel de kernwaarden vrijheid als gelijkwaardigheid aan bod.

Voorbeeld: vier kernwaarden worden in onderlinge samenhang ter sprake gebracht

De cursusinstelling Delken&Boot, maakt de kernwaarden bespreekbaar aan de hand van vijf thema's die dichtbij de mensen staan, te weten: wonen, werk, onderwijs & opvoeding, gezondheidszorg en participatie. Zo worden, via het thema 'werk', de kernwaarden gelijkwaardigheid, solidariteit en participatie besproken tijdens het bezoek aan de Sociale Dienst (Stroomopwaarts) van Maassluis.

De gemeente Houten heeft als enige organisatie gekozen voor een andere opzet en biedt workshops of bezoeken aan die aan één van de vier kernwaarden zijn opgehangen. De kernwaarde 'vrijheid' wordt in Houten bijvoorbeeld ter sprake gebracht tijdens een workshop met het Nationaal Comité 4 en 5 mei, Art. 1 of de GGD (vrijheid in relaties).

Alle deelnemende organisaties gaven aan dat zij voorafgaand aan de bezoeken met de docenten/begeleiders en waardendragers bespreken welke waarden tijdens het bezoek ter sprake worden gebracht en hoe dit wordt gedaan. De precieze invulling van het bezoek (inhoud presentatie, rondleiding e.d.) wordt echter overgelaten aan de lokale waardendrager.

De pilotorganisaties in spoor 2 gebruiken de volgende werkvormen: klassikale behandeling van de theorie, onderlinge discussies, praktische oefeningen, reflectie/evaluatie, buitenschoolse bezoeken en het faciliteren van contact met lokale waardendragers. Alle programma's, afgezien van pilotorganisatie Vianen¹², beginnen met de klassikale behandeling van de theorie. Tijdens deze eerste bijeenkomsten

¹¹ Deelnemers konden zelf kiezen aan welke activiteiten ze wilden deelnemen. Zodoende waren er geen vaststaande groepen.

¹² Vianen heeft de uitleg van de participatieverklaring en de klassikale bespreking van de kernwaarden op een later moment in het traject in het programma gevoegd.

wordt uitgelegd wat de Nederlandse kernwaarden zijn en waarom deze belangrijk zijn in Nederland. Ook hier zien we weer een verschil in intensiteit: in sommige programma's wordt een dagdeel gewijd aan de klassikale behandeling van de kernwaarden, in andere programma's is de introductie van de kernwaarden korter.

Het faciliteren en stimuleren van onderlinge discussie tussen de deelnemers, onder andere door het poneren van stellingen, zien we in alle programma's terug. Deelnemers met elkaar in gesprek laten gaan en ze actief bezig laten zijn met de kernwaarden via praktische oefeningen (bijvoorbeeld het maken van een collage of het bespreken van krantenkoppen), heeft tot doel de kernwaarden dichtbij de beleving van de deelnemers te brengen.

Tabel 2.4 Koppeling bezoeken en kernwaarden spoor 2

Pilot-organisatie	Vrijheid	Gelijkwaardigheid	Solidariteit	Participatie
Gemeente Amsterdam	Stadswandeling (o.a. Monument op de Dam, Begijnhof); politie/Roze in Blauw	Stadswandeling (o.a. De Papagaai schuilkkerk, St. Nicolaaskerk); politie/Roze in Blauw; gemeenteraad	Stadswandeling (o.a. Beurs van Berlage); vrijwilligerscentrale Amsterdam	Vrijwilligerscentrale Amsterdam
Gemeente Houten	Art.1 workshop over Nederlandse grondwet en de participatieverklaring; Schilderworkshop Conflict en Vrijheid, bij de Houtense Helden; 4 mei dodenherdenking; 5 mei Theater aan de Slinger ('programma 'de vrijheid vieren').	Dagcentrum de Weteringhoek (voor mensen met een beperking); Eetatelier (horeca gerund door mensen met een beperking); GGD workshop over relaties en seksualiteit.	Vrijwilligerscentrale (aparte bijeenkomsten voor volwassenen en jongeren); De Krachtfabriek (kennis, talent en netwerk delen); Werk & Inkomen Lekstroom; Jongeren centrum Enter; Eetatelier.	Vrijwilligerscentrale; De Krachtfabriek; Werk & Inkomen Lekstroom; Jongeren centrum Enter; Eetatelier; Aan de slag als ondernemer.
Gemeente Lelystad	Huis voor Taal, workshop door kunstenaars met vluchtelingenachtergrond, centrum voor kunst & cultuur (De Kubus)	Multifunctionele Accommodatie (MFA) Atolplaza & de Hanzeborg, sportbedrijf, buurtbemiddeling, wijkagent, vrijwilligerscentrale (geen excursie maar 'kom en doe-sessie')	Stadhuis, MFA, Huis voor Taal, vrijwilligerscentrale	Bibliotheek, MFA, Huis voor Taal, sportbedrijf, centrum voor kunst & cultuur (De Kubus)
Gemeente Vianen	Bibliotheek/Taalhuis, huisarts, Sportcentrum Helsdingen (zwemmen), COC, gemeentehuis, bezoek wijkagent, wo=men	Werk & Inkomen Lekstroom, wo=men, COC	Bezoek wijkagent, buurtbemiddeling, Werk & Inkomen Lekstroom, verzorgingshuis Zorgspectrum, St. Antonius Ziekenhuis	Werk & Inkomen Lekstroom, bezoek wijkagent, Bibliotheek/Taalhuis, sportservice provincie Utrecht (fietsen)
Cursusinstelling Delken&Boot	<u>Maassluis</u> Buurtcentrum, DrieMaasHave (geriatisch centrum), school/kindcentrum <u>Leiden</u> GGD (keuzevrijheid gezondheidszorg)	<u>Maassluis</u> Buurtcentrum, Stroomopwaarts (Sociale Dienst), DrieMaasHave, school/kindcentrum <u>Leiden</u> Bezoek van JAS	<u>Maassluis</u> Buurtcentrum, Stroomopwaarts <u>Leiden</u> UWV, bezoek van GGD & acute hulp, bezoek van Lions Club.	<u>Maassluis</u> Stroomopwaarts <u>Leiden</u> Buurthuis

Veronderstelde werking

Voor spoor 2 kunnen we de volgende drie veronderstelde werkzame elementen onderscheiden: 1) contact/ontmoeting, 2) aansluiting lokale context en 3) ervaren kernwaarden in dagelijks leven. Deze ele-

menten hangen nauw met elkaar samen en kunnen dus niet los van elkaar worden gezien, zoals hieronder duidelijk wordt.

In de eerste plaats werd *contact/ontmoeting* veelvuldig benoemd door de organisaties als werkzaam element. Volgens de organisaties draagt het contact met anderen bij aan de 'beleving' van kernwaarden. De kernwaarden krijgen betekenis doordat deelnemers tijdens de bezoeken andere mensen ontmoeten en met hen in gesprek gaan. Via deze ontmoetingen met anderen ervaren/beleven de deelnemers de Nederlandse samenleving vanuit verschillende perspectieven en dit draagt bij aan een breder beeld van de kernwaarden. De deelnemers horen en zien via deze ontmoetingen immers hoe deze door anderen worden ingevuld en beleefd.

Het tweede belangrijke element dat werd genoemd door de organisaties is de *aansluiting met de lokale context*. Het feit dat in dit spoor via de bezoeken aangesloten kan worden bij de lokale situatie ('bij wat er al is'), stelt deelnemers in de gelegenheid om op een laagdrempelige, toegankelijke manier kennis te maken met de lokale Nederlandse samenleving. De bezoeken vinden plaats in hun nabije woonomgeving en raken dus aan hun eigen dagelijkse leven; de bezoeken sluiten aan bij de belevingswereld van de deelnemers. Daardoor krijgen de kernwaarden een concretere invulling en gaan de kernwaarden leven omdat de deelnemers deze herkennen in hun eigen dagelijkse leven.

Dit laatste sluit aan bij het derde element dat werd benoemd, namelijk het *ervaren van de kernwaarden in het dagelijks leven*. De organisaties waren van mening dat door de bezoeken en de ontmoetingen de deelnemers gaan ervaren hoe kernwaarden in het dagelijks leven worden ingevuld en beleefd. Doordat de deelnemers zien wat er gebeurt, ze ervaring met de kernwaarden opdoen tijdens de bezoeken ('laten ervaren dat vooral veel mag en niet zoveel moet'), ervaren en herkennen (theorie naar praktijk) ze de kernwaarden tijdens de bezoeken. Door de bezoeken worden ze bovendien in staat gesteld de kernwaarden te betrekken op hun eigen leven. Doordat de kernwaarden via oefeningen, gesprekken en bezoeken betrokken worden op het nabije, dagelijkse leven van de deelnemers en anderen om hen heen, krijgen de kernwaarden betekenis, 'gaan ze leven' en 'beklijven' ze beter bij de deelnemers, aldus verschillende pilotorganisaties.

2.3 Spoor 3: dialoogbijeenvakomsten

Kern van spoor 3

In spoor 3 maken nieuwkomers kennis met de Nederlandse kernwaarden middels dialoogbijeenvakomsten. Net als bij spoor 1 en spoor 2 zijn de activiteiten in het kader van de pilot onderdeel van het participatieverklaringstraject (bij gemeenten) of de inburgeringscursus (bij de cursusinstelling). In het oorspronkelijke projectplan van het ministerie van SZW voor spoor 3 staat beschreven dat mensenrechtenambassadeurs van Vluchtelingen Organisaties Nederland (VON) gesprekken voeren met nieuwkomers over de Nederlandse kernwaarden. De mensenrechtenambassadeurs zijn getraind in het begeleiden van dialoogbijeenvakomsten over moeilijke (taboe)onderwerpen in de eigen gemeenschap van de nieuwkomer. VON heeft zodoende voor de pilot van spoor 3 een workshop van drie dagdelen ontwikkeld, waarin de module 'leven in vrijheid' wordt behandeld.

In de praktijk implementeren slechts twee van de vier pilotorganisaties de module van VON in hun bestaande programma's. Dit zijn de gemeente Rotterdam en Fiolet Taaltrainingen. Nijmegen zet ook mensenrechtenambassadeurs in, maar doet dit via een lokale organisatie. Ten slotte voert Leiden de pilot in een aangepaste variant uit zonder mensenrechtenambassadeurs. Leiden zet in haar programma echter wel sterk in op dialoogbijeenvakomsten waarin onder andere moeilijke (taboe)onderwerpen worden besproken.

Opzet programma's

Zoals gezegd zijn de gemeenten Rotterdam, Nijmegen en Leiden en de cursusinstelling Fiolet de deelnemende organisaties van spoor 3. De gemeente Rotterdam neemt overigens hiernaast ook deel aan spoor 4, en de gemeente Nijmegen ook aan spoor 1.

De gemeente **Rotterdam** heeft de module ‘leven in vrijheid’ van VON ingebed in een breder participatieverklaringstraject. Dit traject bestaat uit vijf contactmomenten, waaronder twee excursies, en wordt uitgevoerd door VluchtelingenWerk. Deze excursies zijn dus onderdeel van het participatieverklarings-traject en niet van de pilot waardenoverdracht. De bijeenkomsten vinden in deze volgorde plaats:

1. Nieuwkomers krijgen eerst vier bijeenkomsten in het kader van het participatieverklaringstraject, waaronder de eerste excursie.
2. In de daaropvolgende drie lessen wordt de module ‘leven in vrijheid’ door VON gegeven.
3. Daarna wordt het traject afgesloten met de achtste les waarbij deelnemers in het kader van de pilot participatieverklaring voor de tweede keer op excursie gaan.

In andere woorden: de bijeenkomsten onder punt 1 en 3 zijn onderdeel van het participatieverklarings-traject, en de bijeenkomsten onder punt 2 zijn onderdeel van de pilot waardenoverdracht.¹³

In **Nijmegen** volgen nieuwkomers eerst een participatieverklaringstraject, dat in Nijmegen uit vier lessen bestaat, alvorens ze met de dialoogbijeenkomsten in het kader van de pilot beginnen. De dialoogbijeenkomsten worden in Nijmegen niet door VON, maar door Bureau Wijland verzorgd. Dit is een advies- en projectbureau. Zij werken voor dit project samen met VluchtelingenWerk Oost-Nederland en met ambassadeurs van maatschappelijke organisaties die betrokken zijn bij mensenrechten. De trainers die voor dit project worden ingezet, hebben zelf een vluchtelingenachtergrond en fungeren tevens als tolk voor de deelnemers. In Nijmegen zijn vier dialoogbijeenkomsten georganiseerd: een introductiebijeenkomst, twee bijeenkomsten met een excursie, en vervolgens een reflectiebijeenkomst. Hoewel nieuwkomers van spoor 3 in Nijmegen als onderdeel van de pilot waardenoverdracht op excursie gaan, ligt de nadruk tijdens de excursies op dialoogsessies.

In **Leiden** krijgen nieuwkomers een langdurig traject van twee jaar aangeboden. Dit is het zogenoemde 24x24-programma. Het programma omvat vier periodes van 24 weken waarin een minimale inzet van 24 uur per week van de statushouder wordt vereist. Het programma bestaat uit verschillende onderdelen. Het eerste onderdeel (de eerste 24 weken), is het onderdeel waarin lessen voor zowel participatieverklaring als voor de pilot waardenoverdracht worden gegeven. Dit programma heet ‘het gesprek’, en daarin staan dialoogsessies centraal. Zodoende past het programma van de gemeente Leiden binnen spoor 3.

Voor **Fiolet Taaltrainingen** was het niet mogelijk om de trainingen van VON in het bestaande inburgeringsprogramma van nieuwkomers in te passen. Fiolet deelt inburgeringsgroepen namelijk niet in op taal, maar op leertempo. Aangezien de module ‘leven in vrijheid’ alleen gegeven kan worden aan groepen die dezelfde taal spreken, moest Fiolet Taaltrainingen nieuwe groepen maken voor de lessen van VON. Zodoende staan de lessen van VON los van de inburgeringscursus. Dit betekent dat sommige pilotdeelnemers verder zijn met hun inburgeringscursus dan anderen. Wel volgen de pilotdeelnemers allemaal een inburgeringscursus bij Fiolet Taaltrainingen.

In tabel 2.5 wordt per pilotorganisatie van spoor 3 weergegeven hoeveel bijeenkomsten worden georganiseerd. Een groot verschil tussen de pilotorganisaties is de intensiteit van het programma. In Rotterdam en Nijmegen worden in totaal acht bijeenkomsten georganiseerd. In Leiden zijn dit er een stuk meer, namelijk vierentwintig. Bij cursusinstelling Fiolet hebben de pilotbijeenkomsten geen vaste plek binnen de inburgeringscursus gekregen: sommige deelnemers hebben al de KNM-module gehad; anderen nog niet.

Voorts illustreert tabel 2.5 per pilotorganisatie het aantal groepen, de groepssamenstelling en of er gebruik wordt gemaakt van een tolk. In de tabel is te zien dat alle pilotorganisaties tolken of taalondersteuners inzetten. Drie van de vier pilotorganisaties vormen homogene groepen wat betreft taal. Nijmegen vormt hierop een uitzondering: zij hebben twee gemengde taalgroepen gemaakt.

¹³ Rotterdam doet ook mee met spoor 4. Het verschil tussen deze sporen is dat spoor 4 uit zes bijeenkomsten bestaat en spoor 3 uit acht bijeenkomsten. Één bijeenkomst van het spoor 4-programma (over de kernwaarde vrijheid) is vervangen door drie bijeenkomsten van VON.

Tabel 2.5 Opzet programma's spoor 3

Pilot-organisatie	Frequentie, intensiteit en inbedding	Aantal pilot-groepen	Samenstelling groepen		Tolk/ETO
			Taal	Opleidings-achtergrond/leervermogen	
Gemeente Rotterdam	8 bijeenkomsten, op volgorde van: <ul style="list-style-type: none"> • 4 pvt bijeenkomsten • 3 pilot bijeenkomsten door VON • 1 pvt bijeenkomst 	4 groepen	Homogeen	Gemengd	Pvt: training in eigen taal en verdere ondersteuning door ETO (alleen voor Farsi een tolk) VON: training in eigen taal
Gemeente Nijmegen	8 bijeenkomsten, op volgorde van: <ul style="list-style-type: none"> • 4 pvt bijeenkomsten • 3 pilot bijeenkomsten door bureau Wijland¹⁴ 	2 groepen	Deels gemengd en deels homogeen*	Gemengd	Deels training in eigen taal. Verder ondersteuning door ETO
Gemeente Leiden	20 bijeenkomsten door een werkgroep binnen de gemeente, waarbij de pilotbijeenkomsten en de pvt één geheel vormen.	6 groepen	Homogeen	Gemengd	Tolk en ETO
Cursusinstelling Fiolet	3 pilot bijeenkomsten door VON <ul style="list-style-type: none"> • Geen specifieke plek in inburgeringstraject 	6 groepen	Homogeen	Homogeen	VON: training in eigen taal

* De introductiebijeenkomst en de voorstelling van Theater aan Zet waren met een gemengde taalgroep. De overige activiteiten en de discussies waren in homogene taalgroepen.

Kernwaarden en werkvormen

De werkvormen van de vier pilotorganisaties van spoor 3 verschillen sterk van elkaar. Rotterdam en Fiolet Taaltrainingen maken gebruik van de module 'leven in vrijheid' van VON; Nijmegen zet een programma van Bureau Wijland in; en Leiden heeft haar eigen module 'het gesprek' ontwikkeld. De werkvormen worden hieronder achtereenvolgens besproken.

De **module 'leven in vrijheid' van VON** kent drie doelstellingen:

- vergroten van inzicht in kernwaarden van Nederland, zoals individuele vrijheden (met nadruk op keuzevrijheid) en gelijkheid (met nadruk op geslacht en seksuele voorkeur), recht op zelfbeschikking, en participatie;
- bewustwording in inzicht in sommige culturele codes en tradities in herkomstlanden;
- vergoten van bewustwording over cultuurverschillen en wat het betekent om in Nederland te leven.

De nadruk van de module ligt op vrijheid en gelijkwaardigheid, en dan voornamelijk vanuit de invalshoeken geslacht en seksuele voorkeur. Daarnaast focust VON op zelfbeschikking. Alle kernwaarden worden besproken aan de hand van zogenoemde 'taboeonderwerpen' of schadelijke traditionele praktijken, zoals geweld, huwelijksdwang, discriminatie van bepaalde groepen en andersdenkenden en de oorzaken daarvan. De kernwaarden solidariteit en participatie worden belangrijk gevonden maar maken niet expliciet deel uit van deze module. Ze worden alleen besproken als ze raakvlakken hebben met de andere kernwaarden.

De werkwijze van VON is gebaseerd op de zogenoemde changemakers-aanpak. Hoewel het doel van de changemakers-aanpak het bewerkstelligen van een cultuurverandering is, is dit nadrukkelijk niet het

¹⁴ Op 27 november 2017 volgt nog een vierde bijeenkomst, waarin deelnemers een bezoek brengen aan de Tweede Kamer in Den Haag en er reflectie plaatsvindt op de bijeenkomsten en kernwaarden. Dit bezoek valt echter buiten de pilotperiode en hebben we zodoende niet meer kunnen evalueren.

doel van de module ‘leven in vrijheid’. Volgens VON is dit ook niet mogelijk in drie lessen. Het hoofddoel van ‘leven in vrijheid’ is bewustwording. Wel wordt de didactiek van de changemakers-aanpak gebruikt voor de module ‘leven in vrijheid’. Dit betekent dat trainers van VON zich bij aanvang van de module sterk positioneren als mensenrechtenambassadeurs en de boodschap van VON scherp inhoudelijk inzetten op mensenrechten. In de dialoogbijeenkomsten met nieuwkomers gaan zij dan ook de confrontatie aan. Hiervoor gebruikt VON oefeningen en interactieve werkvormen die zijn gericht op vergelijkingen tussen de cultuur van herkomst en de Nederlandse cultuur. Zo gaan deelnemers bijvoorbeeld aan de hand van stellingen met elkaar in discussie, maken ze in subgroepen overzichten van wat zij belangrijk vinden in de Nederlandse en/of eigen cultuur, en krijgen deelnemers huiswerkopdrachten mee.

Bureau Wijland biedt verdieping van de kernwaarden vrijheid en gelijkheid en als mensenrechten, en geeft hier een praktische invulling aan, aan de hand van de thema’s seksualiteit en religie. Tijdens de introductiebijeenkomst vertelt de Raad voor Levensbeschouwing en Religie iets over religieuze keuzevrijheid. Hierop volgt gedurende de tweede bijeenkomst een verdieping; er wordt namelijk een bezoek gebracht wordt aan museumpark Orientalis, waarin informatie wordt gegeven en wordt gediscussieerd over de religieuze pluriformiteit van Nederland. Bij de derde bijeenkomst kijken deelnemers naar een theatervoorstelling van Theater aan Zet over gelijkheid en seksuele diversiteit. Door middel van het bezoek aan museumpark Orientalis en de theatervoorstelling krijgt de statushouder kennis van zijn/haar fundamentele rechten en plichten als inwoner van Nederland. In de daarop aansluitende verdiepende gesprekken en discussies (met inzet van trainers met een vluchtelingenachtergrond) worden taboes rondom deze thema’s besproken. De nadruk bij Bureau Wijland ligt dus, net als bij de module ‘leven in vrijheid’ vooral op de kernwaarden vrijheid en gelijkwaardigheid, en niet zozeer op solidariteit en participatie.

Bij de **module ‘het gesprek’** in Leiden wordt in de dialoogbijeenkomsten aandacht besteed aan Nederlandse versus niet-Nederlandse manieren van denken.¹⁵ Zo wordt bijvoorbeeld besproken wat het betekent om in een individualistische cultuur te leven ten aanzien van zelfredzaamheid, zelfbeschikking en het hebben van een eigen mening. Ook thema’s zoals seksuele diversiteit, schaamte, eergevoel en tijdsbeleving komen aan bod. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de nationaal-historische ontwikkeling van Nederlandse kernwaarden. Tijdens het eerste uur worden onderwerpen klassikaal behandeld, met ondersteuning van bijvoorbeeld film, voorbeelden en presentaties. In het tweede uur wordt de groep opgesplitst en zijn er discussies in subgroepen. De boodschap die de gemeente Leiden aan deelnemers wil meegeven is dat er culturele verschillen zijn, maar dat de ene cultuur niet beter is dan de andere. Leiden hoopt vooral dat deelnemers gaan snappen waarom de kernwaarden in Nederland zijn zoals ze zijn.

In tabel 2.6 is de koppeling tussen de kernwaarden en werkwijzen samengevat.

Tabel 2.6 Koppeling van lessen en kernwaarden spoor 3

	Vrijheid	Gelijkwaardigheid	Solidariteit	Participatie
VON module ‘leven in vrijheid’ (gemeente Rotterdam en cursusinstelling Fiolet)	Focus op: <ul style="list-style-type: none"> • Vrijheid van meningsuiting • Vrijheid van religie 	Focus op: <ul style="list-style-type: none"> • Geslacht • Seksuele voorkeur 	<i>Komt aan bod maar ligt niet de nadruk op</i>	
	Verder een focus op: <ul style="list-style-type: none"> • zelfbeschikking (waar de kernwaarden vrijheid en gelijkheid terugkomen) 			

¹⁵ Dit wordt gedaan aan de hand van de vier culturele dimensies van Hofstede, aangevuld met enkele aspecten die Leiden verder belangrijk acht. De vier dimensies van Hofstede zijn: machtsafstand en gelijkheid; collectivisme versus individualisme; feminiene en masculiene culturen; en onzekerheidsvermijding. Voor meer informatie zie bijvoorbeeld het boek van Geert Hofstede: *Allemaal andersdenkenden, omgaan met cultuurverschillen* (1998), of het samenvattende online artikel van Otto Rompelman: http://www.hansonexperience.com/blog/files/de_culturele_dimensies_volgens_hofstede.pdf.

	Vrijheid	Gelijkwaardigheid	Solidariteit	Participatie
Programma van Bureau Wijland (gemeente Nijmegen)	Focus op: <ul style="list-style-type: none"> • Seksuele vrijheid en gelijkwaardigheid: • Religieuze vrijheid en gelijkwaardigheid: 		<i>Komt aan bod maar ligt niet de nadruk op</i>	
Module ‘het gesprek’ (gemeente Leiden)	De kernwaarden vormen een rode draad in de lessen, maar zijn niet aan specifieke lessen gekoppeld.			

Veronderstelde werking

Twee belangrijke veronderstelde werkzame elementen in spoor 3 zijn de dialoog en het profiel van de trainers. Voor de module ‘leven in vrijheid’ en voor het programma van Bureau Wijland is er nog een derde element, namelijk de invalshoek vanuit mensenrechtenambassadeurs. We bespreken deze drie elementen achtereenvolgens.

Wat de spoor 3-pilots verbindt zijn de dialoogbijeenkomsten. **Dialoog** is dan ook een element waarvan verwacht wordt dat deze bijdraagt aan ‘succesvolle’ waardenoverdracht. Volgens pilotorganisaties is dialoog allereerst noodzakelijk om aan deelnemers uit te leggen wat in Nederland bedoeld wordt met de kernwaarden. Ten tweede wordt beoogd om middels discussies en reflectie ook erkenning van de kernwaarden bij deelnemers te bewerkstelligen.

Overigens verschillen de organisaties sterk in hoe de dialoog wordt ingezet. VON verwoordt hun methode als volgt:

“Wij zetten de dialoog in vanuit onze visie op mensenrechten. We zijn partijdig in de discussie. We leggen deelnemers uit dat sommige dingen in de cultuur van herkomst vanuit een mensenrechtenperspectief niet deugen. Ze wilden leven in vrijheid. Dat kunnen ze nu, maar andere mensen met een andere religieuze of seksuele voorkeur mogen dat ook. We zeggen vervolgens dat zij onderdeel van de samenleving kunnen worden, maar dat ze zich wel een beetje moeten aanpassen.”

De projectleiders van Nijmegen en Leiden, maar ook de projectleider van het participatieverklaringstraject van Rotterdam, kunnen zich niet geheel in deze werkwijze vinden. Zij nemen tegenover deelnemers nadrukkelijk geen standpunt in over welke kernwaarden en culturen ‘beter’ zijn dan anderen. In plaats daarvan laten ze deelnemers zelf nadenken en reflecteren op de verschillen tussen culturen, waarbij benadrukt wordt dat het niet erg is als zij van mening verschillen, zolang zij Nederlanders en de Nederlandse kernwaarden (leren te) respecteren.

Een tweede belangrijk element is het **profiel van de trainers**. Belangrijke aspecten hierbij zijn de culturele achtergrond en taalkennis. Ten aanzien van de culturele achtergrond onderstrepen alle pilotorganisaties het belang om nieuwe informatie in de culturele context van deelnemers te plaatsen. Dit betekent dat de cultuur van deelnemers telkens als kapstok of referentiekader dient. Tijdens de dialoogsessies wordt constant een vergelijking gemaakt tussen de Nederlandse cultuur en de cultuur van herkomst. Dit gaat het beste als trainers of taalondersteuners dezelfde herkomstcultuur hebben als de deelnemers. Bovendien hopen pilotorganisaties dat deelnemers zich zodoende met de trainers kunnen identificeren en een voorbeeld aan hen nemen. Ten aanzien van taalkennis benadrukken Rotterdam, Leiden en Fiolet Taaltrainingen dat het, gezien de complexiteit en de taligheid van de materie, erg belangrijk is dat er uniforme taalgroepen zijn en dat de lessen in de taal van de deelnemers (bijvoorbeeld via de inzet van een tolk) gegeven wordt. De gemeente Nijmegen vindt het eveneens belangrijk dat deelnemers hun eigen taal kunnen spreken maar geeft hier een andere invulling aan. In Nijmegen zijn er gemengde taalgroepen, waarbij elke herkomstgroep een eigen-taalondersteuner heeft. Naast de taalkennis en de culturele achtergrond van de trainers, noemen pilotorganisaties ten slotte dat de didactische vaardigheden van de docent van cruciaal belang zijn: hij of zij moet de deelnemers kunnen observeren, begrijpen en prikkelen.

In de VON-module en de methode van Bureau Wijland worden kernwaarden aan **mensenrechten** gekoppeld. De invalshoek vanuit mensenrechten wordt door deze organisaties dan ook genoemd als derde element. Zo wordt bijvoorbeeld door VON aan deelnemers uitgelegd dat de mensenrechtenverdragen

die maken dat zij hier als vluchtelingen in vrijheid kunnen leven, hetzelfde soort verdragen zijn die maken dat homoseksuelen hier in vrijheid kunnen leven. VON merkt dat dit vaak nieuwe informatie voor deelnemers is; zo hadden deelnemers het nog niet bekeken.

Ten slotte benadrukken de gemeenten Leiden en Rotterdam het belang van een intensief pilotprogramma. Hoewel intensiteit niet een kenmerkend element is van spoor 3, wordt dit door deze organisaties wel belangrijk gevonden voor dialoog. Een veilige groepsdynamiek (hetgeen niet in één les is opgebouwd) is volgens de projectleiders van Leiden en Rotterdam namelijk een voorwaarde voor dialoog. Bovendien is een langdurig lesprogramma volgens hen nodig om het proces van bewustwording en erkenning in gang te zetten. Volgens hen kan je geen kernwaarden overbrengen in een paar lessen, maar moeten deelnemers langer de gelegenheid krijgen om te reflecteren en waarden te internaliseren. Deelnemers hebben tijd nodig om zichzelf te ontwikkelen en uitgebreid stil te staan bij hoe ze aankijken tegen dingen in Nederland.

2.4 Spoor 4: controlegroep

Kern van spoor 4

Spoor 4 is de controlegroep: nieuwkomers in dit spoor maken tijdens de pilot kennis met de Nederlandse kernwaarden zoals de deelnemende organisaties dat gebruikelijk doen. Er wordt in dit spoor niets extra's of anders aan de programma's of lessen toegevoegd, zoals in de eerste drie sporen. De pilotorganisaties voeren hun reguliere programma uit, hetzij in het kader van het participatieverklaringstraject (gemeenten) of als onderdeel van het inburgeringsonderwijs (cursusinstelling).

Opzet programma

De gemeenten De Ronde Venen, Lansingerland, Rotterdam en het Alfa-college zijn de deelnemende pilotorganisaties in spoor 4. De opzet en invulling van de gemeentelijke participatieverklaringstrajecten binnen dit spoor zijn zeer divers. We zien een grote variatie: zo bieden Lansingerland en Rotterdam een traject met veel contactmomenten en activiteiten aan, terwijl het traject van De Ronde Venen uit een halfdaagse workshop bestaat. De uitvoering van de pilot wordt in de gemeenten De Ronde Venen en Rotterdam verzorgd door een externe partij; de gemeente Lansingerland verzorgt zelf de uitvoering van de pilot. Bij de cursusinstelling is de kennisoverdracht van de Nederlandse kernwaarden geïntegreerd in het reguliere taalonderwijs (onderdeel KNM).

De Ronde Venen biedt de door ProDemos, in opdracht van het ministerie van SZW, ontwikkelde workshop Participatieverklaring aan. De waarden worden tijdens deze halfdaagse workshop op een interactieve manier besproken aan de hand van praktijksituaties, rechten en plichten van burgers in Nederland, bijvoorbeeld op het gebied van gelijke behandeling, werkgelegenheid en familierecht.¹⁶ Na afloop van de workshop ondertekenen de deelnemers de participatieverklaring. De workshop wordt door de gemeente ingekocht bij ProDemos en wordt verzorgd door een trainer van ProDemos.

Lansingerland voert het participatieverklaringstraject zelf uit. Zij kiest hiervoor om zo het traject te kunnen combineren met een traject dat zich richt op toeleiding naar een opleiding of de arbeidsmarkt. Het traject (de participatie-workshop) bestaat uit acht dagdelen: in de eerste vier bijeenkomsten wordt vooral aandacht besteed aan de kernwaarden, de laatste vier bijeenkomsten richten zich meer op werk en opleiding (bijvoorbeeld op de rechten en plichten in het kader van de Participatiewet). De gemeente gebruikt materiaal van Workconnection, dat in opdracht van de gemeente Haren (Gr) is ontwikkeld. Vier consulenten van de gemeente zijn getraind door Workconnection in hoe de informatie over te brengen in een andere taal en hoe een dialoog te voeren. De consulenten verzorgen de acht workshops, waarbij via discussie en andere interactieve werkvormen de kernwaarden worden overgedragen.

¹⁶ Zie <https://www.prodemos.nl/voor-gemeenten/burgerparticipatie/toolbox-participatieverklaring/handleiding-workshop-participatieverklaring/> (geraadpleegd 3 juli 2017).

In **Rotterdam** bestaat het standaard participatieverklaringstraject uit zes interactieve workshops waar de volgende thema's worden besproken: a) Nederlandse normen, waarden en sociale regels, b) democratie en de grondwet, c) participatie en solidariteit, en d) vrijheid en gelijkwaardigheid. Onderdeel van dit traject zijn twee bezoeken: een excursie gekoppeld aan het thema 'participatie en solidariteit' (bijvoorbeeld een bezoek aan de bibliotheek of Taalplein), en een excursie beginnend bij het standbeeld van Erasmus, via de Verwoeste Stad en over de brug naar SS Rotterdam. Vluchtelingenwerk Zuidwest Nederland is de uitvoerder van deze workshops.¹⁷

De cursusinstelling in de controlegroep is het **Alfa-college**. Zij verzorgen mbo-opleidingen, educatieve trajecten en inburgeringscursussen. Bij het Alfa-college is de pilot onderdeel van de cursus KNM ter voorbereiding op het inburgeringsexamen. Het Alfa-college heeft inburgeraars ingedeeld in verschillende groepen. De deelnemende groepen in deze pilot zijn: a) 'Inburgeren 2' (deze cursisten volgen een reguliere inburgeringscursus), en b) 'Schakelklassen'. In de schakelklas is KNM onderdeel van een versneld inburgeringsprogramma dat cursisten voorbereid op een mbo-, hbo- of wo-studie.

KNM wordt door de docent aan de cursisten ter zelfstudie aangeboden op het moment dat de docent van mening is dat een cursist daar aan toe is (het taalniveau moet bijvoorbeeld van een bepaald niveau zijn). De cursusboeken die in het onderwijs worden gebruikt, zijn zo opgezet dat alle onderdelen van de inburgeringscursus, dat wil zeggen taal, KNM en Oriëntatie op de Nederlandse Arbeidsmarkt (ONA), met elkaar verweven zijn. Dit betekent dat KNM ook is verwerkt in het taalonderwijs. Naast het cursusboek wordt in de lessen ook gebruikgemaakt van andere werkvormen, zoals discussie en het bespreken van krantenartikelen, waarbij zoveel mogelijk wordt aangehaakt op de actualiteit.

De pilotprogramma's zijn dus zeer verschillend wat betreft de invulling van het programma, maar ze zijn ook verschillend in duur en intensiteit. Zo biedt de gemeente De Ronde Venen een workshop van een dagdeel aan, terwijl de gemeente Lansingerland een participatietraject van acht bijeenkomsten van drie uur aanbiedt. Het onderstaande overzicht geeft nadere informatie over de opzet van de vier pilotprogramma's (tabel 2.7).

Tabel 2.7 Opzet programma's spoor 1

Pilotorganisatie	Frequentie, intensiteit en inbedding	Aantal pilot-groepen	Samenstelling groepen		Aanwezigheid tolk/ETO
			Taal	Opleidingsachtergrond/leervermogen	
Gemeente De Ronde Venen	1 pvt-bijeenkomst van ProDemos	2 groepen	Homogeen	gemengd	Tolk
Gemeente Lansingerland	8 pvt-bijeenkomsten	3 groepen	Homogeen	gemengd	Tolk
Gemeente Rotterdam	6 pvt-bijeenkomsten	4 groepen	homogeen	gemengd	ETO (alleen voor Farsi een tolk)
Alfa-college	KNM onderdeel van taallessen (30-45 lessen). Uren KNM verschillen per klas en per persoon (gemiddeld 30% van de taallessen KNM)	5 groepen	gemengd	homogeen	geen

Kernwaarden en werkvormen

Anders dan bij de eerste drie sporen is er bij spoor 4 geen sprake van één onderscheidend element in de wijze waarop de kernwaarden worden overgedragen. De wijze waarop dit gebeurt is zeer divers en verschilt per programma, ook in de mate van intensiteit en gebruikte werkvormen. De pilotorganisaties in

¹⁷ Het verschil van de Rotterdamse pilots in spoor 3 en 4 is dat een van de workshops in het reguliere participatieverklaringstraject (spoor 4) is vervangen door drie VON-bijeenkomsten (spoor 3). Voor een beschrijving van de Rotterdamse pilot in spoor 3 zie par. 2.3.

de controlegroep gebruiken de volgende werkvormen: de ProDemos workshop, discussie, werken met stellingen, interactieve oefeningen (bijvoorbeeld via spellen of quizzen), excursies en gastsprekers (alleen Rotterdam), zelfstudie en klassikale bespreking.

Het faciliteren en stimuleren van onderlinge discussie tussen de deelnemers, onder andere door het poneren van stellingen, zien we terug in alle programma's. De drie deelnemende gemeenten benadrukken daarnaast het belang van een goede groepsdynamiek voor het leren (van elkaar) en het vormen van een eigen mening. Daarnaast vinden de gemeenten het belangrijk dat deelnemers met elkaar in gesprek gaan en dat ze actief kennismaken met de kernwaarden via interactieve oefeningen (bijvoorbeeld via spellen en/of quizzen), zodat de deelnemers begrijpen wat ze ondertekenen als zij de participatieverklaring ondertekenen.

Veronderstelde werking

Het is niet mogelijk om kenmerkende elementen voor spoor 4 te identificeren, omdat spoor 4 een 'controlegroep' is, waarin niets extra's ten opzichte van het reguliere programma wordt geboden. Spoor 4 mist dus een gemene deler, die de andere sporen wel hebben. Desalniettemin noemen pilotorganisaties elementen in hun programma's die mogelijk bijdragen aan de overdracht van kernwaarden. Zo wordt het belang van een goede groepsdynamiek (o.a. door discussie) en een open en laagdrempelige sfeer door alle deelnemende gemeenten genoemd als belangrijke elementen voor een succesvolle waardenoverdracht. Voorts geven de gemeenten Rotterdam en Lansingerland aan dat zij de duur van hun traject zien als werkzaam element. Volgens hen zijn meerdere bijeenkomsten nodig om de kernwaarden goed uit te kunnen leggen. Ten slotte noemt de cursusinstelling de verwevenheid van het KNM-onderdeel in het taalonderwijs als een succesvol element in hun aanpak: doordat onderwerpen die onderdeel zijn van de KNM-module, zoals de kernwaarden, ook terugkomen in het reguliere taalonderwijs maken de cursisten op verschillende manieren kennis met de kernwaarden.

Ten slotte noemt Rotterdam nog twee werkzame elementen die specifiek voor hun programma gelden. Zo wordt het profiel van de trainers gezien als een werkzaam element. Het feit dat de overdracht van kernwaarden wordt gedaan door trainers van een gelijke herkomstcultuur als de pilotdeelnemers en zij dezelfde taal spreken als de deelnemers, draagt volgens de gemeente Rotterdam bij aan een succesvolle waardenoverdracht.¹⁸ Daarnaast wordt het leren in de praktijk door middel van bezoeken aan lokale instellingen benoemd als een werkzaam element. In de Rotterdamse pilot in spoor 4 zijn twee excursies aangeboden. Dit komt overeen met de activiteiten en de daaraan verbonden werkzame elementen die kenmerkend zijn voor spoor 2.

2.5 Samenvatting en reflectie

In deze slotparagraaf geven we een samenvatting van de interventielogica voor spoor 1 tot en met 3 waarbij we vooral de specifieke invalshoek van het spoor er uit lichten.¹⁹ Vervolgens verbinden we de veronderstelde werking van de gehanteerde werkwijzen met enkele inzichten uit de literatuur aangaande effectieve vormen van burgerschapseducatie en kennis- en waardenoverdracht.²⁰ Tot slot staan we kort stil bij de overeenkomsten en verschillen in werkwijzen tussen, maar ook binnen de sporen.

Spoor 1

De veronderstelde werking van spoor 1 is dat door het bezoeken van organisaties, instellingen en/of plaatsen die vanuit nationaal-historisch oogpunt belangrijk zijn voor onze kernwaarden, nieuwkomers

¹⁸ De taal en culturele achtergrond van trainers wordt ook in spoor 3 benoemd als werkzaam element. Rotterdam doet ook mee aan spoor 3; het verschil tussen de twee programma's van Rotterdam is dat in spoor 3 één les (over de kernwaarde vrijheid) uit het reguliere programma is vervangen door drie lessen van VON. In het reguliere programma werkt Rotterdam ook met trainers die de taal spreken van de cursisten en dezelfde culturele achtergrond hebben. Zodoende noemt Rotterdam het profiel van de trainers zowel bij spoor 3 als spoor 4 als werkzaam element.

¹⁹ Spoor 4 (controlegroep) kent geen specifieke invalshoek. Voor dit spoor is daarom geen overkoepelende interventielogica opgesteld.

²⁰ Het betreft hier slechts een beknopte verkenning van de literatuur en geen uitgebreide studie naar de kennis rondom leerstijlen, kennisoverdracht en burgerschapseducatie.

de Nederlandse kernwaarden leren kennen en begrijpen. Doordat nieuwkomers buiten het klaslokaal de kernwaarden actief zien en beleven, krijgen ze een gevoel bij Nederland en waarom deze kernwaarden belangrijk zijn voor Nederland. Een voor- en nabespreking is daarbij essentieel, omdat de koppeling tussen kernwaarde en excursie niet vanzelfsprekend is voor de deelnemers en bijbehorende begrippen bovendien vaak abstract zijn en een hoog taalniveau vereisen. Door nieuwkomers op deze wijze deelgenoot te maken van de Nederlandse geschiedenis en het ontstaan van onze kernwaarden, wordt een eerste stap richting inclusie gezet.

Samengevat zijn de veronderstelde werkzame elementen uit de aanpakken in spoor 1:

- Zien en beleven
- Nationaal-historische betekenis
- Voorbespreking en reflectie

Spoor 2

De kern van de veronderstelde werking van spoor 2 kan als volgt worden samengevat. Door op bezoek te gaan of de ontmoeting te faciliteren met lokale waardendragers wordt aangesloten bij de behoeften en de directe (dagelijkse) leefwereld van nieuwkomers. Dit heeft tot effect dat nieuwkomers voor zichzelf een link leggen dat de 'abstracte' kernwaarde ook betrekking heeft op hun eigen leven. Dit zou moeten leiden tot een betere 'beklijving' van de waarden bij de nieuwkomers.

Samengevat zijn de veronderstelde werkzame elementen uit de aanpakken in spoor 2:

- Contact/ontmoeting
- Aansluiting lokale context
- Ervaren kernwaarden in het dagelijks leven

Spoor 3

De kern van spoor drie is het aangaan van een dialoog met de nieuwkomers. Middels discussie en reflectie worden de kernwaarden uitgelegd en wordt gestreefd om bewustwording te bewerkstelligen. Een belangrijk element hierin is het profiel van de trainers, en dan in het bijzonder de culturele achtergrond en taalkennis. Discussie in de eigen taal is noodzakelijk om de, vaak complexe woorden en stof, goed te begrijpen. De culturele achtergrond is belangrijk omdat deelnemers de eigen cultuur als kapstok of referentiekader gebruiken. Wanneer de discussie vanuit het oogpunt van mensenrechten wordt ingezet kan er een duidelijk standpunt ingenomen worden met betrekking tot individuele vrijheden, gelijkheid en zelfbeschikking.

Samengevat zijn de veronderstelde werkzame elementen uit de aanpakken in spoor 3:

- Dialoog
- Profiel van de trainer (culturele achtergrond/taal)
- Inzet van mensenrechtenperspectief

Inzichten vanuit de literatuur

'Zien en beleven' is een bewezen effectieve didactische methode om cursisten iets nieuws te leren. Ook in relatie tot de overdracht van kernwaarden wordt het belang van deze werkwijze benadrukt. Zo stelt de commissie 'Uitdragen kernwaarden rechtstaat' (2008) dat 'het deelnemen aan en het van dichtbij in werking zien van de rechtsstaat kunnen helpen bij het leren hanteren en navoelbaar maken van kernwaarden'. Zij stellen verder: 'wie in de praktijk goede voorbeelden ziet en de waarden en werking van de rechtsstaat zelf heeft ervaren, staat open voor kennisoverdracht'.²¹ In spoor 1 en spoor 2 kunnen nieuwkomers door middel van excursies de Nederlandse kernwaarden in de praktijk zien en ervaren (navoelbaar maken). Ons is overigens geen literatuur bekend waarin aanknopingspunten te vinden zijn voor een mogelijk verschil in werking tussen spoor 1 (excursies naar plaatsen van nationaal-historische betekenis) en spoor 2 (lokale excursies).

²¹ Commissie 'Uitdragen kernwaarden van de rechtsstaat' (2008). *Onverschilligheid is geen optie. De rechtsstaat maken we samen*, p 66-67.

Een ander element dat in de literatuur benoemd wordt als een belangrijk onderdeel van het leerproces bij migrantenvolwassenen, is het ervaren en navoelbaar maken van kernwaarden door ontmoeting (Commissie 'Uitdragen kernwaarden van de rechtstaat' 2008). Dit element van contact en ontmoeting met 'lokale waardendragers' komt vooral tot uiting in spoor 2.

Nieuwboer en Van 't Rood (2016, p.6) wijzen naar aanleiding van hun onderzoek naar de opbrengsten van participatieve inburgeringscursussen op het belang van een veilige context waarin deelnemers worden gestimuleerd om meningen, twijfels en dilemma's met elkaar te delen. Ook in studies naar burgerschapsvorming in het onderwijs wordt het belang van een open klasklimaat en ruimte voor discussie benoemd als een belangrijk pedagogisch/didactisch element (Wiltshut, 2012; Nieuwelink e.a. 2016). Dit aspect geldt in feite voor alle pilots waarin in vaste groepen wordt gewerkt aan waardenoverdracht. Het meest expliciet zien we dit echter terug in spoor 3. In de pilots binnen dit spoor is een veilige setting een belangrijke voorwaarde voor het kunnen voeren van een effectieve dialoog.

Nieuwboer en Van 't Rood (2016) benadrukken in hun studie tevens het belang van 'dubbel-context'-leren, dat wil zeggen vanuit de context van het ontvangende land en de context van de cursist. Dit dubbel-contextleren is in feite een centraal onderdeel van de dialoogaanpak uit spoor 3. In de bijeenkomsten worden expliciet vergelijkingen gemaakt tussen de cultuur van het land van herkomst en de Nederlandse cultuur om van daaruit te komen tot meer kennis en begrip voor Nederlandse kernwaarden. Overigens zien we ook bij de pilots in spoor 1 dat er bij de voor- en nabespreking van de excursies ook vaak aandacht is voor de cultuur in het land van herkomst.

Aan het dubbel-contextleren is verbonden de rol van de kennisoverdrager. In een studie naar waardengericht onderwijs benadrukt Klaassen (2009) het belang van interculturele sensitiviteit van de leerkracht/cursusleider. De leerkracht moet voldoende inzicht hebben in culturele verschillen om de dialoog te kunnen begeleiden. In spoor 3 is dit aspect het meest expliciet vorm gegeven (maar het komt ook bij sommige pilots uit de andere sporen terug). De trainingen worden gegeven door personen met een vluchtelingenachtergrond of personen die zeer goed op de hoogte zijn van de culturele achtergronden van de deelnemers.

Leren, en dus ook de kennisoverdracht rond waarden en normen, moet volgens leerpsycholoog David Kolb beschouwd worden als een cyclisch proces.²² Volgens Kolb is sprake van effectief leren wanneer alle vier de fasen uit de leercirkel worden doorlopen: 1) concreet ervaren; 2) waarnemen en overdenken; 3) analyseren en abstract denken; en 4) actief experimenteren. Deze vier fasen in het cyclische leerproces komen in meer of mindere mate terug bij de pilots in verschillende sporen. Overigens betekent het doorlopen van de verschillende fasen dat er voldoende tijd moet zijn om het cyclische proces te doorlopen.

Reflectie verschillen en overeenkomsten

De pilots uit de verschillende sporen maken gebruik van diverse pedagogische en didactische elementen om tot een effectieve overdracht van Nederlandse kernwaarden te komen. Daarin zijn duidelijke accentverschillen te ontdekken, van voornamelijk 'zien en ervaren' (spoor 1 en 2) tot het leren via dialoog (spoor 3). Daarnaast zijn er ook overeenkomsten tussen de sporen, bijvoorbeeld in de aandacht voor een veilige leeromgeving en de inzet van verschillende werkvormen die aansluiten bij de leercyclus van Kolb. Uit de literatuur komen dus diverse aanwijzingen voor effectiviteit van de verschillende pilots naar voren. In de hierna volgende hoofdstukken bezien we in hoeverre deze veronderstelde werkzame elementen daadwerkelijk bijdragen aan een betere overdracht van kernwaarden.

Tot slot is het belangrijk om op te merken dat, zoals ook al duidelijk werd uit de voorgaande paragrafen, er niet alleen sprake is van variatie tussen sporen maar ook binnen sporen. Zo varieert bijvoorbeeld binnen sporen de intensiteit van de trainingen/waardenoverdrachtmodules, maar ook de inzet van verschillende werkvormen (wel/niet inzet van discussie/dialoog, praktische oefeningen, excursies).²³ In de

²² Zie: <http://www.leren.nl/artikelen/2003/leerstijlen.html>; Kolb's *Learning Style Inventory* (LSI).

²³ In spoor 4 zitten bijvoorbeeld pilots waarin gebruik gemaakt wordt van lokale excursies (eigenlijk een kenmerk van spoor 2) en pilots waarin alleen gebruik is gemaakt van de ProDemos-training.

volgende hoofdstukken zullen we daarom bij het in kaart brengen van de resultaten en werkzame elementen naast de ervaringen en resultaten per spoor, ook nadrukkelijk aandacht hebben voor de variatie binnen sporen.

Uitvoering in de praktijk

3

3 Uitvoering in de praktijk

In dit hoofdstuk wordt de uitvoering van de pilots per spoor beschreven. In de eerste vier paragrafen bespreken we voor elk van de vier sporen afzonderlijk de realisatie en het verloop van de pilot en belangrijke randvoorwaarden. Deze informatie is gebaseerd op interviews en groeps gesprekken met projectleiders en uitvoerende organisaties. We besluiten het hoofdstuk met een beknopte samenvatting met overkoepelende bevindingen.

3.1 Spoor 1: excursies van nationaal-historische betekenis

Realisatie aantallen deelnemers

Bij de pilots binnen spoor 1 is over het algemeen sprake van een relatief hoge opkomst. Dit geldt met name voor de gemeente Assen en Tholen. Bij de gemeenten Nijmegen, Deventer en de cursusinstelling TopTaal is de opkomst iets lager, ongeveer twee derde van het aantal genodigden. Vergeleken met deze laatste drie organisaties hebben Assen en Tholen richting de nieuwkomers deelname aan de activiteiten meer geformuleerd als verplicht. Zie tabel 3.1 voor een overzicht van de aantallen deelnemers per pilot.

Er zijn verschillende redenen voor uitval van deelnemers. Veel voorkomende redenen zijn medische redenen, zwangerschap, geen opvang voor de kinderen of een botsende planning met de inburgering of andere activiteiten. Incidenteel vallen deelnemers uit omdat ze niet gemotiveerd zijn, of de bijeenkomsten/excursies te moeilijk vinden (dit zijn vooral laagopgeleiden). Ook het feit dat veel excursies binnen spoor 1 tijdens de ramadanperiode plaatsvonden, is een reden geweest voor uitval. Een enkele keer was het voor deelnemers niet duidelijk dat er geen kosten verbonden waren aan deelname aan de excursies.

Tabel 3.1 Aantal uitgenodigde deelnemers versus deelnemers die traject hebben voltooid

	Assen	Deventer	Nijmegen	Tholen	Tynaarlo	Top Taal
Aantal deelnemers uitgenodigd	20	45	71	27	<ul style="list-style-type: none"> • Dodenherdenking: 80 • Overige excursies: 32 	75
Aantal deelnemers die de pilot hebben voltooid	17 (waarvan 3 een deel van de excursies)	Ongeveer 30	56 (waarvan 36 aan alle 4 bijeenkomsten en 20 aan 2/3 bijeenkomsten)	25 (waarvan 23 bij alle excursies)	<ul style="list-style-type: none"> • Dodenherdenking: 27 • Groningen: 20 • Westerbork: 20 • Amsterdam: 32 	<ul style="list-style-type: none"> • Fort van de democratie: 51 • Beeld en geluid: 54 • Openluchtmuseum: 50 • Den Haag: 34

Excursies/workshops

Bij vrijwel alle pilotuitvoerders is het oorspronkelijke plan van aanpak zo uitgevoerd als gepland. Alleen in de gemeente Tynaarlo is één excursie minder uitgevoerd dan gepland; dit had te maken met de korte termijn van organisatie. In de plaats daarvan is een andere excursie uitgebreid met extra activiteiten.

Opzet en verloop pilot

Over het algemeen zijn de meeste pilotuitvoerders tevreden met de opzet en de uitvoering van de pilot. Wel zijn enkele pilotuitvoerders pas op een later moment bij het project betrokken geraakt, waardoor zij minder tijd hadden voor de uitvoering dan gewenst. Bij meer tijd zouden Deventer, Nijmegen en Tynaarlo de excursies meer inweven in de workshops van het participatieverklaringstraject, in plaats van eerst de workshops aan te bieden en daarna de excursies. Zij denken dat deze extra verdieping de koppeling tussen het bezoek en de kernwaarde beter duidelijker had gemaakt. Ook hadden de excursies dan een verplichtender karakter gekregen. TopTaal zou de volgende keer aan meer marketing doen. Op de momenten dat zij de excursies meer promootten, merkten ze duidelijk dat mensen bij voorbaat al enthousiaster waren en de excursies met meer plezier in gingen.

Succesvolle en minder succesvolle bezoeken

Het grootste gedeelte van de bezoeken werd als succesvol ervaren door de pilotuitvoerders. Vier van de zes pilots zijn op bezoek geweest in de Tweede Kamer (TopTaal, Deventer, Nijmegen en Tholen). Alle pilotuitvoerders ervoeren dit als een succesvolle excursie. Hier werd een duidelijke link gemaakt tussen de kernwaarde participatie en het bezoek. Volgens de pilotuitvoerder van Tholen laat het Binnenhof duidelijk zien wat de kracht is van Nederland, wat voor hen één van de meest belangrijke voorwaarden was bij het plannen van een excursie.

Verschillende pilots hebben een excursie georganiseerd naar een plek in relatie tot de Tweede Wereldoorlog. De ervaringen hiermee zijn gevarieerd. Tynaarlo en Assen hebben beide een bezoek gebracht aan Kamp Westerbork. Zij ervoeren dat de gastsprekers veel indruk hebben gemaakt op de deelnemers. Het verhaal over op de vlucht zijn, gaf deelnemers een gevoel van verbondenheid en herkenning. Dit bezoek was door Kamp Westerbork ook goed voorbereid. Deventer had een bezoek georganiseerd aan het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945, maar zij vonden dit bezoek uiteindelijk minder geslaagd omdat dit voor sommige deelnemers (zelf vaak afkomstig uit een oorlogssituatie) toch te gevoelig of confronterend kon zijn.²⁴ Tholen heeft om die reden zelfs afgezien van een bezoek naar een oorlogsmuseum.

In Nijmegen bleek de excursie naar het Bureau Gelijke Behandeling uiteindelijk de succesvolste excursie. Van te voren was het moeilijk om deelnemers hiervoor te motiveren, maar uiteindelijk bleek het voor de deelnemers een enorme eyeopener over wat gelijkwaardigheid in de praktijk betekent. Deelnemers werden zich bewuster van discriminatie en wat ze in geval van discriminatie konden doen, aldus de uitvoerders.

Wanneer bezoeken als niet of minder succesvol werden ervaren, had dit vaak vooral te maken met de inhoud of de vorm van de bezoeken onvoldoende waren toegesneden op de doelgroep. Bij sommige bezoeken werd bijvoorbeeld grotendeels gebruikgemaakt van digitaal materiaal. Dit sloeg niet goed aan bij de groep. Op sommige locaties was tolken niet toegestaan, waardoor de informatie voor deelnemers moeilijk te begrijpen was en soms had het personeel bij de bezochte instellingen onvoldoende kennis van omgang met nieuwkomers. Ook bleek het bij sommige bezoeken, bijvoorbeeld aan het Provinciehuis en Nieuwland Erfgoed, lastig om een koppeling te maken met de bijbehorende kernwaarden (respectievelijk participatie en solidariteit).

Verloop van de samenwerking

Over het algemeen zijn de pilotuitvoerders tevreden over de samenwerking met de excursiepartijen. Een enkele keer was er, zoals hierboven beschreven, tijdens het bezoek onvoldoende begeleiding of was de begeleiding niet goed aangepast op het niveau van de deelnemers.

Knelpunten bij de uitvoering

Een ervaren knelpunt is dat de pilot vrij intensief was voor zowel de deelnemers als voor de uitvoerders. Er is voor de pilotuitvoerders veel tijd gaan zitten in het organiseren van de bezoeken en het afstemmen met de excursiepartijen over de inhoud van het bezoek. Iedere pilotuitvoerder moest als het ware opnieuw het wiel uitvinden. Voor de deelnemers was de pilot soms ook intensief, doordat in betrekkelijk korte tijd verschillende bezoeken werden afgelegd. In de praktijk kwam het (regelmatig) voor dat niet iedereen die zich had opgegeven ook daadwerkelijk meeging met de excursie. De vrijblijvendheid van deelname heeft hier volgens de uitvoerders ook niet aan bijgedragen.

Pilots die met gemengde taalgroepen hebben gewerkt, ervoeren soms een taalbarrière bij de excursies. Ondanks de inzet van tolken of ETO's was taal soms een probleem, zeker wanneer groepjes werden opgesplitst tijdens een excursie.

²⁴ Omdat Deventer zich bewust was van de mogelijke gevoeligheden van dit bezoek, hadden zij deze excursie overigens flexibel ingestoken. Deelnemers uit Nijmegen kregen van te voren te horen wat ze zouden gaan zien en doen, en konden zelf kiezen om bepaalde onderdelen over te slaan (bijv. een simulatie van een luchtalarm in een vluchtkelder).

Randvoorwaarden voor uitvoering

Een belangrijke voorwaarde voor deze pilot is volgens de pilotuitvoerders goede en voldoende begeleiding van de excursies en een goede voorbereiding. Belangrijk is om na te gaan of de deelnemers goed snappen wat de excursie inhoudt, en of zij bepaalde basiskennis hebben; wanneer er bijvoorbeeld een bezoek wordt gebracht aan het Verzetsmuseum is het goed om van te voren te weten wat voor kennis deelnemers hebben over de Tweede Wereldoorlog. Voldoende medewerking en welwillendheid van de instelling zijn daarbij erg belangrijk. Het is dan ook goed om van te voren contact op te nemen met de excursiepartij om te overleggen wat zij tijdens het bezoek kunnen bieden.

Verder benoemen uitvoerders dat het belangrijk is dat er voldoende budget is. De bezoeken binnen spoor 1 vinden met name plaats binnen een landelijke context. Dit betekent dat er niet alleen kosten zijn voor het bezoek en de begeleiding (inclusief idealiter een professionele tolk), maar ook voor het vervoer. Ten slotte pleiten uitvoerders ervoor om, gezien de hoeveelheid uren die het kost om excursies te organiseren, te werken met vaste instellingen, programma's en draaiboeken. Om te voorkomen dat iedere gemeente opnieuw het wiel moet uitvinden, zou enige landelijke ondersteuning hierbij gewenst zijn aldus uitvoerders.

3.2 Spoor 2 – dichtbij en praktisch in lokale context

Realisatie aantallen deelnemers

Bij de meeste pilotuitvoerders binnen spoor 2 is er relatief weinig sprake van uitval (zie tabel 3.2). Bij de cursusinstelling Delken&Boot is een iets hogere uitval. Dit heeft ermee te maken dat één van de pilotgroepen uit elkaar is gevallen. De redenen voor uitval zijn voornamelijk dezelfde als voor spoor 1 (medische redenen, praktische belemmering zoals het ontbreken van kinderopvang of vanwege verplichtingen in het kader van werk of inburgering, Ramadan).

Tabel 3.2 Aantal uitgenodigde deelnemers versus deelnemers die traject hebben voltooid

	Amsterdam	Houten	Lelystad	Vianen	Delken&Boot
Aantal deelnemers uitgenodigd	42	57	24	16	51
Aantal deelnemers die de pilot hebben voltooid	38	57	20	14	39

Opzet en verloop pilot

Over het algemeen sluit de realisatie van het aantal bezoeken grotendeels aan bij de planning. Wel zijn er in Amsterdam, Vianen en Lelystad één of meerdere excursies uitgevallen of gewijzigd. Dit heeft met name te maken met een moeizame (start van de) samenwerking met andere partijen (zie ook onder het kopje *samenwerkingspartners*). Het bleek lastiger te zijn om organisaties bereid te vinden om mee te werken dan van te voren was gedacht.

Delken&Boot heeft het programma deels moeten aanpassen omdat het taalniveau van de deelnemers te laag bleek voor een goede overdracht van kernwaarden. De lessen werden minder uitgediept en er werd minder nadruk gelegd op discussie.

Succesvolle en minder succesvolle bezoeken

In het kader van spoor 2 zijn veel verschillende excursies georganiseerd. Aan de pilotuitvoerders is gevraagd welke excursies zij als het succesvolst hebben ervaren. Gezien de diversiteit aan excursies, leveren de antwoorden hierop een gevarieerd beeld.

Amsterdam en Vianen waren erg enthousiast over het bezoek aan de politie. Hoewel de deelnemers aan deze pilots dit bezoek van te voren vaak erg spannend vonden (voornamelijk vanwege negatieve ervaringen met de politie in het land van herkomst), reageerden deelnemers heel positief.

Daarnaast werden diverse bezoeken aan voorzieningen als succesvol ervaren, zoals een bezoek aan het zwembad (Vianen), een multifunctioneel buurtcentrum (Lelystad) en een verzorgingstehuis (Delken&Boot).

Sommige 'bezoeken' in spoor 2 stonden meer in het teken van expressie van de deelnemers zelf. Positieve ervaringen zijn opgedaan met een schilderworkshop gekoppeld aan het thema conflict en vrijheid (Houten). De schilderijen die de deelnemers hadden gemaakt, werden na de workshop geëxposeerd. Dit heeft zowel effect gehad op de deelnemers als op de mensen met wie zij werkten. Het maakte de deelnemers letterlijk zichtbaar en gaf hun de mogelijkheid om iets concreets te doen met de bagage waarmee ze rondlopen.

Sommige bezoeken werden door pilotuitvoerders als minder succesvol ervaren. Zo was het bezoek van deelnemers aan de pilot van Delken&Boot aan een buurtvader minder succesvol dan gehoopt. De groep was te groot om tot een goede uitwisseling met de buurtvader te komen en ook was de voorbereiding niet optimaal. Dit bezoek was echter ook pas kort van te voren gepland, omdat een andere excursie niet van de grond kwam. Dit geeft ook het belang aan van een gedegen voorbereiding van het bezoek. Ook het bezoek van deelnemers aan de pilot in Amsterdam aan de vrijwilligerscentrale (VCA) was minder geslaagd dan gehoopt, omdat het aantal deelnemers te hoog was om hen zelf vrijwilligerswerk uit te laten voeren. Soms sloot een bezoek ook onvoldoende aan bij de deelnemers. Bij het bezoek van Delken&Boot aan het UWV werd bijvoorbeeld een presentatie gegeven over wat iemand moet doen bij verlies van een baan. De meeste deelnemers van de pilot hadden echter nog geen baan.

Verloop van de samenwerking

Wat betreft de samenwerking met organisaties zijn er gemengde signalen. Sommige pilotuitvoerders zijn erg positief; zij konden een groot beroep doen op de betrokkenheid bij de doelgroep en de lokale samenleving. Andere pilotuitvoerders hadden er meer moeite mee om samenwerking van de grond te krijgen. In Amsterdam zijn daardoor minder pilotgroepen gerealiseerd dan gepland. In Vianen heeft de moeizame samenwerking tot wijzigingen en aanvullingen geleid in het programma. Daarnaast was het oorspronkelijke plan van Vianen dat iedere deelnemer aan het einde van de pilot vier uur vrijwilligerswerk zou hebben. Vanwege het taalniveau en de achtergrond van de deelnemers bleken organisaties hier echter niet voldoende open voor te staan. Sommige pilotuitvoerders (zoals Amsterdam) zijn van mening dat het beter is om zich op minder organisaties te focussen; zodra er eenmaal goed contact is gelegd met een organisatie, zal deze in de toekomst waarschijnlijk ook vaker willen meedoen. Lelystad daarentegen wil juist méér organisaties gaan betrekken, om de druk op afzonderlijke organisaties te verlagen.

Knelpunten bij de uitvoering

Net als in spoor 1 ervaren pilotuitvoerders in spoor 2 dat de pilot veel tijd, organisatie en planning kost. Dit zit zowel in de communicatie richting samenwerkingspartners als richting de deelnemers. Een ander ervaren knelpunt heeft betrekking op de taalbeheersing van de deelnemers. In een aantal pilots in spoor 2 werd niet of slechts beperkt gebruikgemaakt van tolken of eigen taalondersteuners. Praten over kernwaarden vereist echter een hoog abstractieniveau en verbaal vermogen en het Nederlands van de deelnemers bleek niet altijd voldoende om goed door te praten over kernwaarden. Verder wordt ervaren dat de beschikbaarheid van deelnemers soms beperkt is, omdat zij bijvoorbeeld al aan het inburgeren zijn en in dat kader ook verplichtingen hebben. De (organisatorische) afstemming tussen inburgering en activiteiten in het kader van het participatieverklaringstraject blijkt soms lastig. In één van de pilots (Vianen) werd de pilot uitgevoerd door dezelfde onderwijsaanbieder die ook het inburgeringstraject verzorgde. Hoewel dit niet tot logistieke problemen leidde, was er bij deelnemers soms sprake van verwarring. Deelnemers hadden er moeite mee om onderscheid te maken tussen de taallessen en de onderwerpen behorend tot het participatieverklaringstraject.

Randvoorwaarden voor uitvoering

Voor de uitvoerders in spoor 2 is de belangrijkste randvoorwaarde voor een succesvolle uitvoering het hebben van goede samenwerkingspartners. Zij ervaren dat het belangrijk is om voorafgaand aan het bezoek langs te gaan bij de lokale waardendragers. De instellingen moeten zich voldoende bewust zijn van het belang van het traject en kennis hebben van de doelgroep en hun taalniveau. Aandacht voor het taalniveau is met name van belang bij activiteiten die aankomen op informatieoverdracht. Ook moet het voor de samenwerkingspartner duidelijk zijn wat er van het bezoek wordt verwacht, bijvoorbeeld welke kernwaarde er aan het bezoek is gekoppeld. Daarnaast is het belangrijk om in gesprek te blijven gaan

met lokale waardendragers die er geen behoefte aan hebben om mee te doen. De pilotuitvoerders hebben ervaren dat het vaak vooral een kwestie van onwetendheid is over hoe een bijdrage kan worden geleverd aan de pilot. Dit alles (contact leggen met de te bezoeken locatie, het afstemmen van het programma, en uitleggen wat de bedoeling is) maakt dat het behoorlijk veel personeel inzet vergt om de bezoeken te organiseren. In de toekomst kunnen vaste programma's en draaiboeken daar een oplossing voor bieden. Ook hier geldt dat uitvoerders aangeven dat enige landelijke ondersteuning hierbij kan helpen.

Ook wordt het belangrijk gevonden dat er voldoende tijd wordt uitgetrokken voor de pilot. Met name het (leggen van) contact met de samenwerkingspartners kost veel tijd, maar ook in de toelichting voor deelnemers kan veel tijd zitten. Een langer traject zorgt er daarnaast voor dat deelnemers voldoende tijd en rust hebben om de kennis te laten bezinken, en dat zij vanaf het begin rekening kunnen houden met het traject.

Verder is goede begeleiding van de excursies een belangrijke voorwaarde voor succes. Vrijwilligers kunnen hier zeker een rol in spelen, maar de uitvoerders zeggen dat het ook belangrijk is om vaste krachten op het project te laten draaien, omdat het organiseren van de pilot veel tijd en een groot netwerk vereist.

Overige randvoorwaarden die uitvoerders benoemen, zijn een klassikale voorbereidende bijeenkomst voorafgaand aan de bezoeken (wat zijn de kernwaarden, et cetera) en een helder rooster, zodat de deelnemers weten waar zij aan toe zijn.

3.3 Spoor 3: dialoogbijeenkomsten

Realisatie deelnemers²⁵

In Leiden hebben alle 45 deelnemers die zijn uitgenodigd voor de pilot deze ook afgerond. Er is dus niemand uitgevallen. Ook bij Fiolet taaltrainingen (42 deelnemers) is er zover bekend geen sprake van uitval. In de andere twee pilots binnen spoor 3 is in meer of mindere mate sprake van uitval. In Rotterdam hebben nagenoeg alle deelnemers wel deelgenomen aan de VON-modules, maar was er wel uitval uit het gehele traject. Rotterdam denkt dat een gedeelte van hun uitval te maken heeft met de integratie van de VON-lessen in het participatieverklaringstraject, wat door sommige deelnemers als verwarrend werd ervaren en waardoor zij afhaakten, dat wil zeggen dat zij niet meer op de laatste bijeenkomst van het participatieverklaringstraject verschenen.

Ten slotte was de opkomst in Nijmegen veel lager dan beoogd. Van de ongeveer 40 uitgenodigde nieuwkomers was de opkomst bij de drie bijeenkomsten respectievelijk 11, 5 en 20 deelnemers. Volgens de uitvoerder was het werven van deelnemers moeilijk doordat nieuwkomers het participatieverklaringstraject al hadden afgerond, en daardoor opnieuw schriftelijk en telefonisch uitgenodigd moesten worden voor – in dit geval vrijblijvende – activiteiten in het kader van waardenoverdracht.

Opzet en verloop pilot

Leiden en Fiolet zijn over het algemeen tevreden over de opzet en het verloop van het programma. De gemeente Rotterdam had achteraf graag meer inspraak gehad in de keuze van VON voor de groepen. Naast een Arabische en Eritrese groep, heeft er een groep Farsi en Dari deelgenomen. Deze laatste groep had echter in eerste instantie al weinig deelnemers en had daarnaast last van uitval, doordat deelnemers andere verplichtingen hadden in het kader van inburgering en dit niet konden combineren. De pilotuitvoerder had liever meer Eritrese groepen gehad, omdat deze nieuwkomers vanwege de grote cultuurverschillen meer aandacht behoeven. Daarnaast vond Rotterdam het lastig om de module van VON in het participatieverklaringstraject in te passen, vanwege de verschillende methodieken en boodschappen (zie ook onder *knelpunten*). Wel vond Rotterdam het positief aan de lessen van VON dat er veel aandacht werd besteed aan vrijheid en gelijkheid.

²⁵ Omdat we niet voor alle pilots over exacte gegevens beschikken, hebben we de informatie over deelname en uitval niet in tabelvorm gepresenteerd.

Hoewel VON over het geheel genomen tevreden is over de uitvoering en de opzet, vinden zij wel dat er verbetering mogelijk en nodig is. De module moet verfijnd en verbreed worden, onder andere door extra (actieve) werkvormen toe te voegen en meer tijd uit te trekken voor iedere werkvorm. Drie bijeenkomsten waren voor VON dus onvoldoende. Daarnaast had VON van te voren graag een intakegesprek gehouden, zodat ze meer inzicht hadden verkregen in de groepsprofielen, in plaats van alleen informatie te hebben over herkomstland en opleiding. Vanwege ontbrekende of onjuiste informatie is het voorgekomen dat een trainer van VON met de verkeerde achtergrond les kwam geven, terwijl de overeenkomstige cultuur tussen trainer en deelnemer juist erg belangrijk wordt geacht door VON.

Knelpunten

Door de meeste pilotuitvoerders worden weinig knelpunten genoemd. Rotterdam had er echter moeite mee om het participatieverklaringstraject en de module van VON te integreren. Zoals in paragraaf 2.3 is uitgelegd, heeft VON als doel dat nieuwkomers zich aanpassen aan de Nederlandse normen en waarden. Zij proberen via de changemakers-aanpak een duidelijke boodschap/visie over te brengen. De insteek van de uitvoerder van Rotterdam is daarentegen juist ingericht zonder waardeoordeel. Doordat de modules van VON halverwege het participatieverklaringstraject van Rotterdam plaatsvonden, moesten de deelnemers opnieuw een band opbouwen met iemand en wennen aan een nieuwe methodiek. Volgens Rotterdam veroorzaakte dit verwarring bij de deelnemers, onder andere over wat het doel was van VON. De pilotuitvoerder had dan ook graag gezien dat hun trainers (van wie de deelnemers in het eerste gedeelte van het traject les hadden gehad) aanwezig mochten zijn bij de lessen van VON. VON was echter van mening dat zij een te grote invloed zouden hebben. Vanwege de verschillende methodieken zou Rotterdam daarom liever hebben dat het participatieverklaringstraject en VON apart worden aangeboden.

Randvoorwaarden voor uitvoering

Uitvoerders benoemen een aantal randvoorwaarden voor uitvoering van de pilots. Een heel belangrijke is het profiel van de trainer (zie ook hoofdstuk 2).

De trainer moet bekend zijn met zowel de cultuur van het land van herkomst als die van Nederland; hij/zij moet de gevoeligheden snappen, zorgen dat iemand zich niet schaamt en dat eergevoel niet wordt aangetast. Daar waar gewerkt wordt met tolken, is het belangrijk om een tolk te hebben die de doelgroep goed kent. De tolk kan dan zelf aanvoelen wanneer bepaalde onderwerpen gevoelig liggen en daar zijn/haar tolkstijl op aanpassen (bijvoorbeeld niet alleen letterlijk vertalen, maar meehelpen in de discussie).

Een andere randvoorwaarde volgens de pilotuitvoerders is het werken in taalgroepen. Deelnemers die verschillende talen spreken, kunnen andere ideeën hebben over de betekenis van een term. Op deze manier kan er diepgang verloren gaan, wat juist wordt gezien als één van de succesfactoren binnen spoor 3.

De dialoogaanpak vraagt om voldoende spreekruimte voor deelnemers. Als de groepen te groot zijn, kan het nuttig zijn om in kleinere groepen uiteen te gaan om de discussie op gang te brengen. Volgens VON is een ideale groepsgrootte rond de 12-14 deelnemers. Te kleine groepen zijn echter ook niet ideaal; volgens VON is het minimale aantal 10 deelnemers.

Indien het traject uit verschillende onderdelen bestaat die uitgevoerd worden door verschillende partijen, is een goede afstemming noodzakelijk. Het moet voor deelnemers van te voren duidelijk zijn wat de doelen van de lessen zijn en van de verschillende onderdelen daarbinnen. Het is belangrijk om dit duidelijk te communiceren naar de deelnemers.

3.4 Spoor 4: controlegroep

Realisatie deelnemers

Net als bij de overige sporen hebben ook de pilots in spoor 4 te maken met (enige) uitval van deelnemers. In Lansingerland hebben 18 van de 30 uitgenodigde deelnemers het traject voltooid. In de Ronde Venen hebben 18 van de 26 uitgenodigde deelnemers het traject afgerond. Van de overige twee pilots

uit dit spoor hebben we hierover geen betrouwbare informatie ontvangen. De redenen voor uitval uit de trajecten zijn nagenoeg dezelfde als in de andere sporen.

Opzet en verloop traject

Over het algemeen zijn alle uitvoerders binnen spoor 4 tevreden over de manier waarop het traject is opgezet en uitgevoerd. Bij sommige uitvoerders is de planning iets gewijzigd of is er lichte vertraging opgelopen. Een reden hiervoor is dat er meer tijd nodig was voor bepaalde onderdelen dan gepland. Lansingerland was bijvoorbeeld oorspronkelijk van plan om meer aandacht te besteden aan de competenties van deelnemers, maar daar waren alle bijeenkomsten nodig om de kernwaarden te bespreken.

Knelpunten

Over het algemeen worden er weinig knelpunten genoemd door de pilotuitvoerders van spoor 4. Wel ervaren Lansingerland het als zeer intensief om gesprekken te voeren over kernwaarden, omdat hun deelnemers nog maar net in Nederland zijn en nog weinig kennis hebben over de Nederlandse cultuur.

Randvoorwaarden

Er worden meerdere randvoorwaarden genoemd voor de trajecten die zijn uitgevoerd binnen spoor 4. Een randvoorwaarde die door meerdere pilotuitvoerders is genoemd, is het aanbieden van de cursus in eigen taal bijvoorbeeld door de inzet van een tolk of eigen taalondersteuner. De gesprekken over de kernwaarden kunnen soms abstracte termen bevatten (bijvoorbeeld *solidariteit*). Door met tolken te werken, en idealiter ook in taalgroepen, kunnen deelnemers met elkaar en met de trainers in discussie gaan. Dit zorgt ervoor dat er geen diepgang verloren gaat. Het belang van deze randvoorwaarde komt in feite in alle sporen terug.

3.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn per spoor de ervaringen met betrekking tot de uitvoering van de pilots besproken. Naast verschillen in ervaringen, zijn er ook duidelijk overeenkomsten tussen de sporen. Bij wijze van samenvatting worden hieronder de belangrijkste overkoepelende bevindingen ten aanzien van de uitvoering besproken.

Voor alle sporen waren de afstemming tussen de activiteiten in het kader van de pilot en de verplichtingen in het kader van inburgering een organisatorisch knelpunt en een reden voor uitval van deelnemers. Ook bleek de uitvoering van (een deel van) de pilots gedurende de ramadan geen gelukkig moment, waardoor deelnemers zijn uitgevallen. Daarnaast bleek ook het niet-verplichtende karakter van de pilotactiviteiten een reden te zijn voor uitval.

Een spoor-overkoepelende ervaring is dat veel deelnemers aan het begin van de pilot weerstand voelden (er is alweer iets dat 'moet'), maar dat dit tijdens het traject afnam. Naarmate het traject vorderde, gingen deelnemers namelijk steeds meer het nut van de bijeenkomsten in zien. De pilot van Rotterdam in spoor 3 vormt hierop een uitzondering: doordat de lesmethoden van vluchtelingenwerk en VON zodanig niet op elkaar aansluiten, bracht dit enkel verwarring bij de respondenten, waardoor de presentie de laatste bijeenkomst ongewoon laag was.

De ervaringen met de pilots laten ook het belang van de cursus in eigen taal of het inzetten van een tolk of eigen taalondersteuner zien. Uitvoerders in alle sporen benadrukken dit. Bij pilots waar dit niet (of niet altijd) gebeurde, bleek het in de praktijk moeilijk om met enige diepgang over kernwaarden te spreken.

Tot slot blijkt uit de ervaringen in de pilots dat het organiseren van excursies (zowel naar plekken van nationaal historische betekenis als naar lokale waardendragers) een aanzienlijke tijdsinvestering vraagt. Zowel met het opbouwen van een netwerk aan samenwerkingspartners, de afstemming met betrekking tot de inhoud van het bezoek, als de daadwerkelijke uitvoering is veel tijd gemoeid. Niet altijd is het gelukt om van te voren goed af te stemmen hoe een bepaalde kernwaarde aan de orde zou moeten komen tijdens het bezoek.

Kwalitatieve opbrengsten

4

4 Kwalitatieve opbrengsten

In dit hoofdstuk brengen wij kwalitatief in beeld hoe cursisten de bijeenkomsten in het kader van de pilots hebben ervaren en hoe zij de kernwaarden beleven (paragraaf 4.1). Vervolgens beschrijven we wat de bijeenkomsten volgens cursisten en pilotuitvoerders hebben opgeleverd (paragraaf 4.2). Dit doen we eerst spoor overkoepelend en daarna spoor-specifiek. We sluiten af met een samenvattende paragraaf (paragraaf 4.3).

4.1 Beleving van de cursisten

In deze paragraaf beginnen we met een overzicht over hoe cursisten de cursussen hebben ervaren: vonden deelnemers de cursus nuttig en zo ja, waarom? en konden deelnemers naar eigen zeggen de inhoud van de cursus goed begrijpen? Vervolgens geven we weer hoe cursisten de kernwaarden in Nederland beleven: wat vinden ze goed en wat vinden ze moeilijk? De informatie in deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op de enquête onder cursisten en de groepsgesprekken die we met hen hebben gehouden. Op enkele plekken vullen we dit aan met de ervaringen van projectleiders.

De meeste deelnemers vinden de cursus erg nuttig

In de enquête is aan cursisten gevraagd in hoeverre zij de cursus als nuttig hebben ervaren. Het overgrote deel van de respondenten antwoordt hierop de cursus erg nuttig (87%) of een beetje nuttig (12%) te vinden. Er zijn dus maar weinig respondenten die de cursus helemaal niet waardevol vinden. Voor elk van de afzonderlijke pilotorganisaties blijft het aandeel deelnemers dat de cursus (helemaal) niet nuttig vindt onder de zes procent. Middels dezelfde enquête alsook tijdens de groepsgesprekken met cursisten hebben we hen gevraagd wat zij het meest zinvol vinden aan de cursus. De volgende vier onderwerpen worden het vaakst, en spoor-overkoepelend, genoemd:

1. informatie over Nederlandse cultuur, tradities en kernwaarden;
2. oefenen van de Nederlandse taal;
3. praktische informatie over leven in Nederland;
4. contacten met Nederlanders dan wel Nederlandse instellingen of instanties.

We bespreken deze onderwerpen achtereenvolgens.

Informatie over Nederlandse cultuur, tradities en kernwaarden

In de enquête geven deelnemers aan dat zij de cursus vooral nuttig vinden omdat zij door de cursus meer kennis hebben gekregen over de Nederlandse cultuur, tradities en kernwaarden. Zeventig procent geeft eveneens in de gesloten vragen van de enquête aan dankzij de cursus veel geleerd te hebben over de Nederlandse kernwaarden. Overigens kan het zijn dat respondenten hier sociaal-wenselijke antwoorden hebben gegeven, omdat zij zich in de groepsgesprekken en ook bij andere vragen in de enquête kritischer hebben uitgelaten. Ten slotte zeggen veel Eritrese respondenten bovendien dat de cursus hen ook veel heeft geleerd over de Nederlandse wetten en regels.

Oefenen met de Nederlandse taal

Deelnemers laten tijdens de groepsgesprekken blijken dat zij sterk de behoefte hebben om te oefenen met de Nederlandse taal en hiervoor grijpen zij alle situaties aan, inclusief de extra bijeenkomsten die in het kader van de pilot voor hen zijn georganiseerd. Respondenten, en dan voornamelijk Syrische respondenten, geven in de survey bovendien vaak aan dat de cursus hen daadwerkelijk heeft geholpen om de Nederlandse taal beter onder de knie te krijgen. Dit wordt niet alleen gezegd door deelnemers aan pilots van cursusinstellingen, maar ook door deelnemers in gemeentelijke pilots. Hoewel dit niet een doel op zich is van de pilots, kan dit worden gezien als een nevenopbrengst van de pilots.

Praktische informatie

In de groepsgesprekken met cursisten werd door respondenten benadrukt dat zij vooral behoefte hebben aan praktische informatie over het leven in Nederland. Cursisten hebben naar eigen zeggen op voorhand al behoorlijk wat kennis van de Nederlandse kernwaarden (voornamelijk over vrijheid en gelijkwaardigheid), maar geven aan nog te weinig te weten over de organisatorische structuur in Nederland, bijvoorbeeld met betrekking tot: het zorgstelsel, het belastingstelsel, de gezondheidszorg, werk en in komen, opleidingen, huisvesting en cetera. Zodoende wordt praktische informatie over de beleving en

de organisatie van solidariteit en participatie als nuttiger ervaren dan informatie over bijvoorbeeld vrijheid van religie en gelijkwaardigheid tussen man en vrouw.

Contacten met Nederlanders of Nederlandse instanties

Ten slotte zien cursisten de activiteiten van de pilot als verdere stap in het leggen van contacten met Nederlanders dan wel Nederlandse instanties. Tegelijkertijd ervaren deelnemers een enorme kloof tussen henzelf en Nederland(ers) en dit leidt bij velen tot frustratie. Cursisten tonen een grote behoefte aan meer contacten met Nederlanders, maar beseffen dat, zolang zij de taal nog niet beheersen, participatie slechts beperkt mogelijk is. Het verlangen naar meer contact met Nederlanders blijkt bijvoorbeeld uit deze opmerking van een cursist in spoor 2:

“We hebben weinig contact met Nederlanders, we leren vooral theorie. Daarom vonden we de bezoeken een gelegenheid om toch te proberen te uiten wat we in de theorie hebben geleerd.”

Verschillen in motivatie van deelnemers

We hebben niet direct aan cursisten gevraagd in hoeverre zij gemotiveerd waren om deel te nemen. Wel hebben we deze vraag aan uitvoerders gesteld. Zij geven aan, zoals ook in hoofdstuk 3 is beschreven, dat zij een toenemend enthousiasme zagen bij deelnemers, naarmate de cursus vorderde. Daarbij observeren pilotuitvoerders wel verschillen tussen groepen cursisten. Dit heeft allereerst te maken met de ‘afstand’ tot de Nederlandse cultuur: Eritrese deelnemers hebben vergeleken met Syrische deelnemers een veel grotere culturele afstand, en zijn daardoor moeilijker te motiveren. Ook opleiding lijkt een rol te spelen; hoogopgeleide deelnemers begrijpen de inhoud van de cursus vaak beter en zijn bovendien beter in staat te discussiëren. Dit vergroot hun betrokkenheid en motivatie.

De inhoud van de cursus was soms moeilijk te begrijpen

Drie op de vijf deelnemers geeft in de enquête aan de inhoud van de cursus erg goed begrepen te hebben. Dit betekent dat een behoorlijk aantal deelnemers naar eigen zeggen de inhoud slechts een beetje (36%) of niet goed (5%) begreep. Hoe goed de cursus begrepen wordt, hangt sterk samen met opleidingsniveau ($r = .3, p < .001$). Hoger opgeleiden zeggen vaker de cursus helemaal begrepen te hebben dan lager opgeleiden. Er is geen verschil naar herkomstland (Eritrea of Syrië) ($p > .05$). In hoeverre respondenten aangeven de cursus goed begrepen te hebben, hangt niet samen met de mate waarin zij zeggen veel geleerd te hebben ($p > .05$).

Dat een deel van de cursisten moeite heeft de inhoud van de pilot te begrijpen, wordt overigens ook herkend door veel projectleiders. Daarom, zoals in hoofdstuk 3 staat beschreven, is het volgens projectleiders zo belangrijk dat er voldoende tolken, taalondersteuners en begeleiders aanwezig zijn bij de lessen en/of excursies. Pilotuitvoerders merkten ten slotte op dat als het doel van de pilot onduidelijk is voor deelnemers, de motivatie afneemt.

Respondenten onderschrijven veel van de Nederlandse kernwaarden

Wij hebben aan respondenten gevraagd wat zij goed of fijn of minder vinden aan de Nederlandse kernwaarden. Het doel van deze vraag was om op kwalitatieve wijze in kaart te brengen wat moeilijke of minder moeilijke onderwerpen zijn. Er zijn twee thema’s die aanzienlijk vaak op positieve wijze worden genoemd, dit zijn *vrijheid* en *gelijkwaardigheid*. Daarin zijn geen grote verschillen naar herkomstland. Met name vrijheid is een voor de hand liggend antwoord, omdat het ontbreken van deze vrijheid voor de meerderheid van de respondenten de reden is om naar Nederland te komen. Zo zegt een respondent:

“Vrijheid is het belangrijkste in ons leven. Zonder vrijheid ben je niet gelijk. Dat heb ik zelf meegemaakt.”

De voorbeelden van vrijheid die respondenten noemen, hebben voornamelijk betrekking op vrijheid van meningsuiting, politieke voorkeur en in de manier van leven. Vrijheid van religie ervaren respondenten ook als prettige waarde, zolang men wel *een* religie heeft. Atheïsme vinden respondenten, vooral Eritrese respondenten, moeilijk te aanvaarden. Gelijkwaardigheid gaat met name over die tussen man en vrouw, mensen met verschillende religies en van verschillende afkomst.

Andere waarden of thema's die respondenten goed zeggen te vinden in Nederland zijn: *respect* voor andermans cultuur, nationaliteit, geloof of leven; *solidariteit* richting vluchtelingen, ouderen en kinderen; en het *anti-discriminatie-beleid*.

Een aantal onderwerpen is lastig

We hebben in de survey en groepsgesprekken met cursisten gevraagd of er ook dingen zijn die zij minder goed vinden aan de Nederlandse kernwaarden of samenleving. Daaruit blijkt dat voornamelijk homoseksualiteit wordt als lastig thema ervaren door cursisten. Homoseksualiteit druist bij een deel van de cursisten namelijk in tegen het geloof of de cultuur. Sommigen van hen geven echter wel aan dat, hoewel ze homoseksualiteit niet goedkeuren, zij dit wel in Nederland respecteren. Dit geldt zowel voor de Syrische als de Eritrese respondenten.

Andere aspecten die – vooral Syrische – respondenten noemen zijn: *zwakke familiebanden* waarbij familieleden vaak niet samenwonen; *individualisme* en het hebben van weinig sociale contacten; legalisering en gedoogbeleid ten aanzien van *drugs*; en het toestaan van *abortus*. Dat deze aspecten vooral door Syrische respondenten worden genoemd, betekent niet dat Eritreeërs hier minder moeite mee hebben. Als gevolg van hun culturele achtergrond zullen Eritreeërs zich minder snel kritisch uiten in vergelijking met Syriërs.

4.2 Ervaren opbrengsten

Op basis van onze gesprekken met cursisten en pilotorganisaties hebben we de opbrengsten en ervaringen nader in kaart gebracht. Hoewel een groot deel van die opbrengsten spoor-specifiek zijn, zijn er ook een aantal spoor-overkoepelende observaties: namelijk dat veel kennis over vrijheid en gelijkwaardigheid al op voorhand bij cursisten in huis was; dat de informatie over deze abstracte kernwaarden desalniettemin tijdens de gesprekken meer betekenis zijn gaan krijgen (bij alle sporen, maar vooral bij spoor 3); en dat er een grote behoefte is aan praktische kennis met betrekking tot solidariteit en participatie waar, met uitzondering van spoor 2, niet (geheel) in is voorzien.

Nadat we de spoor-overkoepelende bevindingen kort hebben toegelicht, gaan we over naar spoor-specifieke observaties, waarbij we telkens een link leggen tussen de interventie, de ervaringen met de interventie, en de opbrengsten. We beperken ons hierbij niet tot opbrengsten met betrekking tot waardenoverdracht, maar richten ons ook op additionele opbrengsten die specifiek zijn voor het betreffende spoor: wat kan op basis van de kwalitatieve data gezegd worden over de pilot in relatie tot een bijdrage aan verdere integratie en participatie in de Nederlandse samenleving?

Enige kennis over vrijheid en gelijkwaardigheid vaak al in huis

Tijdens de groepsgesprekken met cursisten bleek dat enige kennis, voornamelijk over vrijheid en gelijkwaardigheid, op voorhand al in huis was. Dit kwam bijvoorbeeld sterk naar voren bij – maar was niet beperkt tot – een groep hoogopgeleide Syriërs:

“We komen uit Syrië maar leefden niet in een geïsoleerde omgeving dus voor ons is niets verrassend.”

Ook Eritrese deelnemers benoemen dat ze al kennis hadden van de Nederlandse kernwaarden voordat ze in Nederland aankwamen:

“Ik had al een beetje een idee voordat ik in Nederland kwam hoe het zat met gelijkheid tussen mannen en vrouwen en vrijheid van godsdienst in Europa.”

Vrijheid en gelijkwaardigheid krijgen wel meer betekenis

De kennis die cursisten al voorafgaand aan de pilot over de kernwaarden hadden was echter vaak abstract. Uit de gesprekken blijkt dat zij dankzij de pilot beter de vertaalslag kunnen maken naar wat de waarden in het dagelijkse leven betekenen en hoe ze zijn vormgegeven. Dit is volgens uitvoerders dan ook de meerwaarde van de pilot. Een uitvoerder merkte bijvoorbeeld direct een emancipatieslag bij

vrouwen als gevolg van een les over gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen. Zo gaf een vrouwelijke cursist de daaropvolgende week te kennen dat ze wil scheiden van haar man.

Projectleiders zien een proces van bewustwording vooral bij de Eritrese groep plaatsvinden, maar ook sommige Syriërs verwoordden dat ze beter besef hebben gekregen van wat de kernwaarden inhouden:

“Toen ik in Syrië was heb ik er wel eens over gehoord [same-sex huwelijken], maar pas toen ik hier was realiseerde ik me het echt.”

Overigens is de indruk dat deze diepere betekenisverlening aan de kernwaarden sterker tot uitdrukking is gekomen in spoor 3 dan in de andere sporen. Pilotuitvoerders in de gemeente Leiden merken bijvoorbeeld dat cursisten dankzij de gesprekken meer begrijpen van de maatschappij waarin ze terecht zijn gekomen. Informatie en voorbeelden over onderwerpen zoals individualisme en gelijkheid zijn voor deze cursisten vaak eyeopeners. Tevens helpt de cursus hen woorden te geven aan dingen die zij opmerkelijk vinden aan onze cultuur. Ook uit groeps gesprekken met cursisten van andere pilotorganisaties in spoor 3 blijkt dat zij tijdens de bijeenkomsten hebben gesproken over de betekenis van de kernwaarden en dat ze de kernwaarden nu beter herkennen in hun dagelijkse leven. Zo wordt er over solidariteit gezegd dat mensen hun verantwoordelijkheid nemen om bij te dragen aan het behoud van Nederland.

Solidariteit en participatie: behoefte aan praktische voorbeelden

Wanneer we aan cursisten vragen wat zij het meest leerzaam of interessant vonden aan de cursus, noemen zij vaak voorbeelden omtrent gezondheidszorg, participatie, of het belastingstelsel. Dit suggereert dat, zeker ten aanzien van solidariteit en participatie, deelnemers op zoek zijn naar praktische handvatten. De vraag is in hoeverre er aan deze behoefte is voldaan. Veel cursisten die wij spraken gaven aan de praktische informatie het meest nuttig te vinden, maar nog steeds het gevoel te hebben geen grip te hebben op leven in de Nederlandse samenleving. Spoor 2 vormt hierop een uitzondering; dit spoor wordt namelijk gekenmerkt door praktische betekenisverlening. Deelnemers gaan samen met de trainers in de lokale omgeving op pad en ‘oefenen’ met situaties die voor hen mogelijk relevant (gaan) zijn, bijvoorbeeld door gezamenlijk een bezoek te brengen aan de huisarts of de GGD.

Verder lukt het de meeste cursisten nog niet goed om de opgedane kennis toe te passen in de dagelijkse praktijk. Vooral het bespreken van de kernwaarde participatie roept daarom nog wel eens frustratie op tijdens de lessen. Er is vanuit de deelnemers behoefte aan meer contact om zo echt te kunnen participeren. Zo vertelt een deelnemer:

“Mijn eigen participatie is nog niet genoeg. Ik wil graag meer uur gratis aan het werk, zodat ik contact krijg met mensen en kan oefenen. Ik zou graag willen werken naast de schoollessen. Maar het kan niet. Niemand neemt ons aan, vanwege de taal.”

Spoor 1: excursies naar nationaal-historische instellingen

Opbrengsten excursies

Zowel deelnemers als projectleiders ervaren de excursies naar instellingen van nationaal-historische betekenis als een zinvolle aanvulling op de reguliere lessen. In de enquête geven deelnemers aan de excursies erg nuttig (87%) of een beetje nuttig (13%) te vinden. De opbrengsten liggen volgens beide typen respondenten niet per se op het niveau van nieuwe kennis over de kernwaarden, maar hebben meer te maken met het feit dat nieuwkomers nieuwe dingen leren over de Nederlandse geschiedenis en cultuur. Dit brengt volgens uitvoerders een binding met de Nederlandse samenleving teweeg. Hieronder beschrijven we dit nader.

Cursisten leren over de Nederlandse geschiedenis en cultuur

Hoewel cursisten, zoals ook hierboven al beschreven, op voorhand al veel wisten over de Nederlandse kernwaarden, hielpen de excursies hen om de Nederlandse cultuur en tradities beter te begrijpen. Zo wordt van een excursie naar het openluchtmuseum in Arnhem in het kader van solidariteit gezegd:

“Ik denk niet dat we ergens anders beter naartoe hadden kunnen gaan. We hebben daar gezien hoe Nederland zich de afgelopen 100 jaar heeft ontwikkeld, en dat je moet samenwerken om samen te leven.”

De mogelijkheid om tijdens de excursies te ‘zien en beleven’ speelt hierin een belangrijke rol. Een deelnemer zegt tijdens de een groeps gesprek:

“Ze vertelden ons tijdens de les wel over de oorlog in Nederland, maar toen we op excursie gingen [excursie naar onderduikershol in Valthe] zagen we het pas echt.”

Het zijn vaak specifieke voorbeelden over de Nederlandse geschiedenis en democratie die deelnemers het meest bij blijven. Zo zijn cursisten bijvoorbeeld erg onder de indruk van een bezoek aan de Tweede Kamer. Ook informatie over de Tweede Wereldoorlog en de Nederlandse traditie van landwinning heeft veel indruk gemaakt op de cursisten. Doordat de excursies vaak gericht zijn op één aspect van de kernwaarde, is het volgens projectleiders erg belangrijk om in de voor- en nabespreking het onderwerp breder te trekken en meer voorbeelden te geven.

Pilotuitvoerders zien dat cursisten dankzij de cursus beter begrijpen hoe Nederland tot stand is gekomen. Volgens hen wordt hiermee een eerste stap gelegd naar meer binding met de Nederlandse samenleving en wordt daarmee ook de motivatie vergroot om ‘erbij te horen’ en te integreren. Bovendien benoemen pilotuitvoerders dat de nieuwkomers dankzij de excursies (zij het voor één moment) uit hun sociale isolement komen en dat het hen goed doet er ‘een dagje op uit te zijn’.

Verbinding tussen kernwaarde en excursie is soms lastig

In hoofdstuk 3 beschreven we al dat projectleiders zien dat de inhoud van sommige excursies en de koppeling aan een kernwaarde soms te moeilijk was voor deelnemers. Vooral participatie en solidariteit zijn moeilijke kernwaarden om in een excursie vorm te geven. Dit beeld werd bevestigd in de groeps gesprekken met cursisten. Uit een groeps gesprek in Assen bleek bijvoorbeeld dat cursisten tijdens de excursie in het kader van solidariteit naar Nieuw Land erfoegd in Lelystad wel veel hebben geleerd over waterzuivering, maar niet de link konden leggen naar solidariteit. Ook bleek uit een van de groeps gesprekken dat cursisten niet goed weten wat het verschil is tussen participatie en solidariteit.

Zowel cursisten als projectleiders benadrukten dan ook dat het belangrijk is dat er een tolk meegaat naar de excursies, en dat de opdrachten taalkundig niet van een te hoog niveau zijn. Overigens signaleren projectleiders dat hoogopgeleiden de informatie en de koppeling tussen de excursie en lesstof vaak beter begrepen dan laagopgeleiden.

Excursies moeten hun praktische nut nog bewijzen

Hoewel cursisten zeggen veel geleerd te hebben tijdens de cursus, weten ze niet goed hoe ze de nieuwe informatie kunnen toepassen in hun dagelijkse leven. Daarvoor gaan ze naar eigen zeggen nog te weinig met Nederlanders om. Ook twijfelen sommige deelnemers aan het praktische nut van de excursies. Zo zegt één deelnemer.

“Nederlanders leer je niet kennen door één keer naar een museum te gaan”.

Spoor 2: excursies naar lokale waardendragers

Opbrengsten zijn vooral praktisch van aard

Cursisten geven in de enquête aan de bezoeken erg nuttig (66%) of een beetje nuttig (30%) te vinden. Uit gesprekken met pilotorganisaties en cursisten blijkt dat de grootste meerwaarde zit in de praktische invulling van de kernwaarden en de kennismaking met de lokale samenleving. Meer specifiek gaat het erom dat cursisten tijdens de cursus contact hebben gelegd met organisaties die van belang zijn voor integratie en participatie (zoals bijvoorbeeld de vrijwilligerscentrale en de bibliotheek), en dat zij hebben kunnen aanschouwen hoe het er op locaties aan toe gaat (bijvoorbeeld door een bezoek aan de politie of het ziekenhuis). Dit vergroot volgens uitvoerders de zelfredzaamheid van nieuwkomers, wat bij som-

mige van de spoor-2 pilotorganisaties ook een expliciet doel was. Cursisten leren volgens hen te 'doen, durven en zich prettig te voelen'. De excursies worden ook door de cursisten enorm gewaardeerd:

"Bij elk bezoek heb ik iets nieuws ontdekt. Ik voel me door de excursies dichterbij het Nederlandse volk komen."

Zo bezien zit de grootste meerwaarde van de bezoeken niet op het niveau van kennis, maar op het niveau van de dagelijkse en praktische invulling van de kernwaarden. Waar een klassikale les alleen theorie behandelt, kunnen cursisten door de bezoeken leren hoe de kernwaarden in de praktijk en in de lokale omgeving belichaamd worden.

Enkele pilotuitvoerders zien dat respondenten hun opgedane kennis ook al toepassen in hun dagelijks leven. Zo merkt één uitvoerder op dat deelnemers vertrouwd worden met de stad, meer zelfvertrouwen krijgen, en dat de activiteiten hen hebben gestimuleerd om zelfredzamer te worden. Voorts zien sommige pilotuitvoerders dat cursisten ook letterlijk vervolg geven aan de activiteiten: bijvoorbeeld dat cursisten inmiddels hun weg naar de bibliotheek weten te vinden, waar zij oefenen met de Nederlandse taal.

De koppeling tussen bezoek en kernwaarde is niet altijd duidelijk

Net als bij spoor 1, was ook hier de koppeling tussen het bezoek en de kernwaarde niet bij alle pilotorganisaties duidelijk. Zo geeft één uitvoerder aan dat de organisaties die zij bezochten vooral hun eigen verhaal deden zonder een bruggetje naar de kernwaarde te maken. Dit is vervolgens ook niet in de daaropvolgende reflectiebijeenkomsten gebeurd. Overigens betekent dit niet dat de link tussen de bezoeken en de kernwaarden helemaal nooit is gelegd. Zo vertelt een cursist in het groepsgesprek over een bezoek in het kader van gelijkwaardigheid:

"In de school waar we naartoe zijn gegaan waren 46 verschillende nationaliteiten. Het is fijn dat je met 46 nationaliteiten hetzelfde onderwijs krijgt. Dezelfde lerares, hetzelfde onderwijs, er is geen discriminatie. Het is belangrijk dat de regels voor iedereen gelden, ongeacht achtergrond."

Vaak een taalbarrière

Vergeleken met spoor 1 en spoor 3, is in dit spoor weinig gebruik gemaakt van tolken of taalondersteuners. Dit ervaren projectleiders achteraf als een beperking. Zo merkt één projectleider op dat het praten over kernwaarden veel abstractieniveau en verbaal vermogen vereist. Daarom waren de discussies in het Nederlands te moeilijk. Ook cursisten die wij tijdens een groepsgesprek hebben gesproken en die de cursus geheel in het Nederlands aangeboden hebben gekregen, zeggen het jammer te vinden dat de cursus niet in eigen taal werd gegeven:

"Ik vind het wel zonde dat er een taalbarrière is, waardoor ik misschien niet alles heb begrepen wat er is verteld en ik me niet helemaal kan uiten."

Spoor 3: dialoog over de Nederlandse kernwaarden

Opbrengsten dialoogsessies

Pilotuitvoerders zijn het erover eens dat de dialoogsessies een meerwaarde hebben gehad. Zij hebben het gevoel dat het in de dialoogsessies gelukt is de link tussen de kernwaarde en de betekenis hiervan in de samenleving expliciet te maken.

Ook de antwoorden van deelnemers in de survey zijn positief: 76 procent vindt de dialoogbijeenkomsten erg nuttig en 22 procent vindt ze een beetje nuttig. Deelnemers in Leiden zijn, vergeleken met de gemeente Rotterdam en cursusinstelling Fiolet, het meest positief. Zij zeggen het vaakst de bijeenkomsten erg nuttig te vinden; de inhoud van de cursus goed begrepen te hebben; en dankzij de cursus veel geleerd te hebben over de Nederlandse kernwaarden. Bij de interpretatie van deze uitkomsten is het goed om in gedachten te houden dat Leiden niet alleen een andere module uitvoerde (de module 'het gesprek' en dus niet de VON-module), maar ook een veel intensiever programma had (20 dialoogbijeenkomsten, in plaats van drie dialoogbijeenkomsten van VON) (zie ook de beschrijving van de pilots

in hoofdstuk 2). Cursisten in de gemeente Nijmegen hebben de survey niet ingevuld, omdat deze pilot niet voor de zomer was afgerond.

Opbrengsten VON

We hebben cursisten in de gemeente Rotterdam en bij cursusinstelling Fiolet middels groepsgesprekken gevraagd naar hun ervaringen met de VON-module. De respondenten waren positief. Een hoogopgeleide Syrische groep vond de cursus vooral nuttig omdat zij veel hebben geleerd over integratie. De noodzaak van menging met Nederlanders was voor hen een ‘eyeopener’:

“We hebben veel geleerd over het integreren, namelijk dat je niet in je eigen bubbel moet blijven. Ons is verteld dat er statushouders zijn die hier al twintig tot dertig jaar leven en tot op heden geen volwaardig lid zijn van de Nederlandse maatschappij, omdat zij in de groepsdynamiek van hun herkomstcultuur blijven leven. De cursus was heel informatief en behulpzaam bij het leren hoe je integreert in de Nederlandse samenleving, en wat je wel en niet moet doen.”

Ook in het groepsgesprek met Eritrese deelnemers over de VON-module kwam de meerwaarde naar voren:

“Om een bepaalde cultuur te leren kennen, kun je altijd lezen of over die cultuur eigen onderzoek doen en de cultuur leren kennen. Maar een cursus is wel handig en nuttig, want dan weet je via een interactieve cursus hoe het ergens echt is. Of je het er nou wel of niet mee eens bent, je leert ten minste wel hoe de Nederlandse samenleving in elkaar zit.”

VON had zelf de indruk dat hun boodschap goed op de deelnemers is overgebracht, ongeacht de herkomstgroep en het opleidingsniveau. Een hoogopgeleide Eritrese deelnemer bevestigde tijdens het groepsgesprek dat deze boodschap in ieder geval bij hem goed is aangekomen, door dit als volgt te verwoorden:

“Als ik zelf in vrijheid wil leven, want daarom ben ik in Nederland, dan moet ik een ander ook vrijheid geven. Om vrij te zijn, mag ik niet iemands anders vrijheid beperken.”

Tijdens het groepsgesprek met Eritreeërs kwam ook de praktische meerwaarde van de VON-module naar voren. Zo vertelde een deelnemer dat hij de nieuwe informatie al heeft kunnen toepassen in het dagelijkse leven:

“De trainer had het over ongeschreven regels. Bijvoorbeeld dat je in Nederland iemand in de ogen moet kijken bij het hand geven. Dat heeft mij geholpen. Dat heb ik overgenomen.”

Wisselende ervaringen met de methodiek van VON

Volgens de trainers van VON stonden deelnemers open voor de boodschap van VON en kwam deze ook goed aan. De pilotuitvoerder van Rotterdam heeft echter het gevoel dat de lessen te snel na huisvesting van de nieuwkomers zijn aangeboden. De module is namelijk confronterend in de zin dat er aan deelnemers wordt gevraagd om kritisch op de eigen cultuur te reflecteren. Dit vraagt een dergelijke stabiele basis van deelnemers, die zij in dit stadium (in het eerste jaar na huisvesting) volgens de gemeente Rotterdam nog niet hebben. Volgens Rotterdam kunnen de kernwaarden best besproken worden, maar het kan niet van deelnemers worden verwacht dat zij zo snel de Nederlandse waarden verinnerlijken. Dit sluit aan bij wat respondenten ook zelf zeggen:

“We hebben tijdens de les over cultuur een grote discussie gehad over dat veranderingen over de jaren komen, en dat cultuur ook verandert. Alles verandert opeens waar wij aan gewend zijn. We zijn het er niet mee eens dat je eigen cultuur verandert.”

Kenmerken trainer van groot belang

In hoofdstuk 2 van dit rapport staat beschreven dat projectleiders en uitvoerders de achtergrond van de trainer (taal en cultuur) en de didactische vaardigheden als belangrijk element beschouwen voor waar-

denoverdracht. Uit de gesprekken met cursisten blijkt dat zij hier ook belang aan hechten. Deelnemers geven aan dat zij het erg prettig vonden dat hun trainer of docent uit hetzelfde herkomstland komt als zijzelf. Ten eerste omdat deelnemers zo, met behulp van de trainer, culturen met elkaar kunnen vergelijken. Ten tweede is het volgens respondenten ook heel belangrijk dat discussies in de eigen taal gevoerd worden (bijvoorbeeld met behulp van een tolk of eigen taalondersteuner); anders hadden discussies wegens de taalbarrière nooit kunnen ontstaan.

Wel had de Eritrese groep die wij spraken moeite met de manier waarop de docent zich positioneerde tegenover de groep.

“Het zou beter zijn als de trainer meer ruimte voor meningen zou geven. Bijvoorbeeld, als ik met [trainer van het participatieverklaringstraject] praat, doe ik dat als gelijken. Met haar [trainer van VON] voel ik meer hiërarchie. Dat kan beter wat minder zijn. Want in onze gemeenschap speelt hiërarchie al een grote rol, dus als dat met de docent blijft bestaan, kan de deelnemer moeilijk zijn mening geven.”

Doelgroep VON

Ten slotte plaatste de groep hoogopgeleide Syriërs enkele kanttekeningen bij de doelgroep voor VON-module. Zij gaven aan dat zij – naast de opbrengsten ten aanzien van integratie en enkele praktische handvaten over het leven in Nederland (bijvoorbeeld de Nederlandse sequentiële tijdsperceptie) – niets nieuws geleerd te hebben. Maar – zeggen zij zelf – zij zijn een hoogopgeleide groep met een academische achtergrond, en daarmee niet representatief voor Syrische statushouders in Nederland. Zij denken dat de cursus wel nuttig kan zijn voor andere groepen Syriërs:

“In Syrië zelf zijn de verschillen [tussen platteland en stad] gigantisch. Iemand van het platteland heeft zulke achtergestelde/basale denkbeelden en ideeën die niet stroken met die van iemand uit de stad. Voor hen is deze cursus misschien wel handig.”

Drie lessen is te weinig

Ten slotte blijkt uit de survey en de groepsgesprekken dat deelnemers de driedaagse cursus van VON te kort vinden. Zo zegt een cursist:

“Om een andere samenleving goed te begrijpen, zou er meer diepgang moeten zijn. Je brengt letterlijk iemand van het oosten naar het westen. Om die samen te laten komen heb je niet genoeg aan drie lessen.”

Ook uitvoerders benadrukken dat het tijd kost om informatie over te brengen, vooral bij Eritrese deelnemers. Zij komen namelijk uit een cultuur waarin zij nooit hebben geleerd een eigen mening te vormen of om assertief te zijn. In de Nederlandse samenleving kan een gebrek aan assertiviteit behoorlijk problematisch zijn.

Spoor 4: controlegroep

Veel variatie en het ‘controlespoor’

In hoofdstuk 2 hebben we beschreven dat spoor 4 het ‘controlespoor’ is. Dit houdt in dat deze organisaties niets extra’s hebben georganiseerd voor de pilot. Desalniettemin zijn de verschillen tussen deze pilotorganisaties ten aanzien van intensiteit, inhoud en didactiek aanzienlijk. Dit is terug te zien in de ervaringen van deelnemers. Vergeleken met de andere sporen zien we namelijk een behoorlijke variatie tussen de spoor-4 pilots in hoe deelnemers de cursussen ervaren hebben. In de enquête uiten deelnemers in de gemeente Rotterdam zich het positiefst. Zij geven namelijk het vaakst aan de cursus (94%) of workshops (100%) erg nuttig te vinden; de inhoud van de cursus goed te begrijpen (95%); en door de cursus veel meer te weten over de Nederlandse kernwaarden (90%). Deelnemers van het Alfa-college zijn daarentegen het minst vaak tevreden. Zij geven minder vaak aan: de cursus (73%) of workshop (29%) erg nuttig te vinden; de inhoud van de cursus te begrijpen (58%); of door de cursus veel meer te weten over de Nederlandse kernwaarden (35%). Deelnemers van de Ronde Venen en Lansingerland scoren daar telkens tussenin.

Alleen theorie is niet voldoende

Ook in de twee groepsgesprekken die met deelnemers zijn gehouden, zijn de reacties van deelnemers verschillend. Cursisten van de cursusinstelling, waarin enkel theorie is behandeld, geven aan dat leren uit een boek niet voldoende is:

“Het boek is heel saai. We zouden niet alleen moeten leren uit een boek. We zouden op bezoek moeten gaan om te kijken (...). Het is beter om eigen contacten te hebben, bijvoorbeeld door ergens op bezoek te gaan of te praten met organisaties.”

Onze indruk uit het groepsgesprek bij het Alfa-college is dat informatie over de kernwaarden te talig en te abstract is, en dat deelnemers de woorden niet goed begrijpen. Deelnemers hebben tegelijkertijd wel de behoefte om het goed te begrijpen.

“Als wij het woord solidariteit goed kunnen begrijpen, helpt het ons om het leven in Nederland beter te begrijpen. Bijvoorbeeld het belastingstelsel, en hoe mensen elkaar helpen.”

Deelnemers willen vooral de samenleving leren kennen

Wij hielden ook een groepsgesprek met nieuwkomers die één dagdeel de ProDemos-cursus hebben gehad en verder niets. Uit dit gesprek maakten wij op dat zij niet zozeer behoefte hadden aan informatie over de Nederlandse kernwaarden (ook deze groep gaf te kennen hier al veel over te weten), maar dat zij liever uitleg krijgen over praktische zaken.

“Alles wat is genoemd in de cursus over kernwaarden kenden we al. In ons land [Syrië] is dit hetzelfde. Het grootste verschil is de organisatiegraad, die is hier heel hoog. We hebben vooral behoefte aan een stappenplan. Waar moet ik zijn met welk probleem, hoe los ik dit op? Dit is veel puzzelwerk voor ons.”

Op een aantal punten heeft de workshop in deze behoefte voorzien, maar dit was lang niet voldoende. Onderstaande quotes geven twee voorbeelden van informatie waarvan cursisten aangaven deze wél interessant te vinden:

“We hebben geleerd hoe je kunt leven in Nederland en wat je kunt doen als je een probleem hebt: met welke mensen je kan praten (bijvoorbeeld politie of gemeente).”

“Als je bij ons thuis een ziek kind hebt in het weekend bel je de huisarts en komt hij op bezoek. Hier moet je een ander nummer bellen, een andere huisarts. Dat hele riedeltje van regels en organisatie kennen wij niet. Dat is handig om te weten. Daar hebben we het vanochtend over gehad.”

4.3 Samenvatting

Over het algemeen worden de cursussen door zowel deelnemers als pilotuitvoerders erg gewaardeerd. Dit is vooral het resultaat van de vertaling die in sommige pilots wordt gemaakt van de abstracte kernwaarde naar het dagelijkse leven. Wat meer algemene kennis over de kernwaarden (met name over vrijheid en gelijkwaardigheid) was bij veel nieuwkomers op voorhand al aanwezig. Dit geldt voornamelijk voor hoogopgeleide Syrische cursisten, maar ook Eritrese deelnemers hadden naar eigen zeggen voor aankomst in Nederland al wat kennis over deze waarden.

Cursisten geven zelf aan de bijeenkomsten voornamelijk nuttig te vinden omdat: ze hen nieuwe dingen hebben geleerd over de Nederlandse cultuur, tradities en kernwaarden; ze hen de mogelijkheid hebben gegeven om te oefenen met de Nederlandse taal; zij praktische informatie hebben gekregen over hoe dingen in Nederland zijn geregeld; en ze hen in contact hebben gebracht met Nederlanders dan wel Nederlandse instanties. Pilotuitvoerders herkennen dit en zien ook dat nieuwkomers erg op zoek zijn naar praktische handvatten en behoefte hebben aan meer grip op de Nederlandse samenleving. Uit onze evaluatie blijkt dan ook dat cursisten voornamelijk informatie omtrent solidariteit en participatie behulpzaam vinden. Enerzijds omdat dergelijke informatie (over bijvoorbeeld gezondheidszorg, het

belastingstelsel, werk en inkomen, et cetera) het meest direct toepasbaar is, maar anderzijds ook omdat informatie over vrijheid en gelijkwaardigheid vaak niet nieuw was.

Volgens pilotuitvoerders worden de grootste opbrengsten behaald als de cursus aansluit op de belevingswereld van de cursist. Met opbrengsten doelen we hier niet sec op kennis over waarden, maar vooral ook op overige opbrengsten, zoals:

- het in staat zijn om de vertaling te maken van de abstracte kernwaarde naar het dagelijkse leven (in alle sporen, maar het sterkst bij spoor 3);
- het leren over de geschiedenis van Nederland en het verkrijgen van een gevoel bij ons land (spoor 1);
- het vergroten van het zelfvertrouwen en de zelfredzaamheid van deelnemers omdat zij wegwijs worden gemaakt in de gemeente en meer kennis krijgen van de gemeentelijke sociale kaart (spoor 2);
- het er 'een dagje op uit zijn' (spoor 1 en 2); en
- het toenemen van de motivatie om te participeren en integreren (alle sporen).

Nadere verkenning werkzame onder- delen

5

5 Nadere verkenning werkzame onderdelen

In het voorgaande hoofdstuk hebben we de kwalitatieve opbrengsten van de pilots beschreven. In dit hoofdstuk trachten we de resultaten meer te systematiseren. We kijken hierbij enkel naar twee deelaspecten, namelijk a) getoetste kennis van de Nederlandse kernwaarden en b) erkenning.²⁶ Beide hebben we middels de survey onder deelnemers gemeten. Het doel van deze exercitie is om condities te identificeren die bijdragen aan toetsbare kennis of erkenning. Dit kunnen we alleen doen als er verschillen tussen pilotorganisaties zijn wat betreft deze uitkomstmaten, namelijk: alleen als cursisten in pilotorganisatie A anders scoren dan cursisten in pilotorganisatie B, kunnen we onderzoeken aan welke condities of interventies deze verschillen toe te wijzen zijn.

Om dit te onderzoeken, doorlopen we drie stappen die corresponderen met de eerste drie paragrafen. De eerste twee stappen zijn als volgt:

- 1) Bepalen of er verschillen zijn tussen pilotsorganisaties wat betreft toetsbare kennis (paragraaf 5.1).
- 2) Bepalen of er verschillen tussen pilotorganisaties zijn wat betreft erkenning (paragraaf 5.2).

Zoals uit de analyses zal blijken, zien we alleen ten aanzien van toetsbare kennis verschillen tussen pilotorganisaties, maar niet ten aanzien van erkenning. Zodoende heeft de hierop volgende stap enkel betrekking op toetsbare kennis:

- 3) Het identificeren van condities of elementen die leiden tot meer of minder toetsbare kennis (paragraaf 5.3)

Bij deze laatste stap gebruiken we de uitkomstmaat (pilotorganisaties waarin deelnemers blijken gaven van meer of minder getoetste kennis) zoals gedefinieerd in paragraaf 5.1.

5.1 Getoetste kennis van normen en waarden

De hoofdvraag die we in deze paragraaf willen beantwoorden, is:

Zijn er verschillen tussen pilotorganisaties wat betreft de getoetste kennis van cursisten?

De methode waarmee we 'getoetste kennis' meten, staat beschreven in Box A.

Box A   **Methode in het kort**

Aan de hand van twintig goed/fout-stellingen hebben we na afloop van de cursus bij respondenten gemeten hoeveel kennis zij hebben van de Nederlandse kernwaarden. We hebben geen voormeting gedaan en kunnen daarom de leeropbrengst niet rechtstreeks meten. We weten als het ware alleen de 'eindstand' na afloop van de pilots.

Van de twintig stellingen hadden elf stellingen betrekking op de kernwaarde vrijheid, vier op de kernwaarde gelijkwaardigheid, drie op de kernwaarde participatie, en twee op de kernwaarde solidariteit. We geven hieronder per kernwaarde één voorbeeld. Bijlage B2 bevat de volledige vragenlijst met alle stellingen (onderdeel 1: Nederlandse kernwaarden).

- Vrijheid: *bij verkiezingen mag iedereen zelf weten op welke politieke partij hij of zij stemt.*
- Gelijkwaardigheid: *een werkgever mag een sollicitant niet afwijzen door zijn/haar afkomst.*
- Participatie: *als je een uitkering hebt, hoef je nooit meer te werken.*
- Solidariteit: *als je werkloos bent, heb je geen recht op gezondheidszorg.*

In de analyses hebben we voor elke respondent berekend welk percentage van deze stellingen goed is beantwoord. Dit hebben we voor zowel alle stellingen gezamenlijk gedaan als voor elke kernwaarde afzonderlijk. De werkwijze die wij hierbij hebben gehanteerd, staat nader beschreven in hoofdstuk 1 (methodologische verantwoording). In bijlage B4 staat beschreven hoe wij het databestand eerst hebben opgeschoond.

²⁶ Zoals in hoofdstuk 1 is uiteengezet, gaat het hier om wat deelnemers zeggen te respecteren. We kunnen niet vaststellen in hoeverre daadwerkelijk sprake is van omarming van de kernwaarden.

Analyse en resultaten

Gemiddeld hebben respondenten 85,9 procent van de stellingen goed beantwoord (n=346). Stellingen over participatie en solidariteit zijn iets vaker goed beantwoord dan stellingen over vrijheid en gelijkwaardigheid. Dit is opvallend, omdat projectleiders juist zeggen dat het voor statushouders, vooral uit Eritrea, lastig is om te begrijpen wat solidariteit- en participatiekernwaarden in Nederland betekenen. De Eritrese taal kent namelijk geen equivalent voor deze begrippen. Dit antwoordpatroon is overigens voor elk spoor aanwezig, zij het voor spoor 1 wat sterker dan voor de andere sporen.

Samenhang tussen getoetste kennis en achtergrondvariabelen

Voordat we overgaan naar de analyses om te bepalen of er verschillen zijn tussen pilotorganisaties, is het belangrijk om eerst te kijken of er achtergrondvariabelen (opleiding, herkomstland of aankomstjaar) zijn die samenhangen met de score op de uitkomstmaat. We willen namelijk niet dat verschillen tussen pilotorganisaties verklaard kunnen worden door verschillen in achtergrondvariabelen. Bijvoorbeeld: als het gemiddelde opleidingsniveau in pilot A hoog is, en in pilot B een stuk lager, en het blijkt dat opleidingsniveau samenhangt met getoetste kennis, dan is dat geen zuivere vergelijking. Daar willen we dan voor controleren.

Uit onze analyses blijkt dat er alleen een significant positief verband is tussen *opleidingsniveau* en kennis van de Nederlandse kernwaarden ($r = .28, p < .001$).²⁷ Cursisten met een hoger opleidingsniveau scoren hoger op getoetste kennis dan cursisten met een lager opleidingsniveau. Er is geen significant verschil tussen *herkomstgroepen* (Eritrese en Syrische deelnemers) ($p = .06$).²⁸ Ook is er geen significant verband tussen getoetste kennis en *aankomstjaar* in Nederland ($r = .00, p > .1$).²⁹ Dit betekent dat we in de verdere analyses controleren voor opleidingsniveau, maar niet voor herkomstland en aankomstjaar.

Verschillen tussen pilotgemeenten

De verschillen tussen pilotgemeenten, wanneer gecontroleerd voor opleidingsniveau, zijn significant ($p < .001$).³⁰ Figuur 5.1 laat zien wat de gemiddelde score van deelnemers is op getoetste kennis.

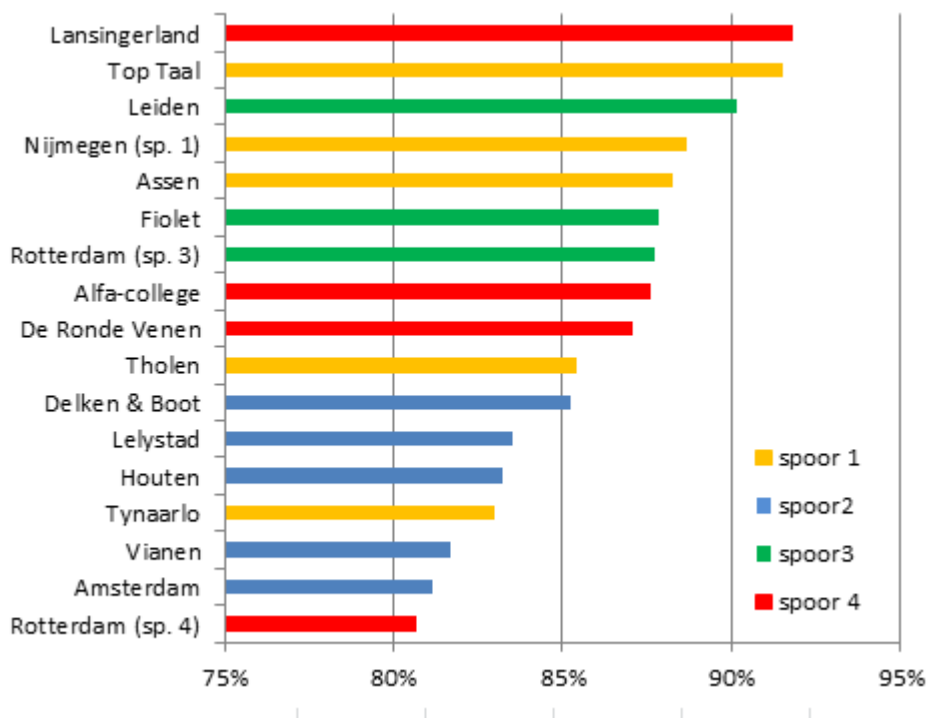
²⁷ De r (ook wel Pearson's correlation coefficient genoemd) is een correlatie coefficient: een maat voor de correlatie tussen twee variabelen. Waarden van ongeveer $r = .1$ indiceren een kleine samenhang; $r = .03$ indiceert een medium samenhang, en $r = .05$ indiceert een grote samenhang. De **p-waarde** is een statistische berekening die aangeeft hoe groot de kans is dat een bepaald resultaat ontstaan is door toeval. Als de p-waarde kleiner is dan .05 dan spreken we van 'statistisch significant'. Dan is de kans dat het gevonden resultaat *niet* op toeval berust 95%.

²⁸ De toets die wij hiervoor hebben gedaan is een t-toets voor onafhankelijke steekproeven. De uitkomst was: ($t(162) = 1,90, p = .06$).

²⁹ Daarbij moet worden vermeld dat het aankomstmoment in jaren is gemeten en niet in maanden. Het kan daarom zijn dat er wel een verband is tussen aankomstmoment en kennis, maar dat de meeteenheid te groot was om dit zichtbaar te maken.

³⁰ De toets die we hiervoor hebben gedaan is een *analysis of covariance* (ANCOVA) met kennis op de Nederlandse samenleving als afhankelijke variabele, pilotorganisatie als between-subject factor, en opleidingsniveau als covariaat. Het resultaat was: ($F(17, 296) = 1,87, (p < .001)$). Het effect was: partial $\eta^2 = .092$. Partial η^2 een maat om de grootte van het effect aan te geven. De richtlijnen zijn (Cohens, 1988): 0.01 = klein, 0.06 = medium) en 0.13 = groot

Figuur 5.1 Gemiddelde score van deelnemers op getoetste kennis, per pilotorganisatie, waarbij gecontroleerd is voor opleidingsniveau³¹

Interpretatie van de uitkomsten

Op spoor niveau laat dit figuur in algemene termen zien dat deelnemers van spoor 3- organisaties redelijk goed gescoord hebben op getoetste kennis; deelnemers van spoor 2- organisaties minder goed (in vergelijking met andere organisaties); en dat deelnemers van spoor 1- en spoor 4- organisaties erg wisselend hebben gescoord.

Bij het interpreteren van deze resultaten vragen wij de lezer twee dingen in het achterhoofd te houden. Allereerst illustreert dit figuur enkel de resultaten op de getoetste kennis van deelnemers. Andere vormen van begrip die niet in uitdrukking komen in deze toets, zijn dus niet in kaart gebracht. Ten tweede zijn er naast spoor- specifieke interventies, nog talloze variabelen denkbaar die de scores op de uitkomstmaat beïnvloeden en mogelijk kunnen verklaren. Hieronder vallen *niet* het opleidingsniveau van respondenten (want hiervoor is gecontroleerd in de analyse) of herkomstland en aankomstjaar (want deze variabelen hangen niet significant samenhangen met getoetste kennis). Wat wel mee blijkt te spelen is de mate waarin respondenten naar eigen zeggen de cursus hebben begrepen: hoe beter een respondent de cursus begreep, hoe hoger zijn of haar getoetste kennis. Dit verband is significant, maar niet erg sterk ($r = .14, p = .01$).³²

Figuur 5.1 geeft ons zodoende een algemeen beeld over hoeveel kennis deelnemers per pilotorganisatie aan het einde van de cursus hebben over de Nederlandse kernwaarden, maar zegt nog niets over wat de werkzame elementen of factoren zijn. Hier gaan we naar kijken in paragraaf 5.3 en in de reflectieparagraaf 5.4. Voordat we daarnaartoe overgaan beschrijven we in onderstaande paragraaf eerst de resultaten wat betreft erkenning.

³¹ Het gaat hier om de resultaten ten aanzien van getoetste kennis van de kernwaarden en niet om een beoordeling van andere onderdelen van het participatieverklarings- of inburgeringstraject.

³² Zoals in voetnoot 27 benoemd werd, wordt een correlatie van $r = .14$ geïnterpreteerd als een klein effect.

5.2 Erkenning van normen en waarden

De hoofdvraag die we in deze paragraaf willen beantwoorden is:

Zijn er verschillen tussen pilotorganisaties wat betreft erkenning van normen en waarden?

De methode waarmee we ‘getoetste kennis’ meten staat beschreven in Box B.

Box B   *Methode in het kort*

In de enquête hebben we deelnemers niet alleen getoetst op hun kennis van de Nederlandse kernwaarden, ook hebben we ook aan hen gevraagd wat ze van de Nederlandse kernwaarden vinden en of zij deze waarden wel of niet respecteren. Dit hebben we gedaan middels negen situaties, waarbij respondenten voor elke situatie konden kiezen uit de volgende vier antwoordcategorieën:

- 1) vind ik goed
- 2) geen mening, respecteer ik wel
- 3) verkeerd, respecteer ik wel
- 4) verkeerd, respecteer ik niet

Twee voorbeelden zijn:

“Een vrouw mag volgens de wet abortus plegen, ook al mag dit niet volgens de religie.”

“Op straat hebben twee mensen een discussie over het wel of niet bestaan van god.”

Bijlage B2 bevat de volledige vragenlijst met alle stellingen (onderdeel 2: Situaties in Nederland) Voor de analyses hebben we voor elke respondent berekend bij welk percentage van de situaties zij hebben aangegeven dit wel te respecteren (dit is dus een optelling van de antwoordcategorieën 1, 2 en 3). In bijlage B4 staat beschreven hoe wij het databestand eerst hebben opgeschoond.

Analyse en resultaten

Gemiddeld geven respondenten bij negen van de tien situaties aan deze te erkennen (89,2%) (n = 338).

Samenhang tussen erkenning en achtergrondvariabelen

Voordat we toetsen of er verschillen tussen pilotorganisaties zijn, toetsen we eerst, net als in de voorgaande paragraaf, of er samenhang is tussen de achtergrondvariabelen en de uitkomstmaat. Ook onderzoeken we of erkenning verband houdt met getoetste kennis.

Uit de analyses blijkt dat erkenning samenhangt met *getoetste kennis*; hoe hoger respondenten scoren op getoetste kennis, hoe vaker ze bij de situaties aangeven dit in Nederland te respecteren ($r = .28, p < .001$). Hieraan kunnen twee conclusies verbonden worden: het kan zijn dat kennis van de Nederlandse kernwaarden leidt tot erkenning, maar het kan ook zijn dat kennis van de Nederlandse samenleving leidt tot sociale wenselijkheid.³³ In dat laatste geval hebben we niet erkenning, maar herkenning gemeten (immers: de respondent weet dat de kernwaarde in de Nederlandse samenleving belangrijk is, want daarom geeft hij of zij het sociaal wenselijke antwoord).

³³ We kunnen niet uitsluiten dat respondenten sociaal wenselijke antwoorden hebben gekregen. Wij hebben echter niet de indruk dat er veel sociaal wenselijke antwoorden zijn gegeven, gezien de soms relatief lage percentages respondenten die aangeven de situatie te respecteren.

Wanneer we rekening houden met het verband tussen erkenning en getoetste kennis, zien we dat *opleidingsniveau* niet samenhangt met erkenning ($p = .23$).³⁴ Ook is er geen significante correlatie tussen erkenning en *aankomstjaar* ($p = .35$).

Er is wél een significant verschil tussen *herkomstgroepen*: Syrische respondenten zeggen vaker de geschetste situaties te respecteren dan Eritrese respondenten (respectievelijk zeggen zij 95% en 78% van de geschetste situaties te respecteren) ($p < .001$). Het verschil tussen deze gemiddelden is redelijk groot.³⁵

Tabel 5.1. illustreert de mate waarin deelnemers aangeven de situaties te erkennen, naar situatie en nationaliteit. Hoe groener de cel, hoe hoger het percentage; hoe roder de cel, hoe lager het percentage

Tabel 5.1 De mate waarin deelnemers de situaties zeggen te respecteren, naar nationaliteit (Syrisch, Eritrees, Anders) (in percentages)

Stelling	Syriërs N = 198	Eritreeërs N = 82	Anders* N = 58	Totaal N = 338
1 Een vrouw mag volgens de wet abortus plegen, ook al mag dit niet volgens de religie	93,7	64,1	82,5	84,1
2 Op straat hebben twee mensen een discussie over het wel of niet bestaan van god	93	67,1	83,3	84,6
3 Een vrouw besluit op een andere politieke partij te stemmen dan haar echtgenoot	98,4	86,8	100	95,3
4 Een vrouw en een man wonen samen maar zijn niet getrouwd	94,3	75,6	85,7	87,9
5 Mijn dochter/zoon gaat trouwen met iemand met een andere religie	95,7	80	90,6	90,4
6 Een cabaretier uit kritiek op de Nederlandse premier	90,9	82,4	87,7	87,4
7 Via verkiezingen bepaalt het volk wie het land gaat besturen	98,9	95,8	96,5	97,3
8 Een getrouwde vrouw gaat 's avonds met vriendinnen naar een café terwijl haar man thuisblijft bij de kinderen	92,7	71,3	89,7	86,2
9 Twee mannen lopen hand in hand over straat	94,4	87,3	91,2	91,7
totaal	94,7	78,2	89,4	89,2

* De grootste groepen in deze categorie zijn Afghanen (n = 6) en Pakistanen (n = 3). Voor de overige nationaliteiten zijn er telkens één of twee deelnemers (voor een overzicht zie bijlage B1).

Pilotorganisaties

De verschillen tussen pilotorganisaties zijn, na controle voor herkomstland (Syrië of Eritrea), niet significant. ($p > .05$).

Interpretatie van de uitkomsten

Wat betreft erkenning van Nederlandse kernwaarden zijn er geen significante verschillen tussen pilotorganisaties na controle voor herkomstland. Wel zijn de verschillen tussen Eritreeërs en Syriërs significant. Eritrese deelnemers zeggen duidelijk minder vaak de geschetste situaties te erkennen dan Syrische deelnemers. Deze eerste groep heeft de grootste moeite met de stellingen omtrent het plegen van abortus (stelling 1), het publiekelijk in twijfel trekken van het bestaan van god (stelling 2) en emancipatie

³⁴ Wanneer we alleen naar opleidingsniveau en erkenning kijken is er wel een positieve correlatie ($r = .05$, $p = .04$). Dat is niet gek, aangezien opleidingsniveau samenhangt met getoetste kennis, en getoetste kennis samenhangt met erkenning. Door middel van een statistische toets konden we kijken welke van de twee variabelen (opleidingsniveau of getoetste kennis) het beste de verschillen in erkenning kunnen verklaren. Daaruit blijkt dat, wanneer we controleren voor getoetste kennis, het verband tussen opleidingsniveau en erkenning in zijn geheel verdwijnt. Getoetste kennis verklaart wel de verschillen in erkenning, en opleidingsniveau niet.

³⁵ Dit hebben we getoetst aan de hand van een t-toets voor onafhankelijke steekproeven. Het resultaat was als volgt: significant ($t(95) = 6,49$, $p < .001$). Het effect is redelijk groot want cohen's $d = .7$

(stelling 8). Syrische deelnemers hebben juist relatief meer moeite met het openlijk kritiek uiten op de Nederlandse premier (stelling 6). Stellingen omtrent democratie (stelling 7) en individueel stemrecht (stelling 3) blijken juist veel Eritrese- als Syrische respondenten te respecteren. Tijdens de groeps gesprekken met uitvoerders blijkt dat uitvoerders dit herkennen. Volgens hen zijn deze waarden juist (één van) de redenen waarom veel statushouders naar Nederland zijn toe gevlucht. Ten slotte hebben weinig respondenten aangegeven moeite te hebben met het hand in hand lopen van twee mannen over straat (stelling 9). We beoogden met deze stelling homoseksualiteit te meten, maar mogelijk hebben we hiermee opvattingen ten aanzien van vriendschap tussen twee mannen gemeten. In de open vragen van de enquête en tijdens de groeps gesprekken merken respondenten namelijk juist vaak op dat zij het moeilijk vinden homoseksualiteit te accepteren (zie voorgaand hoofdstuk).

5.3 Vergelijkende analyses

Uit de hierboven beschreven analyses bleek dat er significante verschillen zijn tussen pilotorganisaties op getoetste kennis, maar niet op getoetste erkenning. In deze paragraaf proberen we de verschillen tussen pilotorganisaties ten aanzien van getoetste kennis nader te verklaren. Dit doen we aan de hand van een kwalitatieve toets: qualative comparative analyses (QCA).

Waarom QCA?

In hoofdstuk 2, bij de beschrijving van de pilots, werd duidelijk dat er niet alleen variatie is in activiteiten en lesmethoden *tussen* de sporen, maar dat er ook *binnen* de sporen sprake is van aanzienlijke verschillen. Hierdoor is het moeilijk om de sporen sec met elkaar te vergelijken, omdat je dan niet precies weet wat je meet. Bijvoorbeeld, is een positieve uitkomst het gevolg van het bezoek aan lokale waardendragers, of van de intensiteit van het traject? In andere woorden: omdat de pilots binnen één spoor niet vergelijkbaar zijn, kunnen we niet een vergelijking van resultaten/uitkomsten tussen de sporen maken om inzicht te krijgen in effectievere en minder effectievere manieren van waardenoverdracht.

Een methode die ons in staat stelt *per pilot* te onderzoeken of de aan- of afwezigheid van een bepaalde factor (ook wel conditie genoemd) of een combinatie van factoren leidt tot de gewenste uitkomst (een goede mate van toetsbare kennis) is QCA (in het Nederlands aangeduid als Systematische vergelijkende analyse (SKVA)). Dit is een methode die kwalitatieve casusdata op een transparante en systematische manier vergelijkt. Voordat we overgaan naar de beschrijving van de resultaten, leggen we deze methode eerst kort uit. Een uitgebreide uitleg is te vinden in bijlage B3.

QCA in het kort

Het doel van de QCA is het identificeren van factoren (voldoende en noodzakelijke factoren) die (mogelijk in combinatie met elkaar) leiden tot een uitkomst. In dit onderzoek is dit een hogere/lagere score op de kennistoets Nederlandse kernwaarden.

Een QCA verloopt in vier stappen:

1. Een selectie van factoren (of onafhankelijke variabelen). De keuze voor factoren hangt af van hun theoretische invloed op de uitkomst. Het aantal factoren hangt af van het aantal cases (in ons geval het aantal pilots) waarover waarnemingen beschikbaar zijn. Gezien het aantal cases in het onderzoek naar de waardenoverdracht (17 pilots) kunnen maximaal vier factoren worden meegenomen.
2. In de vorm van QCA die wij toepassen (crisp-set QCA) worden de data gedichotomiseerd. Voor elke factor bepaalt de onderzoeker per case of de factor wel of niet aanwezig is. Voor factoren met een continu meetniveau, zoals – in ons geval – de mate van de kennis van Nederlandse waarden, moet een grens worden vastgesteld.
3. Vervolgens wordt een waarheidstabel opgesteld. In deze tabel worden alle aangetroffen unieke combinaties van de factoren en de uitkomst gepresenteerd. Vervolgens selecteer je hieruit alle combinaties waarin de uitkomst aanwezig is.
4. Vervolgens wordt gezocht naar een minimale formule om de uitkomst te verklaren. De logica is als volgt: wanneer logische verbanden enkel van elkaar verschillen op de waarde van één enkele factor en ze tóch dezelfde uitkomst vertonen, dan kan de factor die de twee uitdrukkingen doet verschillen, beschouwd worden als irrelevant.

De condities

Wij voeren de QCA op het niveau van pilotorganisaties uit. Dit zijn de cases. Er zijn zeventien pilotorganisaties meegenomen in de analyse. Deventer en Nijmegen konden niet worden geïncorporeerd omdat zij de activiteiten niet binnen de pilotperiode hebben afgerond. Hierdoor konden wij geen enquête uitzetten bij de cursisten.

De condities

Voor de QCA hebben we de volgende vier condities gekozen:

- 1) intensiteit van de pilots (acht of meer bijeenkomsten is intensief);
- 2) de aanwezigheid van excursies met nationaal historische betekenis;
- 3) de aanwezigheid van bezoeken naar lokale waardendragers;
- 4) de aanwezigheid van dialoogsessies, waarbij 1) de dialoog in de moedertaal van de respondenten wordt gevoerd (al dan niet met tolken), en 2) er een constante verbinding wordt gelegd tussen de Nederlandse cultuur en de cultuur van herkomst.

De uitkomstmaat

De uitkomstmaat is een relatief hogere of lagere score van deelnemers op de getoetste kennis, waarbij gecontroleerd is voor het opleidingsniveau van de cursisten. De grens tussen hogere/lagere scores ligt bij de mediaan. Zoals in figuur 5.1 op pagina 49 is te zien, ligt de mediaan bij de Ronde Venen (er zijn evenveel pilotorganisaties waarin cursisten hoger scoren, en evenveel waarin zij lager scoren). Om een ietwat conservatieve maat te nemen, kiezen we ervoor dat we alleen bij de pilotorganisaties die *boven* de mediaan scoren categoriseren als 'hogere score getoetste kennis' en de pilotorganisaties die *op* of *onder* de mediaan scoren als 'lagere score getoetste kennis'.

We hebben drie QCA analyses uitgevoerd. De eerste QCA heeft betrekking op de gehele onderzoekspopulatie. Vervolgens voeren we twee QCA's uit voor hoog- of laagopgeleiden afzonderlijk. De uitkomstmaat is nog steeds een relatief hoge/lage score op de kennistoets, maar zonder te controleren voor opleidingsniveau (we splitsen hoog- en laagopgeleiden namelijk al in de QCA-analyse). Het doel van deze uitsplitsing is dat we willen onderzoeken of er voor hoog- of laagopgeleiden andere factoren of combinaties van factoren voldoende of noodzakelijk zijn voor een hogere score op de kennistoets.

Analyse en resultaten

Structureren van data

Tabel 5.2 laat zien hoe het structureren van data er in de praktijk uit ziet. Dit is de ruwe datamatrix. We duiden per pilotorganisatie aan of deze pilot wel (1) of niet (0) aan een conditie voldoet, en of deelnemers gemiddeld hoger (1) of gelijk aan- dan wel lager (0) op de getoetste kennis scoren. Het structureren komt grotendeels overeen met de pilotinterventies, maar er zijn uitzonderingen. Een voorbeeld is de gemeente Lansingerland. Zij zat niet in spoor 3 (dialoogsessies), maar voldoet wel aan conditie 4 (dialoog): zoals ook in hoofdstuk 2 staat beschreven hebben dialoogsessies in Lansingerland een centrale plaats in de pilot en voldoen de sessies aan de hierboven beschreven criteria (eigen taal en herkomstcultuur als kapstok). Andere pilotgemeenten waarbij de toekenning van de aan- of afwezigheid van condities niet corresponderen met de sporen zijn: Delken&Boot (C4), Rotterdam spoor 3 (C3), en Rotterdam spoor 4 (C3 en C4).

Tabel 5.2 Ruwe datamatrix

Combinatie	C1: intensiteit	C2: nationale instellingen	C3: lokale waarde-dragers	C4: dialoog	O: kennis NL waarden
Top Taal	1	1	0	0	1
Nijmegen (sp. 1)	1	1	0	0	1
Tynaarlo	1	1	0	0	0
Rotterdam (sp. 3)	1	0	1	1	1
Delken&Boot	1	0	1	1	0

Combinatie	C1: intensiteit	C2: nationale instellingen	C3: lokale waarde-dragers	C4: dialoog	O: kennis NL waarden
Lelystad	1	0	1	0	0
Vianen	1	0	1	0	0
Amsterdam	1	0	1	0	0
Leiden	1	0	0	1	1
Fiolet	1	0	0	1	1
Lansingerland	1	0	0	1	1
Alfa-college	1	0	0	0	1
Assen	0	1	0	0	1
Tholen	0	1	0	0	0
Rotterdam (sp. 4)	0	0	1	1	0
Houten	0	0	1	0	0
De Ronde Venen	0	0	0	0	0

De waarheidstabel

De volgende stap is om de ruwe data (tabel 5.2) verder te structureren. We maken daarvoor een overzicht van elke combinatie van condities waarbij de uitkomst aanwezig is. Dit illustreren we in een tabel die de ‘waarheidstabel’ wordt genoemd. Tabel 5.3 (de waarheidstabel) toont dus de casussen waarin sprake is van hoge getoetste kennis, geclusterd per unieke combinatie van condities. In totaal gaat het om vier casussen en twee unieke combinaties. Ter illustratie: de tweede combinatie laat zien dat er drie pilotorganisaties (casussen) zijn waarin C1 (intensieve pilot) en C4 (dialoog) én de uitkomst (hogere getoetste kennis) *aanwezig* zijn terwijl C2 (nationale instellingen) en C3 (lokale waardendragers) *afwezig* zijn.

Een conclusie die we op basis van deze tabel mogen trekken is dat een intensieve pilot een voorwaarde is voor relatief meer getoetste kennis van de Nederlandse kernwaarden. Immers, in alle pilotorganisaties waarin deelnemers relatief hoog scoorden, was sprake van een intensieve pilot. De eerste combinatie suggereert zelfs dat een intensieve pilot een voldoende voorwaarde is (want: de casus voldoet niet aan de andere condities, en evengoed is de getoetste kennis hoog). Toch ligt deze conclusie niet voor de hand, omdat er ook pilotorganisaties zijn die eveneens een intensieve pilot hadden, maar waarin deelnemers na afloop lager scoorden op de uitkomstmaat.

Tabel 5.3 Waarheidstabel

Combinatie	C1: intensiteit	C2: nationale instellingen	C3: lokale waarde-dragers	C4: dialoog	O: kennis NL waarden	Aantal casussen
1	1	0	0	0	1	1
2	1	0	0	1	1	3

Wij vonden ook drie contradictorische combinaties. Dit betekent dat, bij dezelfde combinatie van aan- en afwezigheid van condities, er een andere uitkomst is gevonden. In totaal vielen zeven pilotorganisaties binnen een contradictorische combinatie. Dit is veel, gezien de totale N van zeventien casussen. De resultaten leveren dus een behoorlijk diffuus beeld op wat betreft de condities. Opvallend genoeg komen alle casussen die voldoen aan de tweede conditie (excursies naar nationale instellingen, ofwel de spoor 1-organisaties) bij de contradictorische combinaties terecht. Dit suggereert dat er voor de spoor 1- pilots andere elementen zijn die bepalen of deelnemers na afloop meer/minder kennis hebben van de Nederlandse samenleving dan de condities die wij hebben gemeten. Alleen een excursie is dus niet genoeg.

Minimale vergelijkingen

De volgende tabel (tabel 5.4) toont alle gereduceerde combinaties. In dit geval is dit één combinatie waaruit de conclusie leidt dat zolang de nieuwkomer een intensieve training doorloopt, het niet zoveel uitmaakt of er ook excursies naar nationale instellingen al dan naar lokale waardendragers georgani-

seerd worden, of dat er een dialoog wordt gevoerd. Overigens is het wel zo dat, wanneer we naar de waarheidstabel kijken, in vier van de zes casussen dialoog wél een rol speelde bij een hogere gemiddelde score op de kennistoets. Zo bezien lijkt de dialoog-aanpak positief bij te dragen aan toetsbare kennis.

Tabel 5.4 Minimale vergelijkingen

Combinatie	C1: intensiteit	C2: nationale instellingen	C3: lokale waarde-dragers	C4: dialoog	O: kennis NL waarden	Aantal casussen
1 + 2	1	0	0	-	1	4

QCA voor hoog- en laagopgeleiden afzonderlijk

Om te onderzoeken of er voor hoogopgeleide nieuwkomers andere condities van belang zijn dan voor laagopgeleide nieuwkomers, doen we voor deze groepen twee aparte QCA analyses. De stappen die we hiervoor doorlopen (het structureren van ruwe data, het configureren van een waarheidstabel en het reduceren van de data naar minimale vergelijkingen) zijn identiek als de hierboven gevolgde stappen. De ruwe datamatrixen zijn te vinden in bijlage B5.

Waarheidstabel

Wanneer we kijken naar de unieke combinaties voor hoog- en laagopgeleide respondenten afzonderlijk (tabellen 5.5 en 5.6), zien we dat intensiteit bij lager opgeleiden wel een noodzakelijke conditie is, terwijl dit bij hoogopgeleiden niet zo is. Wel suggereren de uitkomsten dat intensiteit ook bij hoogopgeleiden positief bijdraagt aan de uitkomst; bij zes van de negen casussen met een positieve uitkomst was er sprake van een intensief traject.

Verder is het moeilijk om algemene uitspraken te doen ten aanzien van de overige condities. Bij de groep hoger opgeleiden is er namelijk geen enkele conditie of combinatie van condities die in (bijna) alle casussen aanwezig is. Het is opvallend dat combinatie 5 suggereert dat alleen het hoogopgeleid zijn al voldoende is voor een hoge score op de kennistoets, en dat daar verder geen intensieve pilot en/of excursies of dialoogsessies voor nodig zijn. Dit kan op meerdere manieren worden uitgelegd. Een verklaring kan zijn dat er andere condities noodzakelijk zijn die wij niet hebben gemeten. Een alternatieve verklaring is dat, zoals sommige cursisten (vooral Syrische hoogopgeleide respondenten) ook al tijdens de groepsgesprekken aangaven, cursisten simpelweg op voorhand de (getoetste) kennis al in huis hebben.

Ten slotte zien we bij hoogopgeleiden, dat in vijf van de negen casussen met een positieve score op de uitkomstmaat, er (ook) excursies zijn geweest naar nationale instellingen. Hoewel deze excursies niet een noodzakelijke voorwaarde zijn voor hoge scores, suggereert dit dat de excursies wel een positieve bijdrage leveren. Bij laagopgeleiden kunnen we dit niet vaststellen.

Tabel 5.5 Waarheidstabel hoogopgeleiden

Combinatie	C1: intensiteit	C2: nationale instellingen	C3: lokale waarde-dragers	C4: dialoog	O: kennis NL waarden	Aantal casussen
1	1	0	1	1	1	2
2	1	1	0	0	1	3
3	1	0	0	0	1	1
4	0	1	0	0	1	2
5	0	0	0	0	1	1

Tabel 5.6 Waarheidstabel laagopgeleiden

Combinatie	C1: intensiteit	C2: nationale instellingen	C3: lokale waarde-dragers	C4: dialoog	O: kennis NL waarden	Aantal casussen
1	1	0	0	1	1	3
2	1	0	0	0	1	1

Minimale vergelijkingen

De interpretatie van de minimale vergelijkingen verandert niks aan de conclusies op basis van de waarheidstabel voor hoog- en laagopgeleiden afzonderlijk: namelijk dat een intensieve pilot voor laagopgeleiden belangrijker is dan voor hoogopgeleiden, en dat het effect van de overige condities moeilijk is vast te stellen.

Tabel 5.7 Minimale vergelijkingen hoogopgeleiden

Combinatie	C1: intensiteit	C2: nationale instellingen	C3: lokale waarde-dragers	C4: dialoog	O: kennis NL waarden	Aantal casussen
1	1	0	1	1	1	2
2+3	1	-	0	0	1	4
2+4	-	1	0	0	1	5
3+5	-	0	0	0	1	2
4+5	0	-	0	0	1	3

Tabel 5.8 Minimale vergelijkingen laagopgeleiden

Combinatie	C1: intensiteit	C2: nationale instellingen	C3: lokale waarde-dragers	C4: dialoog	O: kennis NL waarden	Aantal casussen
1+2	1	0	0	-	1	4

Korte samenvatting uitkomsten

Samengevat kunnen we op basis van de QCA analyse de volgende conclusies trekken:

- Intensiteit blijkt van belang te zijn voor een relatief hoge score op de kennistoets; bij laagopgeleiden zelfs nog meer dan bij hoogopgeleiden.
- Afgezien van intensiteit zijn er geen (vrijwel) geen elementen aan te wijzen van aanpakken die een directe relatie hebben met een hogere toetsbare kennis. Dit indiceert dat er een of meer andere factoren zijn die een doorslaggevende dan wel zeer belangrijke rol spelen bij getoetste kennis van de Nederlandse kernwaarden. In de hierop volgende reflectieparagraaf bespreken we enkele mogelijkheden.
- Desalniettemin kunnen we enkele voorzichtige uitspraken doen over conditie twee en vier:
  - De data voor de gehele onderzoekspopulatie doen vermoeden dat dialoogsessies de toetsbare kennis positief beïnvloeden.
  - De data voor de hoogopgeleiden suggereren dat excursies naar nationale instellingen bijdragen aan toetsbare kennis, namelijk: bij alle casussen leidde deze excursies tot hogere toetsbare kennis. De data voor laagopgeleiden laten niet iets dergelijks zien.

5.4 Reflectie

Om de resultaten van de pilots nader te duiden hebben we voor elk van de vier sporen groeps gesprekken gehouden met pilotuitvoerders en trainers. Wij hebben hen onder andere gevraagd, gezien de uitkomsten, wat gezegd kan worden over de meerwaarde van de activiteiten (op het gebied van toetsbare kennis en overige opbrengsten), en in hoeverre de programma-integriteit van de interventie gewaarborgd is (is de pilot uitgevoerd zoals bedoeld?). Hieronder staan de belangrijkste inzichten per spoor:

Spoor 1

Wat betreft getoetste kennis variëren de uitkomsten van de spoor 1- pilots. Cursisten van de pilotorganisaties Assen, Nijmegen en TopTaal scoren gemiddeld boven de mediaan, terwijl cursisten van de pilotorganisaties Tholen en Tynaarlo daaronder blijven. De pilotuitvoerders van Tholen en Tynaarlo geven als verklaring dat de programma-integriteit niet goed gewaarborgd was: de koppeling tussen de kernwaarde en de excursie is niet voldoende gemaakt. Daarnaast, zegt de uitvoerder van Tynaarlo, woonden de cursisten van de pilot in Tynaarlo ten tijde van de excursies in een tussenvoorziening en waren dus nog

niet gehuisvest. Daardoor is de pilot waarschijnlijk in een te vroeg stadium aangeboden. Deze laatste conclusie wordt overigens ook gedeeld door andere pilotorganisaties.

De grootste winst van de excursies zijn, volgens uitvoerders en trainers, dat er bij cursisten meer gevoel ontstaat voor de Nederlandse samenleving en haar geschiedenis, en dat cursisten 'er een dagje op uit zijn'. Als enkel beoogd wordt de toetsbare kennis van nieuwkomers te verhogen zijn de excursies wellicht niet het juiste middel. Wel is er winst te behalen op getoetste kennis als de excursies beter aansluiten bij de belevingswereld van de respondent (een lokale excursie), er een praktisch component aan wordt gekoppeld, en wanneer de koppeling tussen de excursie en kernwaarde duidelijker is.

Spoor 2

Dat deelnemers van alle spoor 2-organisaties gemiddeld onder de mediaan scoren is opmerkelijk. Dit komt, volgens pilotuitvoerders en trainers, doordat de pilots in de eerste plaats gericht zijn op hoe kernwaarden in het dagelijks leven vorm krijgen. Kennis over de kernwaarden, zoals wij deze hebben getoetst, is echter niet expliciet behandeld in de pilots. Deze conclusie wordt ondersteund door een quote van een cursist. Hij gaf namelijk aan het bezoek aan het ziekenhuis erg nuttig te vinden, maar koppelde daar niet een specifieke kernwaarde aan vast:

"We hebben geleerd over het ziekenhuis, wanneer ik een afspraak moet maken, wanneer ik naar de dokter moet. Door het bezoek aan het ziekenhuis hebben we geleerd wat je kan vragen, hoe je afspraken moet maken."

De meerwaarde van bezoeken aan lokale waardendragers liggen volgens uitvoerders en trainers dus niet op het niveau van toetsbare kennis, maar veel meer op het niveau van een bijdrage aan participatie en zelfredzaamheid. Mocht beoogd worden de toetsbare kennis te verhogen, dan moet de link tussen het bezoek en de kernwaarde explicieter worden behandeld dan nu is gebeurd – het liefst klassikaal.

Spoor 3

De resultaten laten zien dat cursisten in spoor 3-organisaties gemiddeld aanzienlijk beter scoren op getoetste kennis dan cursisten van andere sporen. Wanneer dit wordt gecombineerd met een intensieve pilot, zijn de resultaten op getoetste kennis behoorlijk hoog.

In spoor 3 zijn pilotuitvoerders op zoek naar manieren om de opbrengsten van de dialoogsessies breder te trekken dan enkel kennisoverdracht en erkenning. Wat dat betreft wijkt de essentie van dit spoor af van de voorgaande twee sporen: terwijl in spoor 1 en spoor 2 de opbrengsten op het gebied van integratie evidentier is dan de opbrengsten voor getoetste kennis, is dit wat betreft dialoogvoering in spoor 3 andersom. Tegelijkertijd zien we dat wanneer dialoogsessies en de praktische invulling van kernwaarden samenkomen, dit leidt tot hoge scores op getoetste kennis alsmede tot bredere effecten ten aanzien van integratie. Drie voorbeelden hiervan zijn Leiden, Rotterdam (spoor 3)³⁶ en Lansingerland (hoewel Lansingerland niet in spoor 3 zit, ligt de nadruk wel op dialoog): deze gemeenten bieden een intensieve en integrale aanpak waarin dialoog een centraal onderdeel vormt en waarin tegelijkertijd praktische handvatten worden geboden voor participatie en integratie.

Spoor 4

De uitkomsten op getoetste kennis van spoor 4-organisaties verschillen behoorlijk. In Lansingerland wordt opvallend hoog gescoord. Volgens de uitvoerder is dit niet verrassend, gezien het intensieve programma en de nadruk op dialoogsessies. Een andere interessante bevinding betreft de Ronde Venen. Ofschoon daar enkel één dagdeel de ProDemos cursus is aangeboden, scoren deelnemers wat betreft getoetste kennis maar net onder het algemene gemiddelde.

³⁶ Het feit dat de methodiek van Vluchtelingenwerk en VON niet goed op elkaar aansloten (zie paragraaf 3.3) heeft, zover we kunnen beoordelen, de scores op getoetste kennis niet negatief beïnvloed.

Samenvatting en conclusies

6

6 Samenvatting en conclusies

Met deze evaluatie zijn de ervaringen en opbrengsten in kaart gebracht van de pilot waardenoverdracht. De aanleiding voor de uitvoering van deze pilot was de motie van Marcouch en Heerma (nr. 141) van 2 juni 2016 over actief kennismaking met de Nederlandse cultuur en samenleving. De motie luidde als volgt: *“... overwegende dat wij van nieuwkomers vragen mee te doen aan onze samenleving en daarbij onze waarden uit te dragen; overwegende dat actief kennismaken met de Nederlandse cultuur en samenleving daarvoor nodig is; verzoekt de regering, voor de aanstaande begrotingsbehandeling, met voorstellen te komen om het actief kennismaken met de Nederlandse cultuur en samenleving onderdeel te maken van de inburgering en de participatieverklaring...”*.

In het kader van de pilot hebben vijftien gemeenten en vier cursusinstellingen in het voorjaar en de zomer van 2017 geëxperimenteerd met verschillende vormen van waardenoverdracht voor nieuwkomers. Doel van de pilot was het vergroten van de effectiviteit van de waardenoverdracht. Gemeenten en cursusaanbieders hebben deelgenomen aan vier inhoudelijke sporen, die door het ministerie SZW voor deze pilot zijn uitgewerkt:

- Spoor 1 bestond uit kennismaking met de Nederlandse kernwaarden door het bezoeken van organisaties en plaatsen van nationaal historische betekenis ('high impact'-plekken) die een duidelijke link hebben met de relevante kernwaarden.
- Spoor 2 bestond uit het kennismaken met kernwaarden in de dagelijkse praktijk door bezoeken aan lokale waardendragers in verschillende domeinen (bijvoorbeeld werk, wonen, instanties et cetera).
- Spoor 3 bestond uit het kennismaken met de Nederlandse cultuur en samenleving door middel van het aangaan van dialoog (onder andere via mensenrechtenambassadeurs).
- Spoor 4 was een controlespoor, bestaande uit verschillende trajecten waarin in het kader van deze pilot geen aanvullende activiteiten zijn georganiseerd ten opzichte van het al bestaande traject.

Met deze evaluatie is in kaart gebracht hoe verschillende aanpakken zijn opgezet en vormgegeven; wat de resultaten en de effecten zijn van de aanpakken; en wat de randvoorwaarden zijn om deze aanpakken uit te voeren. Regioplan heeft voor de evaluatie van deze pilot gesproken met projectleiders, uitvoerders en trainers van de pilotorganisaties (telefonische interviews en groeps gesprekken), een schriftelijke enquête uitgezet onder deelnemende nieuwkomers, en bij acht pilotorganisaties een groeps gesprek gehouden met nieuwkomers.

6.1 Samenvatting invulling aanpakken en interventielogica

Zoals hiervoor beschreven is zijn er vier sporen waarin pilotorganisaties hebben deelgenomen. In deze paragraaf geven we een samenvatting van de gehanteerde werkwijzen en interventielogica.

Spoor 1

Zes pilotorganisaties namen deel aan spoor 1. Zij hebben ieder vier pilotexcursies georganiseerd. Meestal werden de bezoeken aan instellingen gekoppeld aan een specifieke kernwaarde. Zo brachten veel pilotorganisaties in het kader van vrijheid een bezoek aan een instelling die in het teken staat van oorlog en/of vrede, bijvoorbeeld Kamp Westerbork. Voor de kernwaarde participatie gingen bijna alle deelnemende pilotorganisaties naar Den Haag voor een bezoek de Tweede Kamer. Bij gelijkwaardigheid lag er wat betreft de bezoeken een grote nadruk op anti-discriminatie. Ten slotte hadden veel van de excursies in het kader van solidariteit een geschiedkundig aspect, bijvoorbeeld de excursie naar het openluchtmuseum in Arnhem. De veronderstelde werking van spoor 1 was dat door het bezoeken van de instellingen die vanuit nationaal-historisch oogpunt belangrijk zijn voor onze kernwaarden nieuwkomers de kernwaarden beter leren begrijpen.

Spoor 2

Aan het tweede spoor deden vijf pilotorganisaties mee. In de meeste pilots werden de vier kernwaarden in onderlinge samenhang ter sprake gebracht tijdens de bezoeken. Bijvoorbeeld: tijdens een bezoek aan een wijkagent in de gemeente werden zowel de kernwaarden vrijheid als gelijkwaardigheid besproken. Andere voorbeelden van locaties en bezoeken zijn: de bibliotheek, de huisarts, een sportcentrum, het gemeentehuis, de vrijwilligerscentrale, het COC en de GGD. Bijna alle pilotorganisaties begonnen hun

programma met een klassikale behandeling van de theorie. Verder werden er afspraken gemaakt met docenten, begeleiders en waardendragers om te bespreken welke waarden tijdens de bezoeken ter sprake zouden worden gebracht. De precieze invulling van het bezoek werd echter overgelaten aan de bezochte waardendrager. De veronderstelde werking van spoor 2 was dat er middels de bezoeken wordt aangesloten bij de behoefte en leefwereld van nieuwkomers, waardoor nieuwkomers een link leggen tussen de kernwaarde en hun eigen leven. Dit moet leiden tot betere ‘beklijving’ van de waarden bij de nieuwkomers.

Spoor 3

Vier pilotorganisaties namen deel aan spoor 3. Twee van deze pilotorganisaties implementeerden een – speciaal voor deze pilot ontwikkelde – module van Vluchtelingen Organisaties Nederland (VON). Deze module bestond uit drie dagdelen, waarin mensenrechtenambassadeurs gesprekken voerden met de nieuwkomers over de kernwaarden. De focus van deze gesprekken lag op vrijheid (van meningsuiting en religie), gelijkwaardigheid (van geslacht en seksuele voorkeur) en zelfbeschikking. De andere twee pilotorganisaties werkten met een andere methodiek. De veronderstelde werking van spoor 3 is dat nieuwkomers middels discussie en reflectie zich bewust worden van de Nederlandse kernwaarden en de betekenis hiervan.

Spoor 4

Vier pilotorganisaties namen deel aan dit ‘controlespoor’. In tegenstelling tot de eerste drie sporen kende dit spoor geen gemene deler. Aangezien gemeenten vrij zijn in de inrichting van participatieverklaringstrajecten, is er in dit spoor sprake van een grote variatie wat betreft de invulling van de programma’s, zowel inhoudelijk als in duur en intensiteit. Zo werden in sommige pilotorganisaties activiteiten georganiseerd die evengoed zouden passen binnen spoor 2 (zoals een bezoek aan de bibliotheek) en spoor 3 (dialogsessies in eigen taal met aandacht voor de herkomstcultuur). Omdat dit een controlespoor betreft, is er voor dit spoor geen interventielogica opgesteld.

6.2 Opbrengsten

Het doel van de motie van Marcouch en Heerma is een actieve kennismaking met de Nederlandse kernwaarden. Deze actieve kennismaking is, zoals we hierboven hebben beschreven, op verschillende manieren door pilotorganisaties vormgegeven. Daarbij was het doel van de afzonderlijke pilotorganisaties vaak meerledig. De meeste organisaties beoogden namelijk niet sec kennisoverdracht te bewerkstelligen, maar ook om bij te dragen aan nadere betekenisverlening aan abstracte kernwaarden en/of deelnemers te ondersteunen bij hun verdere integratie en participatie in de (lokale) samenleving. Wij hebben zodoende de effectiviteit, oftewel de opbrengst van de pilots, op verschillende niveaus in kaart gebracht, namelijk:

- 1) de mate waarin nieuwkomers over toetsbare kennis beschikken (sec kennisoverdracht);
- 2) de mate waarin nieuwkomers nadere betekenis kunnen geven aan abstracte (kern)waarden;
- 3) de mate waarin de activiteiten bijdragen aan overige integratie.³⁷

Opbrengsten op het tweede en derde niveau hebben we kwalitatief gemeten aan de hand van ervaringen van deelnemende nieuwkomers, pilotuitvoerders en trainers. Daaruit bleek dat de hoge waardering die deelnemers en projectleiders hadden voor de cursussen niet zozeer het gevolg was van nieuw opgedane kennis maar meer het resultaat was van overige opbrengsten, zoals de vertaling die gemaakt wordt van de abstracte kernwaarde naar het dagelijkse leven en het verkrijgen van praktische

³⁷ Het meten van ‘overige integratie’ behoorde aanvankelijk niet tot de onderzoeksvragen voor de evaluatie van de pilot. Uit gesprekken met pilotuitvoerders begrepen we echter dat veel pilotorganisaties wel doelen stelden op dit niveau. Zodoende hebben we middels gesprekken met pilotuitvoerders ook opbrengsten op dit niveau in kaart gebracht.

informatie die behulpzaam is bij verdere participatie. De opbrengsten kunnen als volgt worden samengevat:

- nadere betekenis geven aan de abstracte kernwaarden (in alle sporen, maar het sterkst bij spoor 3);
- leren over de geschiedenis en binding met Nederland (spoor 1);
- vergroten zelfvertrouwen (spoor 2);
- vergroten zelfredzaamheid (spoor 2);
- een dag op pad zijn (spoor 1 en 2); en
- bijdrage aan motivatie om te participeren en integreren (alle sporen).

Voorts hebben we de mate waarin de pilots bijdragen aan toetsbare kennis over Nederlandse kernwaarden op kwantitatieve wijze gesystematiseerd.³⁸ Door middel van een enquête onder 372 nieuwkomers hebben we aan de hand van 20 goed/fout-stellingen met betrekking tot kernwaarden in kaart gebracht wat de toetsbare kennis van deelnemers is. Uit de analyses bleek dat de meeste deelnemers de stellingen grotendeels goed beantwoordden (gemiddeld had men 86% van de stellingen goed). Verder zien we significante verschillen tussen pilotorganisaties die niet zijn terug te leiden tot het opleidingsniveau, herkomstland of aankomstjaar van de deelnemers. Met andere woorden: er zijn pilotorganisaties waar deelnemers duidelijk beter of minder goed scoren op toetsbare kennis.

De evaluatie laat zien dat, afhankelijk van het beoogde resultaat (toetsbare kennis, nadere betekenisverlening aan kernwaarden of een bijdrage aan bredere integratie) er verschillende trajecten nodig zijn. Hieronder benoemen we per doel de benodigde inspanningen.

Niveau 1: toetsbare kennis

Uit het onderzoek blijkt dat intensievere trajecten (gemeten als minimaal acht bijeenkomsten) en dialoogsessies een positief effect hebben op de kennis van nieuwkomers over de Nederlandse kernwaarden, zoals wij deze hebben getoetst. Bij de groep lager opgeleiden blijkt een intensief traject zelfs een noodzakelijke conditie voor hogere toetsbare kennis. Tegelijkertijd zien we dat cursisten die één dagdeel les hebben gehad over de Nederlandse waarden, rechten en plichten, weliswaar minder toetsbare kennis hebben vergeleken met cursisten die een intensiever traject met dialoogsessies doorlopen hebben, maar dat zij niet veel lager scoren dan het algemene gemiddelde.³⁹

Niveau 2: nadere betekenisverlening

De dialoogsessies lijken het meest bij te dragen aan een reflectie op de kernwaarden en een beter begrip daarvan. Om dit te bewerkstelligen, zijn meerdere bijeenkomsten noodzakelijk. De intensiteit is niet alleen belangrijk omdat er meerdere dialoogsessies nodig zijn om de stof goed over te brengen en te behandelen, maar ook omdat er een vertrouwensband en een veilige sfeer moet worden gecreëerd alvorens cursisten zich vrij voelen hun mening te uiten. Het creëren van een open klasklimaat en ruimte voor discussie is een essentieel onderdeel van een goede dialoog (Wiltschut, 2012; Nieuwelink e.a. 2016).

Daarnaast kunnen bezoeken aan lokale waardendragers eveneens bijdragen aan een dieper begrip van de kernwaarden, omdat abstracte kernwaarden naar een concrete setting worden vertaald en inzichtelijk worden gemaakt. Een belangrijke randvoorwaarde is dan wel dat de link tussen het bezoek en de bijbehorende kernwaarde(n) expliciet worden besproken. In de praktijk bleek dat deze link door de pilotorganisaties niet altijd goed werd gelegd, waardoor deze voor cursisten ook niet duidelijk werd.

Niveau 3: overige integratie

³⁸ Hoewel erkenning van de Nederlandse kernwaarden geen expliciet doel was in de pilots, hebben we erkenning wel gemeten. De resultaten hiervan hebben we, net als voor toetsbare kennis, op kwantitatieve wijze gesystematiseerd. Uit de analyses bleek dat er alleen significante verschillen waren naar herkomstgroep (Syriërs of Eritreeërs), maar niet naar pilotorganisatie. Dit betekent dat wij voor erkenning geen condities konden identificeren die bijdragen aan een hogere mate van erkenning. Zodoende hebben we hier verder geen analyses op gedaan.

³⁹ Wanneer we de gemiddelde scores van cursisten op toetsbare kennis per pilot rangschikken, eindigt deze pilotorganisatie ongeveer in het midden, net iets onder de mediaan.

Wij hebben op kwalitatieve wijze in kaart gebracht wat de meerwaarde was van de activiteiten ten aanzien van integratie. Met ‘overige integratie’ bedoelen wij: alles wat de pilots op het gebied van integratie en participatie *meer* hebben opgebracht dan sec kennisoverdracht (niveau 1) en nadere betekenisverlening aan kernwaarden (niveau 2). Wat de opbrengsten precies zijn, is afhankelijk van het spoor, ofwel de activiteiten die zijn uitgevoerd.

- De bezoeken aan lokale waardendragers (spoor 2) geven nieuwkomers vooral praktische informatie over bijvoorbeeld de sociale kaart van de gemeente. Opbrengsten zijn onder andere een toenemende mate van zelfvertrouwen en zelfredzaamheid van de nieuwkomers. Daarnaast waarderen cursisten het om een dagje erop uit te zijn. De activiteiten van dit spoor sluiten het beste aan bij hetgeen nieuwkomers naar eigen zeggen zelf het meeste behoefte aan hebben; namelijk informatie over hoe zaken in Nederland praktisch zijn georganiseerd. Dit is iets waar zij moeilijk grip op krijgen.⁴⁰
- Door de excursies naar instellingen van historische betekenis (spoor 1) leren nieuwkomers meer over de Nederlandse geschiedenis. Daardoor krijgen nieuwkomers gevoelsmatig iets meer binding met onze samenleving. Volgens uitvoerders is dit een eerste stap naar (sociaal-culturele) integratie. Ook hier zien pilotuitvoerders, net als bij de bezoeken aan lokale waardendragers, dat nieuwkomers het leuk vinden om op pad te gaan.
- Voor zowel de bezoeken aan lokale waardendragers, excursies naar instellingen van historische betekenis, en de dialoogsessies, geldt dat dit volgens pilotuitvoerders de motivatie van nieuwkomers om te integreren en te participeren hebben verhoogd.

6.3 Verschillen naar doelgroep

De groep nieuwkomers is een diverse groep. Dit roept de vraag op in hoeverre de verschillende vormen van waardenoverdracht aansluiten bij de verschillende groepen en wat dit betekent voor het inrichten van trajecten. Voor dit onderzoek maken wij twee vergelijkingen: hoog- versus laagopgeleid en Eritreeërs versus Syriërs.

Hoog- versus laagopgeleiden

Hoogopgeleide nieuwkomers hadden na afloop van de pilots een hogere mate van getoetste kennis, zoals wij dit hebben gemeten, vergeleken met hun laagopgeleide medecursisten. Trainers merkten ook tijdens de lessen dat hoogopgeleiden de stof sneller snappen. Bovendien zagen pilotuitvoerders en trainers van spoor 1 en spoor 2 dat hoogopgeleiden bij excursies naar nationaal historische instellingen sneller in staat zijn de koppeling tussen de bezoeken en kernwaarden te maken. Laagopgeleiden hebben, daarentegen, meer moeite de inhoud goed te begrijpen. Voor hen is een intensief traject, nog meer als voor hoogopgeleiden, een noodzakelijke voorwaarde voor het behalen van de beoogde opbrengsten op niveaus 1 (kennisoverdracht) en niveau 2 (betekenisvorming). Voor wat betreft de opbrengsten op het derde niveau (integratie) zien pilotuitvoerders en trainers geen verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden.

Eritreeërs versus Syriërs

Wat betreft Eritreeërs en Syriërs zien pilotuitvoerders en trainers aanzienlijke verschillen tussen deze twee groepen. Dit heeft, volgens hen, voor een groot deel te maken met de afstand tot de Nederlandse cultuur. Syrië is wat betreft cultuur, economie en bureaucratie veel meer gelijk aan Nederland. De Eritrese leefwereld kenmerkt zich daarentegen door een zeer collectivistische cultuur, met duidelijke machtsverhoudingen tussen jongeren en ouderen, waarin directe confrontatie met andere leden van de samenleving wordt vermeden en waarin er sterke genderrollen zijn. Eritreeërs zijn opgegroeid in een

⁴⁰ Dat nieuwkomers vooral behoefte hebben aan praktische informatie blijkt ook uit ander onderzoek. Zo laat een behoefteonderzoek onder migranten van BMC (2014) zien dat migranten voor ze naar Nederland komen vooral behoefte hebben aan praktische informatie over wonen, werken en opleiding, en minder aan sociale en culturele aspecten van de Nederlandse samenleving (Eindrapportage behoefteonderzoek migranten, BMC, 2014). Ook in een eerder onderzoek van RegioPlan in 2012 bleek dat nieuwkomers vooral belang hechten aan thema's omtrent werk en inkomen, gezondheid en onderwijs en opvoeding. Zij vinden informatie over de praktische aspecten van het leven in Nederland belangrijker dan informatie over omgangsvormen, normen en waarden (Wat inburgeraars moeten weten van Nederland, RegioPlan, 2012).

militair regime, hebben zelden geleerd een eigen mening te vormen, en kennen geen democratie, verkiezingen, vrijheid van meningsuiting of godsdienst.⁴¹

Eritreeërs, ook in vergelijking tot Syriërs, staan zodoende op grote afstand van de Nederlandse samenleving. Dit verschil is terug te zien in de kwantitatieve data die we onder cursisten hebben verzameld. Uit de enquête, waarin wij hebben gemeten in hoeverre cursisten de Nederlandse waarden erkennen, blijkt dat een behoorlijk deel van de Eritreeërs (veel meer dan bij Syriërs) moeite heeft met Nederlandse normen en waarden, vooral op het gebied van emancipatie en zelfbeschikkingsrecht.

Dit alles heeft tot gevolg dat, zo zeggen pilotuitvoerders en trainers, het aanbod op deze groep moet worden aangepast. Dit houdt niet in dat er geheel andere activiteiten en bijeenkomsten georganiseerd hoeven te worden, maar wel dat trainers meer ‘bij het begin beginnen’. Eerst moet de basis worden behandeld. Dit maakt dat Eritreeërs een intensiever traject nodig hebben: zij hebben meer ondersteuning nodig om te begrijpen hoe Nederland werkt. Deze observaties sluiten overigens aan bij de onlangs verschenen handreiking voor de ondersteuning van Eritrese nieuwkomers bij hun integratie (Kennisplatform Integratie & Samenleving, 2017).

Ten slotte willen we benadrukken dat er ook binnen de Syrische groep verschillen zijn. Voor Syriërs die vanaf het platteland naar Nederland zijn gekomen is de culturele afstand tot Nederland een stuk groter dan voor Syriërs die in een (grote) stad woonden.

6.4 Randvoorwaarden

Op basis van onze bevindingen kunnen zes organisatorische en vier inhoudelijke randvoorwaarden worden geïdentificeerd voor het succesvol organiseren van trajecten gericht op waardenoverdracht. Deze bespreken we hieronder.

Organisatorische randvoorwaarden

1. *Verplichtend karakter*

Pilotuitvoerders merken dat wanneer de activiteiten niet verplicht zijn, de opkomst laag is. Nieuwkomers zijn zich niet direct bewust van de meerwaarde van de activiteiten en zijn daarom op voorhand moeilijk te motiveren. Overigens zal met het opnemen van het participatieverklaringstraject in de verplichte inburgering per 1 oktober 2017, deze problematiek waarschijnlijk minder spelen.

2. *Biedt de cursus niet te vroeg aan*

Als het doel van de cursus is dat nieuwkomers niet alleen kennismaken van (de Nederlandse) waarden, maar ook daarop gaan reflecteren en deze waarden beter gaan begrijpen, dan raden pilotuitvoerders af om de cursus vlak na definitieve huisvesting in de gemeente aan te bieden. De eerste maanden na huisvesting komt er nog veel op de inburgeraar af: zij moeten hun huis inrichten; moeten op zoek naar een inburgeringscursus; en zij moeten hun eigen buurt nog leren kennen. Pas als ze hun eerste draai hebben gevonden, en ze een beetje landen, ontstaat er een moment waarop je met hun kan stilstaan bij Nederland, hun leven hier en hoe het met ze gaat. Pas dan ontstaat er volgens uitvoerders ruimte om dieper te reflecteren op de Nederlandse waarden en normen.

3. *Vaste programma's en draaiboeken*

Het regelwerk voor bezoeken aan lokale waardendragers en plaatsen van nationaal-historische betekenis is een behoorlijk tijdsintensieve klus gebleken voor de uitvoerders. In feite moet iedere gemeente opnieuw het wiel uitvinden. Pilotuitvoerders noemen dat het landelijk beschikbaar stellen van draaiboeken of voorbeelden kan helpen om de uitvoeringslasten te beperken.

⁴¹ Deze informatie hebben we gekregen van uitvoeringsorganisaties, en komt overeen met de handreiking voor ondersteuning van Eritrese nieuwkomers bij hun integratie (Kennisplatform Integratie & Samenleving, 2017). Bron: <https://www.kis.nl/sites/default/files/bestanden/Publicaties/handreiking-ondersteuning-eritrese-nieuwkomers-bij-integratie.pdf>

4. *Afstemming uitvoeringspartners*

Uit de pilots is gebleken dat een goede afstemming met samenwerkingspartijen noodzakelijk is. Hoe dat precies vorm krijgt is afhankelijk van de activiteiten. Wat betreft de excursies en bezoeken is belangrijk dat samenwerkingspartners goed geïnformeerd worden over de doelgroep en het doel van het bezoek. Pilotuitvoerders hebben gemerkt dat niet alle instellingen of organisaties open staan voor dergelijke bezoeken van nieuwkomers en/of hier niet goed op voorbereid zijn. In deze gevallen werden de bezoeken als teleurstellend ervaren. Zo bezien heeft het geen zin een bezoek te brengen aan een organisatie of instelling die dit – om welke reden dan ook – liever niet wenst.

5. *Voldoende contactmomenten*

Het belang van voldoende contactmomenten bleek niet alleen uit de resultaten van de analyses, maar werd tevens keer op keer benadrukt door pilotuitvoerders. Het meest voor de hand liggende argument voor een intensiever traject is dat er bij een groter tijdsbestek ook meer informatie overgedragen kan worden. Een ander voordeel van een intensiever programma is dat er voldoende tijd is om een veilige en open leeromgeving te creëren. Uit bestaande burgerschapsliteratuur weten we namelijk dat een veilige context en open klasklimaat een belangrijke voorwaarde is voor leerlingen om meningen, twijfels en dilemma's met elkaar te delen (Wiltschut, 2012; Nieuwelink e.a. 2016).

6. *Voor gemeenten: afstemming cursusinstellingen*

Bij de deelnemende pilotgemeenten kwam het voor dat uitgenodigde nieuwkomers niet konden meedoen met de pilotactiviteiten omdat de cursustijden conflicteerden met hun taallessen. Zodoende is een goede afstemming met cursusinstellingen belangrijk. Dit vormt overigens tegelijkertijd een knelpunt: sommige gemeenten hebben te maken met meer dan twintig verschillende cursusinstellingen wat bij de uitnodiging van deelnemers en indeling van groepen voor rooster technische problemen zorgt.

Inhoudelijke randvoorwaarden

1. *Cursus in eigen taal, of met tolk of eigen taalondersteuner en met voldoende begeleiding*

Bij voorkeur moet waardenoverdracht volgens pilotuitvoerders in de eigen taal of met behulp van een tolk of taalondersteuner plaatsvinden. Zo niet, dan gaat er veel diepgang verloren omdat het niet mogelijk is om begrippen te verhelderen en met elkaar in discussie te treden. Het vormen van eigen taalgroepen is echter niet altijd mogelijk; in kleine gemeenten zijn er niet voldoende nieuwkomers om homogene taalgroepen te formeren en cursusinstellingen delen leerlingen in de regel niet in op basis van taal. Mocht de enige mogelijkheid zijn de cursus in het Nederlands aan te bieden, dan wordt door pilotuitvoerders benadrukt dat nieuwkomers wat meer kennis van het Nederlands moeten hebben (circa A2 niveau) en dat er voldoende begeleiding moet zijn tijdens bezoeken en excursies om deelnemers te ondersteunen om tot verdieping in waardenoverdracht te komen.

2. *Aansluiten bij de leefwereld van de nieuwkomer*

Pilotuitvoerders raden aan om dichtbij de leefwereld van de nieuwkomer te blijven en telkens een verbinding te maken tussen de dagelijkse praktijk en het individu. Dit kan bijvoorbeeld door voldoende praktijkvoorbeelden te geven en door organisaties en instellingen te bezoeken die direct relevant zijn voor de nieuwkomer. Ook hier zien we raakvlakken met literatuur op het gebied van burgerschapsoponderwijs, namelijk 'concreet ervaren', en het 'zien van goede voorbeelden in de praktijk' bijdraagt aan kennisoverdracht (Commissie 'Uitdragen kernwaarden van de rechtsstaat', 2008).

3. *Voor- of nabespreking bij bezoeken of excursies*

De resultaten van deze pilot laten duidelijk zien dat, zonder een goede voor- of nabespreking, nieuwkomers niet de link leggen tussen het bezoek of de excursie enerzijds, en de kernwaarde anderzijds. Hiervoor zijn aparte klassikale bijeenkomsten nodig waarbij het de verantwoordelijkheid van de trainer is dat de stof goed wordt behandeld. Op de locatie van het bezoek is er namelijk vaak weinig tijd, energie, aandacht of ruimte om de link met de kernwaarde ter plekke te bespreken. Tevens kan niet worden verwacht dat de organisatie of instelling die wordt bezocht deze link zelf uitlegt aan nieuwkomers.

4. *Dialogosessies met herkomstcultuur als referentiekader*

Aanvankelijk werd dialoog in eigen taal, met de herkomstcultuur van de nieuwkomers als referentiekader, alleen in het derde spoor genoemd als werkzaam element. Pilotuitvoerders merken echter dat dialoogsessies ook in andere programma's een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de vertaling van abstracte kernwaarden naar het dagelijkse leven. In de literatuur wordt de referentie naar de herkomstcultuur dit ook wel 'dubbel-context'-leren genoemd (Nieuwboer en Van 't Rood, 2016). Een constante en expliciete vergelijking tussen de cultuur van het herkomstland en de Nederlandse cultuur, leidt tot meer kennis en begrip voor de Nederlandse kernwaarden. Daarbij is de interculturele sensitiviteit van de leerkracht van belang (Klaassen, 2009).

6.5 Inbedding van waardenoverdracht

Een van de onderzoeksvragen van deze evaluatie was via welke instantie (gemeente of cursusinstelling) de kennismaking met de Nederlandse kernwaarden het beste kan worden ingestoken en waarom. Op basis van de kwalitatieve ervaringen en de resultaten ten aanzien van de getoetste kennis en erkenning van Nederlandse kernwaarden kunnen wij hier geen antwoord op geven: er zijn namelijk geen noemenswaardige verschillen tussen gemeenten en cursusinstellingen. Deze vraag is echter wel nadrukkelijk aan bod gekomen in de afsluitende groeps gesprekken met uitvoerders van de pilots. Hieruit blijkt dat men graag ziet dat waardenoverdracht in ieder geval gekoppeld wordt aan een bestaand kader.

Voor gemeenten is waardenoverdracht in het kader van een participatieverklaringstraject tevens een goed handvat om nieuwkomers beter in beeld te krijgen. Daarbij zien zij graag dat waardenoverdracht geen op zichzelf staand onderdeel is, maar bijvoorbeeld wordt gekoppeld aan trajecten en activiteiten die in het kader van de participatiewet worden ingezet. Dat gemeenten behoefte hebben aan handvaten om meer zicht te krijgen op deze groep nieuwkomers bleek overigens ook uit de evaluatie van de pilot participatieverklaring in 2015.

6.6 Tot slot

Dit onderzoek heeft laten zien dat voor een betere kennis van de Nederlandse kernwaarden het organiseren van voldoende contactmomenten van belang is. Intensieve trajecten hebben een positief effect op de kennis over de kernwaarden (vooral bij laagopgeleiden). Daarnaast lijkt het organiseren van dialoogsessies in eigen taal of met een tolk of taalondersteuner het meest bij te dragen aan het reflecteren op en verdiepen van het begrip van de kernwaarden. Dialoogsessies dragen er aan bij dat nieuwkomers niet alleen basale kennis hebben van de Nederlandse waarden maar deze ook beter kunnen doordenken en begrijpen. Tegelijkertijd laten gesprekken met nieuwkomers en pilotuitvoerders ook zien dat nieuwkomers vooral behoefte hebben aan informatie over praktische aspecten van het leven in de gemeente (zoals gezondheidszorg, onderwijs, werk en inkomen en de gemeentelijke sociale kaart). Met name de excursies naar lokale waardendragers, waarbij de abstracte kernwaarden in de praktijk worden vertaald en als het ware van een context worden voorzien, voorzien in deze behoefte. Deze activiteiten leiden weliswaar niet altijd tot meer (toetsbare) kennis over kernwaarden, maar wel tot ondersteuning richting meer zelfredzaamheid omdat zij meer inzicht krijgen in de lokale sociale kaart en mogelijkheden om actief te worden.

Wanneer een verdieping van het begrip van de kernwaarden het doel is van een traject en men tevens wil aansluiten bij de praktische kennisbehoeften van nieuwkomers, lijkt een geïntegreerd programma met zowel dialoogsessies als bezoeken aan lokale waardendragers het meest hieraan bij te dragen. Een belangrijke voorwaarde is dan wel dat de koppeling tussen de bezoeken en de kernwaarden duidelijk wordt gelegd.

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

Bijlagen

B

Bijlage 1 Beschrijvende statistieken pilotorganisaties

Tabel B1a Gerealiseerde respons per pilotorganisatie en achtergrondkenmerken respondenten

Pilotorganisatie	Respondenten	Geslacht	Nationaliteit ¹		Opleiding ²
	N	Waarvan vrouw (%)	Waarvan uit Syrië (%)	Waarvan uit Eritrea (%)	Waarvan hoog opgeleid (%)
Alfa-college	27	15,4	80,8	11,5	42,3
Amsterdam	22	23,8	42,9	9,5	30
Assen	15	100	80,0	6,7	15,4
De Ronde Venen	15	28,6	46,7	46,7	21,4
Delken & Boot	21	28,6	60,0	15,0	9,5
Fiolet	42	34,2	34,2	63,2	11,4
Houten	33	56,7	48,4	38,7	10,3
Lansingerland	18	58,8	83,3	-	33,3
Leiden	44	42,9	78,0	-	58,5
Lelystad	13	7,7	69,2	23,1	25
Nijmegen (sp. 1)	18	40	60,0	13,3	56,3
Rotterdam (sp. 3)	10	20	-	30,0	44,4
Rotterdam (sp. 4)	20	25	40,0	40,0	16,7
Tholen	19	55,6	61,1	22,2	23,5
Top Taal	8	12,5	87,5	-	37,5
Tynaarlo	25	42,1	50,0	40,0	5,3
Vianen	22	61,1	55,6	33,3	11,1
Totaal	372	39,4	57,6	24,8	26,9

¹ Het percentage Syriërs en Eritreeërs telt niet op naar 100% omdat er ook cursisten met andere nationaliteiten hebben meegedaan. Dit zijn: 2 deelnemers uit Irak; 6 uit Afghanistan; 2 uit Somalië; 1 uit Ethiopië; 2 uit Iran; 2 uit Jemen; 1 uit Koerdistan; 1 uit Libanon; 1 uit Myanmar; 2 uit Nigeria; 1 uit Oekraïne; 3 uit Pakistan; 2 uit Palestina; 2 uit Tibet; 1 uit Venezuela; 1 uit Verenigde Arabische Emiraten.

² Met hoogopgeleid wordt bedoeld: hoger beroepsonderwijs/universiteit.

Bijlage 2 Vragenlijst deelnemende nieuwkomers

Beste deelnemer van de cursus

U heeft net de laatste bijeenkomst gehad van de cursus over Nederlandse waarden (vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en participatie). Wij vinden het erg belangrijk om te weten of u tijdens de cursus nieuwe dingen heeft geleerd over de Nederlandse kernwaarden. Ook vinden we het belangrijk wat u van de cursus vindt. Vindt u de cursus bijvoorbeeld erg nuttig, of vindt u dat er dingen beter kunnen?

Daarom willen we u graag een aantal vragen stellen over de cursus en wat u geleerd heeft over de Nederlandse kernwaarden. Uw antwoorden zullen worden gebruikt om de cursussen in de toekomst te verbeteren.

Uw antwoorden zijn anoniem. Wij hoeven uw naam niet te weten. Het duurt ongeveer 20 minuten om de vragenlijst in te vullen.

Heel erg bedankt voor het invullen.

Onderzoeksbureau Regioplan

Voor vragen over het onderzoek kunt u terecht bij Regioplan:

Lisanne Wichgers

Telefoon 020-5315353

Website www.regioplan.nl

1) Nederlandse kernwaarden

Hieronder staat een aantal waarden. Welke van de deze waarden zijn kernwaarden van Nederland (vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en participatie)?
 Probeer bij alle stellingen een keuze te maken (ja / nee). Het is niet erg als u het antwoord niet zeker weet. Dan mag u gokken.

Als u de stelling niet begrijpt (omdat de woorden te moeilijk zijn), mag u de vraag overslaan.

	Ja, dit is een kernwaarde in Nederland	Nee, dit is geen kernwaarde in Nederland
1 Iedereen mag zelf weten of hij/zij in God gelooft.	☐	☐
2 Het is verboden hardop iets negatiefs te zeggen over de premier.	☐	☐
3 De overheid beslist wat iemand in een krant mag schrijven of op het nieuws mag vertellen.	☐	☐
4 Een vrouw moet stoppen met werken als zij een kind krijgt.	☐	☐
5 Kerk en overheid zijn één.	☐	☐
6 In Nederland heb je geen toestemming van je familie nodig als je met iemand gaat trouwen.	☐	☐
7 Als je een uitkering hebt hoeft je nooit meer te werken.	☐	☐
8 Je mag zonder geweld protesteren als je het ergens niet mee eens bent.	☐	☐
9 Als je werkloos bent heb je geen recht op gezondheidszorg.	☐	☐
10 Vluchtelingen moeten verplicht Nederlands leren	☐	☐
11 De overheid wil dat alle inwoners in Nederland actief meedoen aan de Nederlandse samenleving.	☐	☐
12 Een huwelijk kan alleen tussen man en vrouw	☐	☐
13 De overheid moet mensen beschermen tegen discriminatie.	☐	☐
14 Een werkgever mag een sollicitant niet afwijzen door zijn/haar afkomst.	☐	☐
15 Als je homoseksueel bent mag je niet in het leger.	☐	☐
16 Bij verkiezingen mag iedereen zelf weten op welke politieke partij hij of zij stemt.	☐	☐
17 Jongens en meisjes hebben evenveel recht op onderwijs.	☐	☐
18 In Nederland mag je je minderjarige kind (jonger dan 18 jaar) uithuwelijken	☐	☐
19 De overheid mag niet iemand zomaar opsluiten. Daar moet eerst een rechter een uitspraak over doen	☐	☐
20 Een nieuwe wet mag anders zijn dan de regels van religie.	☐	☐

2) Situaties in Nederland

Hieronder wordt een aantal situaties beschreven. Kies voor elke situatie of u hier mee eens bent of niet. Bij elke situatie kunt u kiezen uit vier antwoorden. Leest u goed welke antwoordmogelijkheden er zijn.

Als u de situatie niet begrijpt (omdat de woorden te moeilijk zijn), mag u de vraag overslaan.

	Ik vind dit verkeerd, en ik respecteer niet dat dit in Nederland mag	Ik vind dit verkeerd, maar ik respecteer wel dat dit in Nederland mag	Ik heb geen mening hierover, maar ik respecteer wel dat dit in Nederland mag	Ik vind dit goed
1 Een vrouw mag volgens de wet abortus plegen, ook al mag dit niet volgens de religie	☐	☐	☐	☐
2 Op straat hebben twee mensen een discussie over het wel of niet bestaan van god	☐	☐	☐	☐
3 Een vrouw besluit op een andere politieke partij te stemmen dan haar echtgenoot	☐	☐	☐	☐
4 Een vrouw en een man wonen samen maar zijn niet getrouwd	☐	☐	☐	☐
5 Mijn dochter/zoon gaat trouwen met iemand met een andere religie	☐	☐	☐	☐
6 Een cabaretier uit kritiek op de Nederlandse premier	☐	☐	☐	☐
7 Via verkiezingen bepaalt het volk wie het land gaat besturen	☐	☐	☐	☐
8 Een getrouwde vrouw gaat 's avonds met vriendinnen naar een café terwijl haar man thuisblijft bij de kinderen	☐	☐	☐	☐
9 Twee mannen lopen hand in hand over straat	☐	☐	☐	☐

10) Wat vindt u goed aan de Nederlandse kernwaarden? Waarom?

.....
 .....
 .....
 .....

11) Wat vindt u minder goed aan de Nederlandse kernwaarden? Waarom?

.....
 .....
 .....
 .....

3) Meedoen in Nederland

Hieronder staan twee vragen die gaan over meedoen in de Nederlandse samenleving.

1) De Nederlandse overheid vindt het heel belangrijk dat alle inwoners actief meedoen aan de samenleving. Vindt u dit ook belangrijk?

- ja, heel erg
- ja, een beetje
- nee, niet echt
- nee, helemaal niet

2) Op welke manier wilt u graag mee doen aan de Nederlandse samenleving?

.....
 .....
 .....
 .....

4) Uw ervaringen met de cursus

Hieronder volgen enkele vragen over de cursus en de docenten. U kunt steeds één antwoord aankruisen.

Vragen over de cursus:	
1	Vindt u de cursus nuttig? <ul style="list-style-type: none"> ☐ ja, erg nuttig ☐ ja, een beetje nuttig ☐ nee, niet erg nuttig ☐ nee, helemaal niet nuttig
2	Kon u de inhoud van de cursus goed begrijpen? <ul style="list-style-type: none"> ☐ ja, heel goed ☐ ja, een beetje ☐ nee, niet echt ☐ nee, helemaal niet
3	Weet u door de cursus meer over de Nederlandse kernwaarden? <ul style="list-style-type: none"> ☐ ja, heel veel ☐ ja, een beetje ☐ nee, niet echt ☐ nee, helemaal niet
4	Voor deelnemers Spoor 1 en 2 ⁴² : Vond u de excursies nuttig? <ul style="list-style-type: none"> ☐ ja, erg nuttig ☐ ja, een beetje nuttig ☐ nee, niet erg nuttig ☐ nee, helemaal niet nuttig Voor deelnemers spoor 3 en 4: Vond u de workshop over de Nederlandse waarden nuttig? <ul style="list-style-type: none"> ☐ ja, erg nuttig ☐ ja, een beetje nuttig ☐ nee, niet erg nuttig ☐ nee, helemaal niet nuttig
5	Wat vond u van het aantal bijeenkomsten? <ul style="list-style-type: none"> ☐ veel te weinig ☐ een beetje te weinig ☐ precies goed ☐ een beetje teveel ☐ veel te veel
6	Wat vond u het meest nuttig aan de cursus en waarom? <p>..... ....</p>

⁴² Afhankelijk van het spoor waarin deelnemers zich bevonden vroegen wij of zij de *excursies* nuttig vinden (spoor 1 en 2) of dat zij de *workshop over de Nederlandse waarden* nuttig vonden (spoor 3 en 4).

Vragen over de docenten en de lessen:		
7	De docenten kunnen goed uitleggen	☐ altijd ☐ meestal wel ☐ meestal niet ☐ nooit
8	Door de docenten ging ik nadenken over de Nederlandse kernwaarden	☐ altijd ☐ meestal wel ☐ meestal niet ☐ nooit
9	Er was voldoende mogelijkheid voor discussies	☐ altijd ☐ meestal wel ☐ meestal niet ☐ nooit
10	De sfeer in de groep was goed	☐ altijd ☐ meestal wel ☐ meestal niet ☐ nooit
11	Ik voelde mij veilig genoeg in de klas om mijn mening te geven	☐ altijd ☐ meestal wel ☐ meestal niet ☐ nooit
12	De docenten hielden rekening met mijn (andere) culturele achtergrond	☐ altijd ☐ meestal wel ☐ meestal niet ☐ nooit
13	Heeft u nog een tip voor de docenten? Welke tip en waarom?	....

5) Achtergrondkenmerken

Zou u tenslotte de volgende vragen willen beantwoorden?

Vragen	
1	Wat is uw geboortjaar? .....
2	Wat is uw geslacht? ☐ vrouw ☐ man
3	Uit welk land komt u? ☐ Syrië ☐ Eritrea ☐ Irak ☐ Afghanistan ☐ Somalië ☐ Ethiopië ☐ Anders: .....
4	In welk jaar bent u in Nederland aangekomen?
5	Wat is uw opleidingsniveau? ☐ geen onderwijs ☐ basisschool ☐ voortgezet onderwijs ☐ middelbaar beroepsonderwijs ☐ hoger beroepsonderwijs/universiteit

Dit is het einde van de vragenlijst. Dank u wel voor het invullen.

Heeft u nog opmerkingen?

.....
 .....
 .....
 .....

Bijlage 3 Toelichting op de QCA

QCA (Quantitative Comparative Analysis) - in het Nederlands aangeduid als Systematische vergelijkende analyse (SKVA) - is een methode die steeds meer opgang maakt in de politieke en sociale wetenschappen. Het is een methode die kwalitatieve casusdata op een transparante en systematische manier vergelijkt. QCA kan voor meerdere doeleinden worden gebruikt, zoals het systematisch samenvatten en ordenen van een grote hoeveelheid kwalitatieve data, het ontdekken van patronen en verschillen tussen casussen en het ontwikkelen van nieuwe theoretische stellingen.

QCA is gebaseerd op principes van casuonderzoek, maar biedt tegelijkertijd de mogelijkheid om gestructureerd op zoek te gaan naar factoren en combinaties van factoren die een impact hebben op een vooraf geformuleerde uitkomst.⁴³ In die zin bevindt de methode zich tussen casuonderzoek en variabelagestuurd onderzoek in. De methode bevat dus zowel beschrijvende als verklarende elementen. Met QCA wordt de verwerking van kwalitatieve data geobjectiveerd, worden relevante factoren geïdentificeerd en wordt het causaliteitsvraagstuk benaderd. Een QCA verloopt in vier stappen:

1. Selectie van factoren

De QCA start met de selectie van factoren (of onafhankelijke variabelen). De keuze voor factoren hangt af van hun theoretische invloed op de uitkomst. Het aantal factoren is niet onbeperkt, maar hangt af van het aantal cases (in ons geval het aantal pilots) waarover waarnemingen beschikbaar zijn. Gezien het aantal cases in het onderzoek naar de waardenoverdracht (17 pilots) kunnen maximaal vier factoren worden meegenomen.

2. Structureren en categoriseren van ruwe data.

In de meest elementaire vorm van QCA (crisp-set QCA) worden de data gedichotomiseerd. Voor elke factor bepaalt de onderzoeker per case of de factor wel of niet aanwezig is. Voor factoren met een continu meetniveau, zoals – in ons geval – de mate van de kennis van Nederlandse waarden, moet een grens worden vastgesteld. Een veelvoorkomende oplossing is de mediaan als grens tussen wel en niet aanwezig.

3. Opstellen waarheidstabel

Vervolgens wordt een waarheidstabel opgesteld. In deze tabel worden alle aangetroffen unieke combinaties van de factoren en de uitkomst gepresenteerd. Vervolgens selecteer je hieruit alle combinaties waarin de uitkomst aanwezig is.

4. Minimaliseren van vergelijkingen

Vervolgens wordt gezocht naar een minimale formule om de uitkomst te verklaren. De logica is als volgt: wanneer logische verbanden enkel van elkaar verschillen op de waarde van één enkele factor en ze tóch dezelfde uitkomst vertonen, dan kan de factor die de twee uitdrukkingen doet verschillen, beschouwd worden als irrelevant.

De QCA leidt dus tot een identificatie van de factoren (voldoende en noodzakelijke factoren) die (mogelijk in combinatie met elkaar) leiden tot een uitkomst. De uitkomst in het onderzoek naar de waardenoverdracht aan nieuwkomers zou dan zijn meer/minder kennis/herkenning van Nederlandse kernwaarden.

⁴³ Voor recente, toegepaste literatuur over QCA verwijzen we graag naar Stinckens (2016) en Verweij en Gerrits (2012).

Bijlage 4 Opschonen databestand

Vragen met betrekking tot kennis Nederlandse kernwaarden

Bij het opschonen van de data met betrekking tot onderdeel 1 van de vragenlijst (Nederlandse kernwaarden) hebben we de volgende stappen doorlopen:

1. **Ontbrekende waarden:** wij hebben respondenten gevraagd de vraag over te slaan als ze de inhoud van de vraag niet begrijpen. Alle respondenten die meer dan vijf van de twintig stellingen onbeantwoord hebben gelaten, en dus meer dan 25 procent van de vragen niet heeft begrepen, hebben we geëxcludeerd van verdere analyses. Dit waren 22 van de 372 respondenten, verdeeld over negen pilotorganisaties. Na deze stap is het overgebleven aantal respondenten 350.
2. **Oninterpreteerbare antwoordpatronen:** Van de 350 respondenten zijn er twee respondenten die voor elke stelling 'waar' of voor elke stelling 'onwaar' hebben ingevuld. Hierdoor vermoeden wij dat zij de vragen over de Nederlandse kernwaarden niet serieus hebben beantwoord. Zodoende excluderen wij deze twee respondenten van verdere analyses. Het overgebleven aantal respondenten is daarmee 348.
3. **Uitschieters en invloedrijke waarnemingen:** als maat voor uitschieters en invloedrijke waarnemingen hebben we respectievelijk *Cook's distance* en *leverage values* gebruikt. Dit zijn twee 'analyse-specifieke' maten. Dit betekent dat we eerst de analyses doen, en vervolgens kijken welke respondenten gekenmerkt kunnen worden als uitschieter of invloedrijke waarneming. De analyse die we hiervoor hebben gedaan is de analyse waarop we uiteindelijk de uitkomstmaat voor de QCA hebben bepaald.⁴⁴ Uit de resultaten blijkt dat er geen uitschieters zijn.⁴⁵ Wel zijn er twee invloedrijke waarnemingen ($Cook's > 1$).⁴⁶ Deze respondenten zijn geëxcludeerd van de analyses.⁴⁷ Daarmee komt het definitieve aantal respondenten voor verdere analyses uit op 346.

Tabel B4.1. vat de stappen en handelingen die we hebben genomen in het opschonen van het databestand samen.

Tabel B4.1 Handelingen opschonen databestand en (overgebleven) aantal respondenten

Stap	Handeling	Aantal respondenten geëxcludeerd	(overgebleven) aantal respondenten voor de analyses
0	-	-	totale databestand = 372 respondenten
1	Excluderen van respondenten die meer dan 5 stellingen onbeantwoord hebben gelaten	22	350
2	Excluderen van respondenten die op overal 'waar' of overal 'onwaar' hebben ingevuld	2	348
3	Excluderen van uitschieters en invloedrijke waarnemingen	2	346

De tweede kolom van tabel B4.2 illustreert het aantal overgebleven respondenten na opschoning van het databestand per pilotorganisatie. Voor de analyse die we gedaan hebben om tot een rangorde te komen van pilotorganisaties wat betreft getoetste kennis, hebben we gecontroleerd voor het opleidingsniveau van respondenten. Niet alle respondenten hebben in de vragenlijst hun opleidingsniveau

⁴⁴ De analyse die we hebben gedaan staat beschreven in voetnoot 30 in hoofdstuk 5.

⁴⁵ Waarden met een *leverage* groter dan $(3(k+1)/n)$, waarin k het aantal predictors is en n het aantal respondenten, zijn uitschieters (Stevens, 2002). In ons geval is dat $(3(17+1)/316) = 0.17$. Wij vonden geen waarden hoger dan 0.17 (de hoogste *leverage* was 0.17).

⁴⁶ De consensus is dat waarden groter dan 1 een invloedrijke waarneming indiceren, zie bijvoorbeeld Cook en Weisberg (1982).

⁴⁷ Wanneer er uitschieters of invloedrijke waarnemingen zijn is het binnen de statistiek gangbaar om naar logische verklaringen te zoeken. Bij nadere inspectie van het databestand zagen we dat één Syrische respondent de vragenlijst in het Nederlands heeft ingevuld. Wellicht heeft deze persoon de vragen niet goed begrepen. Bij de andere respondent vonden we geen logische verklaring voor de afwijkende score. Toch excluderen we beide personen van verdere analyses. Ons doel is namelijk niet om te beschrijven hoe de gehele populatie nieuwkomers eruit ziet, maar om te beschrijven hoe het gros van de nieuwkomers eruit ziet; de 'gemiddelde statushouder'.

ingevuld. In totaal waren er 32 ontbrekende variabelen. Zodoende is de analyse met 314 respondenten uitgevoerd. De derde kolom laat het aantal respondenten per pilotorganisatie zien voor de analyse.

Voor de robuustheid van het model zou het goed zijn als de N per pilotorganisaties hoger is dan 20. Dit is niet het geval. Voor Rotterdam (sp. 3) en TopTaal is de N zelfs lager dan 10. Enige voorzichtigheid bij de interpretatie van de resultaten (een significant effect voor pilotorganisaties) is daarom geboden.

Tabel B4.2 Aantal respondenten per pilotorganisatie na opschoning van het databestand en aantal respondenten voor de analyse

Pilotorganisatie	N na opschonen databestand	N voor analyse (incl controle voor opleidingsniveau)
Alfa-college	25	24
Amsterdam	18	17
Assen	15	13
De Ronde Venen	15	14
Delken & Boot	21	21
Fiolet	42	35
Houten	29	27
Lansingerland	17	17
Leiden	44	41
Lelystad	13	12
Nijmegen (sp. 1)	14	13
Rotterdam (sp. 3)	9	8
Rotterdam (sp. 4)	20	18
Tholen	18	16
Top Taal	6	6
Tynaarlo	21	16
Vianen	19	16
Totaal	346	314

Vragen met betrekking tot situaties in Nederland

Voor het opschonen van data die betrekking hebben op onderdeel 2 van de vragenlijst (situaties in Nederland) hebben we dezelfde stappen doorlopen als voor onderdeel 1, namelijk:

1. **Ontbrekende waarden:** wij hebben respondenten gevraagd om de vraag over te slaan als ze de vraag niet begrijpen. Alle respondenten die meer dan vier van de negen stellingen onbeantwoord hebben gelaten, en dus meer dan 50 procent van de vragen niet heeft begrepen, hebben we geëxcludeerd. Dit waren veertien van de 372 respondenten. Het overgebleven aantal respondenten voor de analyses wordt daarmee 358.
2. **Oninterpreteerbare antwoordpatronen:** Er waren geen respondenten met opvallende antwoordpatronen.
3. **Uitschieters en invloedrijke waarnemingen:** als maat voor uitschieters en invloedrijke waarnemingen hebben we respectievelijk *Cook's distance* en *leverage values* gebruikt. Voor dit onderdeel (situaties in Nederland) zijn twee analyses relevant: één om te onderzoeken of er significante verschillen tussen pilotorganisaties zijn, en één om te onderzoeken of er significante verschillen tussen herkomstgroepen zijn. Voor beide analyses vonden we geen uitschieters of invloedrijke waarnemingen. Het definitieve aantal respondenten voor de analyses is dus 358.

Tabel B4.3 illustreert het aantal overgebleven respondenten na opschoning van het databestand per pilotorganisatie.

Tabel B4.3 Aantal respondenten per pilotorganisatie na opschoning van het databestand Situaties in Nederland

Pilotorganisatie	N
Alfa-college	26
Amsterdam	20
Assen	15
De Ronde Venen	15
Delken&Boot	21
Fiolet	40
Houten	31
Lansingerland	17
Leiden	44
Lelystad	13
Nijmegen (sp. 1)	18
Rotterdam (sp. 3)	10
Rotterdam (sp. 4)	20
Tholen	19
Top Taal	8
Tynaarlo	21
Vianen	20
Totaal	358

Bijlage 5 QCA tabellen bij hoofdstuk 5

Tabel B5.1 Ruwe datamatrix hoogopgeleiden

combinatie	C1: intensiteit	C2: nationale instellingen	C3: lokale waarde-dragers	C4: dialoog	O: kennis NL waarden
Nijmegen (sp. 1)	1	1	0	0	1
Top Taal	1	1	0	0	1
Tynaarlo	1	1	0	0	1
Rotterdam (sp. 3)	1	0	1	1	1
Delken & Boot	1	0	1	1	1
Lelystad	1	0	1	0	0
Amsterdam	1	0	1	0	0
Vianen	1	0	1	0	1
Leiden	1	0	0	1	1
Fiolet	1	0	0	1	0
Alfa-college	1	0	0	0	1
Lansingerland	1	0	0	1	1
Assen	0	1	0	0	1
Tholen	0	1	0	0	1
Rotterdam (sp. 4)	0	0	1	1	0
Houten	0	0	1	0	0
De Ronde Venen	0	0	0	0	1

Tabel B5.2 Ruwe datamatrix laagopgeleiden

combinatie	C1: intensiteit	C2: nationale instellingen	C3: lokale waarde-dragers	C4: dialoog	O: kennis NL waarden
Vianen	1	0	1	0	0
Top Taal	1	1	0	0	1
Nijmegen (sp. 1)	1	1	0	0	0
Tynaarlo	1	1	0	0	0
Rotterdam (sp. 3)	1	0	1	1	0
Amsterdam	1	0	1	0	0
Delken & Boot	1	0	1	1	0
Lelystad	1	0	1	0	0
Leiden	1	0	0	1	1
Fiolet	1	0	0	1	1
Alfa-college	1	0	0	0	1
Lansingerland	1	0	0	1	1
Assen	0	1	0	0	0
Tholen	0	1	0	0	0
Rotterdam (sp. 4)	0	0	1	1	0
Houten	0	0	1	0	0
De Ronde Venen	0	0	0	0	0

REGIOPLAN
BELFIDSONDERZOEK

Regioplan
Jollemanhof 18
1019 GW Amsterdam
T +31(0)20 531 53 15
www.regioplan.nl